

שאלות של אז... שאלות של עכשיו...

מאבק לחיים
בגטו שבלי
1944-1941

שאלות של אז... שאלות של עכשיו...*

מאבק לחיים
בגטו שבלי
1941-1944

* על־פי רבקה ברוס־קלפשטיין, ניצולת גטו שבלי, בספרה **תמיד אדם** (ראה בחוברת עמ' 48-47)

כתיבה והפקת תכנית הלימודים: גילה אברהם והדס לאור

עריכה: הדס לאור

ייעוץ: בת-שבע שביב

הפקת הסרט

"חמקה לה ילדותי": גילה אברהם והדס לאור

הבאה לדפוס: סימני דפוס בע"מ

תודתנו נתונה לגבי רחל לוי, אירגון יוצאי ליטא בישראל, על עזרתה.

החוברת יצאה לאור ביוזמת

הוועד להנצחת זכר יהודי שבלי והסביבה שניספו בשואה.

הוצאת "משואה",

המכון להוראת השואה,

קיבוץ תל-יצחק 45805

טל: 09-699997, 699563

פקס: 09-697410

מנהלת המכון: איה בן-נפתלי

תשנ"ה, 1995

תוכן העניינים

5 הרעיונות המנחים

סדנא מס. 1: ה'נציגות':

ההנהגה היהודית בגטו שבלי – ואנחנו

8 תכנית הסדנא

מהלך הסדנא:

9 חלק א': פתיחה

9 חלק ב': הכנה לעבודה בקבוצות

11 חלק ג': עבודה בקבוצות

28 חלק ד': דיון במליאה

31 אפילוג

33 הנחיות למורה

סדנא מס. 2: "חמקה לה ילדותי"

ילדי גטו שבלי – ואנחנו

36 תכנית הסדנא

מהלך הסדנא:

37 חלק א': פתיחה

39 חלק ב': הכנה לצפייה בסרט

חלק ג': עבודה בקבוצות:

41 אפשרות א'

54 אפשרות ב'

חלק ד': דיון במליאה:

53 אפשרות א'

66 אפשרות ב'

66 חלק ה': סיכום

67 אפילוג

68 הנחיות למורה

סקירה היסטורית

70 שבלי – מראשית הישוב היהודי עד ערב הכיבוש הנאצי

74 שבלי תחת הכיבוש הנאצי

86 על כותבי המקורות

87 ביבליוגרפיה

עמידתה של ההנהגה היהודית, ואת האופן, שבו הבינו או פירשו יהודי שבלי את המציאות אליה נקלעו. תכנית הלימודים על גטו שבלי מציעה לדון עם התלמידים בכוח הטמון בכל אדם, אפילו ילד, להתמודד עם מציאות משתנה וחדשה לחלוטין. התכנית תשקף את יכולתו של הפרט להתמודד עם תנאים קשים מאוד בחיי היום-יום, תוך איום מתמיד על עצם קיומו. מסר זה מהווה את אחד הקווים המנחים של התכנית. עם זאת, המסר יועבר תוך פיתוח הרגישות להבדל הקיים בין הקשיים המיוחדים שעמדו בפני אנשים בתקופת השואה לבין אלה העומדים בפני נער או ילד במציאות החיים היום.

אנו מקווים שדרך דיון בסיטואציות האנושיות על מורכבותן, יוכלו התלמידים לקבל תמונה, ולו חלקית, על חיוניות המאבק האנושי שגילו היהודים, מבוגרים וצעירים כאחד, הורים וילדיהם, אישי-ציבור ופשוטי-עם, בתנאי מצוקה קיצוניים. תמונה זו מתקבלת מתוך היכרות עם סיפורם של אנשים, שהיו בגיל הוריו של התלמיד, וכן אנשים "קטנים" יותר, בני גילו הוא, שהיו, מן הסתם, בעלי חלומות דומים לשלו. המפגש עם הסיטואציות האנושיות נערך בתכנית תוך כדי בירור מתמיד של עמדות התלמידים ושל רגשותיהם, כילדים מתבגרים במדינה ישראל, 50 שנה אחרי השואה. בירור זה, בבחינת "הם – ואנחנו", מהווה קו מנחה נוסף בתכנית. זהו אחד האמצעים העשויים ליצור בלב תלמידינו אמפאית לגורלם של ילדים ונערים, אשר דומים להם כל-כך – ועם זאת, חוו מציאות שונה כל-כך. התכנית כוללת שתי סדנאות נפרדות, אשר מתמקדות בשני מוסדות חברתיים בגטו שבלי: ההנהגה היהודית, שכונתה בשבלי 'נציגות', והמשפחה היהודית – תוך כדי התמקדות בילדי הגטו. העדויות על גורלם של שני אלה, האחד יציר הנסיבות של אותה תקופה, והאחר – מעוגן בנורמות אוניברסליות מקדמת-דנא, ומאבק ההישרדות שלהם במציאות האיומה שנכפתה עליהם, הטביעו את חותמם בזכרון ההיסטורי שלנו ביחס לשואה.

תכנית הלימודים על גטו שבלי מציגה בפני התלמיד חלק מן הבעיות הקיומיות עימן התמודדו היהודים בשבלי, בעיות שנגזרו מן המדיניות הנאצית כלפיהם. מדיניות זו – כליאת היהודים, ניצול כוח עבודתם בתנאים מחפירים והאיום המתמיד על חייהם – הכתיבה את הווית החיים בגטו, חיים בצל פחד המוות. מדיניות הנאצים שללה את תנאי החירות האלמנטריים של הפרט, והובילה למצב של שבירת מסגרות בכל מעגלי החיים:

שבירת מסגרת ההנהגה הקהילתית, אשר מבטאת בימים כתיקונם את ערכי הקהילה ואת שליטתה בגורלה;

שבירת מסגרות העבודה והפרנסה, אשר מבטאת בימים כתיקונם את מיצוי כישוריו של הפרט ואת אחריותו לסמוכים על שולחנו;

שבירת מסגרות החינוך, המבטאות את שאיפת הדור הבוגר להכשיר את הדור הבא לחיים על פי ערכיו; שבירת מסגרות התרבות בהן ניתן ביטוי לרוחה וליצירתה של החברה;

וכן הובילה המדיניות הנאצית לתמורות קיצוניות במבנה המשפחה ובתפקודה.

הפגיעה האנושה במסגרת המשפחתית בגטו, שהיא המסגרת הגרעינית החיונית להתפתחותו של הפרט, כמו גם הפגיעה הקשה בסדר החברתי כולו, כמצויין לעיל, הובילה למגוון תגובות אנושיות. תגובות אלה ביטאו את נסיונו של הפרט לעצב את גורלו או לפחות להשפיע עליו, כנגד כל הסיכויים.

החומר העומד לרשותנו, המתאר את חייה התוססים של קהילת שבלי בטרם שואה, מעלה שאלות בדבר השפעתם של השינויים הדראסטיים שנכפו על כל פרט ופרט, על כל משפחה ומשפחה, על כל ילד וילד – עם הכיבוש הנאצי. מן המקורות משתקפת עמידתם של יהודי הגטו, שנאלצו לתפקד במציאות שבה נטרפו כל הכללים, נשברו המסגרות המוכרות, ומתוך כך עלתה בחריפות רבה שאלת תקפותם של ערכים בהווה לא-נורמאליים.

תכנית הלימודים מציגה בפני התלמידים עדויות בכתב ובעל-פה, אשר ממחישות את מאבקו של הפרט, את

ה'נציגות'

ההנהגה היהודית בגטו שבלי – ואנחנו

יו"ר הנציגות של יהודי שבלי בגטו, מנדל לייבוויץ

"מועצות הזקנים שיקפו את יהדות אירופה
הכבושה, את תפיסת עולמה, את דרך מחשבתה,
את אשליותיה ותקוותיה ... יש להעניק לששת
המיליונים ולמנהיגות היהודית בתוכם את
הזכות הבסיסית להיות כל יחיד ויחיד אדם בפני
עצמו, ולא גוש ערפילים חסר צורה..."

רות בונדי, אדלשטיין נגד הזמן, 1981, עמ' 9

תכנית הסדנא

משך הזמן: שעה וחצי שאלות הציור:

- ♦ כיצד תפסו חברי ה'נציגות' בשבלי את המציאות בגטו, וכיצד השפיעה תפיסתם זו על מדיניותם?
- ♦ האם קיים פער – ואם כן, מהו – בין עמדתנו כלפי סוגיית ההנהגה היהודית בגטאות לבין הגישות ההיסטוריוגרפיות שהתפתחו בנושא זה אחרי השואה?
- ♦ עד כמה משקף המונח 'נציגות' את אופי מגיעה של ההנהגה היהודית בגטו שבלי עם הציבור בגטו?
- ♦ האם היה קשר בין מדיניות ה'נציגות' לבין גורל יהודי הגטו בסופו של דבר?

מבנה הסדנא

חלק ג', 40 דק': עבודה קבוצתית: בדיקת ההשערות שהעלו התלמידים.
הבדיקה תיערך באמצעות ניתוח קטעי מקורות המציגים סיטואציות מחיי הגטו, עמן נאלצו חברי ה'נציגות' להתמודד.
שתי השאלות הראשונות המנוסחות בפרק "שאלות הציור" תעמודנה במוקד העבודה הקבוצתית.

חלק ד', 30 דק': סיכום – דיון במליאה בעקבות העבודה הקבוצתית, תוך התייחסות לשלוש השאלות האחרונות המנוסחות בפרק "שאלות הציור", וכן לשאלה נוספת, המעמתת את התלמידים עם ההשערות שהעלו בחלק ב' של הסדנא.

חלק א', 10 דק': פתיחה – הבהרת הרקע ההיסטורי להקמת ה'נציגות' בגטו שבלי, במטרה למקם את התלמידים על ציר הזמן ולסייע להם לעמוד על ההבדל בין המושג "הנהגה" בחיים הנורמאליים, לבין מונח זה בתנאי הגטו.

חלק ב', 20 דק': הכרת "הנפשות הפועלות" – שרטוט דמותם של החברים המרכזיים ב'נציגות' בגטו שבלי. מטרת חלק זה, היא לשער על סמך פרטיהם הביוגרפיים של חברי ה'נציגות' ועל בסיס המידע שהצטבר עד כה, את תפיסות היסוד שלהם לגבי תפקידם, ואת הציפיות של אנשי הגטו מהם. כמו כן, יעלו התלמידים השערות לגבי אפשרויות הפעולה שהיו פתוחות בפני ההנהגה היהודית נוכח המציאות בגטו.

האמצעים הדידקטיים:

- ♦ חוברת עבודה לתלמיד, הכוללת קטעי מקורות מתוך מסמכים, יומנים וספרי זכרונות, שאלות והנחיות לעבודה עצמית וקבוצתית ונושאים לדיון.
- ♦ גליונות נייר גדולים וכלי-כתיבה, המתאימים ליצירת כרזות קיר
- ♦ אתר הולם להצבת התערוכה שייצרו התלמידים
- ♦ דף הנחיות למורה

מהלך הסדנא

חלק א' פתיחה

הגרמנים בשבלי.

1. על-פי עמ' 71-73 — ציינו את הנושאים בהם עסקה הנהגת הקהילה בפרק הזמן המתואר.
2. על-פי עמ' 80-82 — עירכו רשימה של המוסדות בגטו שהוקמו ביוזמת ה'נציגות' בפרק הזמן המתואר; אילו גופים נוספים אתם מכירים בחייכם היום, המפעילים מוסדות דומים? אילו מוסדות ברשימתכם אינם מוכרים לכם מחייכם היום?
3. לאור המידע שהצטבר בדיכום עד כה, איזה הבדל יסודי אתם מוצאים בין מוסד ההנהגה היהודית לפני הכיבוש הנאצי לבין מוסד ה'נציגות' שהוקם על ידי הגרמנים?

אנו עומדים להתוודע אל סיפורה של ההנהגה היהודית בגטו שבלי תחת הכיבוש הנאצי. כבר בימים הראשונים לכיבוש הקימו הגרמנים מעין "ועד קהילה" בשבלי, בהתאם למדיניותם בכל שטחי הכיבוש בהם הוקמו גטאות. ועד זה נקרא בפי היהודים בשבלי 'נציגות' ובפי הגרמנים — 'יודנראט' או 'אלטסטנראט' (מועצת היהודים או 'מועצת הזקנים'). גם לפני הכיבוש הנאצי הייתה הנהגה יהודית לתושבי העיר.

על מנת לעמוד על ההבדל בין שתי ההנהגות הללו, עיינו בסקירה ההיסטורית שבעמ' 70. עמ' 71-73 מציגים את האירועים המרכזיים שאפיינו את חייה של הקהילה היהודית בשבלי עד הכיבוש הנאצי; עמ' 80-82 מציגים את מוסד ה"נציגות" שהקימו

חלק ב' הכנה לעבודה בקבוצות

לידיעתכם:

המדיניות הגרמנית כלפי היהודים הייתה מכוונת לניצול מירבי של כוח העבודה היהודי למען מאמץ המלחמה הגרמני. יעד זה שימש מסווה ליעד מרחיק לכת יותר, של השמדה טוטאלית, אשר נבע מן התפיסה האידיאולוגית של הימלר, ראש האס.אס, והיטלר. תפישה זו הכתיבה מדיניות של הוצאה להורג הדרגתית של היהודים, ובשלב ראשון — של כל "האלמנטים הבלתי-פרודוקטיביים" בגטו, וביניהם קשישים, חולים וילדים.

עובדות אלה לא היו ידועות לחברי ה'נציגות' או לתושבי הגטו בחודשים הראשונים לקיומו, אף-על-פי שחוו מציאות של טרור ושל שינוי קיצוני בכל סדרי חייהם.

לפניכם דיוקנאותיהם של החברים המרכזיים ב'נציגות' של גטו שבלי.

1. מיצאו לפחות מאפיין אחד המשותף לכולם.
2. כיצד עשוי מאפיין זה להשפיע על תפישתם של אנשי ה'נציגות' את תפקידם בגטו ועל ציפיותיהם של תושבי הגטו מן ה'נציגות'?
3. בהתאם לזאת, ועל פי כל הנתונים שבידיכם, נסו להגדיר את המשימה המרכזית שראו לעצמם חברי ה'נציגות' בשלב זה.
4. אילו תיזות יכולות היו להנחות את חברי ה'נציגות' במדיניותם מול הגרמנים בבואם למלא משימה זו?

חברי ה'נציגות'

מנדל לייבוביץ

כיהן כיושב-ראש ה'נציגות'. היה בשנות הארבעים לחייו, אדם משכיל ומבוסס, בעל בית מסחר ידוע למכירת מכוניות. עמד בראש לוחמי החזית היהודיים בצבא הליטאי. נחשב בעיני הליטאים כנכבד ומהימן, עובדה שסייעה לו בקשריו עמם בתקופת הגטו. היה אידישיסט בהשקפת עולמו התרבותית והפוליטית, היינו, לא השתייך לפלגים הציוניים, שהיו חזקים למדי בשבלי. מנדל לייבוביץ היה אדם מקובל ואהוד על בני הקהילה. הוא נהרג בהפצצה הסובייטית על העיר ימים ספורים לפני חיסולו הסופי של הגטו.

מנשה-בר אברמוביץ

עורך-דין במקצועו ועסקן ציבורי ידוע בשבלי לפני המלחמה. היה יושב-ראש תנועת "המזרחי" בליטא וציר בקונגרסים ציוניים רבים. בין שתי המלחמות עמד בראש הקהילה היהודית "עזרה". היה פעיל בגטו בתחום העבודה הסוציאלית. נפטר בגטו בגיל 72.

אהרון הלר

כיהן כמנהל "בנק הסוחרים" ויושב-ראש מפלגת "הציונים הכלליים" בשבלי לפני המלחמה. כמו כן, היה רב בהכשרתו, ושימש כראש הקהילה במשך תקופה מסוימת. בגטו טיפל בענייני הכספים.

אהרון כ"ץ

הצטרף ל'נציגות' לאחר מותו של אברמוביץ, בן למשפחת רבנים. לפני המלחמה ניהל בנק. היה ממנהיגי המפלגה הציונית-סוציאליסטית בשבלי. שימש, יחד עם מנדל לייבוביץ, כדובר הגטו בפני השלטונות. כמו כן השקיע מרץ רב בפעילות במוסדות הגטו, בעיקר בתחום העזרה הסוציאלית. אהרון כ"ץ לא הקים משפחה משלו.

בוריס (ברל) קארטון

אידישיסט, כלומר לא-ציוני בהשקפת עולמו, נמנה גם הוא עם החוגים המבוססים בשבלי לפני המלחמה. כעסקן ציבורי ותיק וחבר העיריה, טיפח במשך שנים רבות את קשריו עם הליטאים.

(היה ב'נציגות' חבר נוסף, אולם הוא פוטר על ידי חברי ה'נציגות' האחרים. הוא הואשם כי ניצל את מעמדו לרעה, כדי לצאת מהגטו ולבצע עיסקאות מסחר בלתי חוקיות).

יו"ר ה'נציגות' של גטו שבלי, מנדל לייבוביץ

חלק ג' עבודה בקבוצות

הנחייה כללית:

פרטים על בעלי הדברים תוכלו לקרוא בעמ' 86. בכל מוקד למידה יש למלא את ההנחיות לעבודה העצמית, ולאחר מכן לגשת למשימה הקבוצתית. באמצעות גליון-הנייר וכלי-הכתיבה שלרשותכם, תוכלו להבהיר את עמדותיכם ביחס לנושאים העולים מן המקורות ולהציג עמדות אלה בפני הכיתה. פירוש הדבר הוא, שעליכם לתכנן את אופן הכתיבה על גבי הגליון כך, שהוא יבטא את עמדותיכם בצורה הטובה ביותר.

התחלקו ל-6 קבוצות. אנו ממליצים כי בכל קבוצה יישבו תלמידים המייצגים כל אחת מן התיזות שהוגדרו לעיל. כל קבוצה מהווה מוקד למידה, ומוטל עליה לחקור תחום אחד בחיי הגטו. בכל מוקד למידה קובץ מקורות, המציג עדויות מכלי ראשון על דרכי ההתמודדות של יהודי שבלי בכלל, ושל ה'נציגות' בפרט, עם מציאות הגטו.

11

מוקד למידה א' "עבודה ושקט" – עבודות הכפייה בגטו שבלי

מבוא

החרושת לעורות, שהיה שייך ליהודי בשם פרנקל, מעשירי שבלי לפני המלחמה. ♦ מחוץ לעיר – בשדה-תעופה סמוך, במחנות לכריית כבול, במחסני נשק וביגוד, בבית-חרושת לסוכר ועוד. ביוני 1943 הוציא מפקד האס.אס., היינריך הימלר, את צו ה'קסירקוט'. הצו הורה על הפיכת הגטאות, שעוד נותרו קיימים, למחנות ריכוז. בעקבות צו זה הפכו מחנות העבודה למחנות קב, והגטו – למעין בסיס-אס.

ה'נציגות' הייתה אחראית על אספקת כוח-האדם מהגטו לעבודות הכפייה, בהתאם לדרישות הגרמנים. לשם כך הוקם משרד עבודה בשני חלקי הגטו, שבו היו רשימות של תושבי הגטו תוך כדי ציון מידת כשירותם לעבודה. משרד העבודה היה אחראי גם על מחנות העבודה השונים מחוץ לגטו, וגם על אספקת כרטיסי לחם מעל ההקצבה הרשמית לאלה העובדים עבודה קשה במיוחד. העבודה התנהלה באתרים הבאים: ♦ בעיר שבלי – בבתי מלאכה שונים ובבית-

הנחיות למשימה הקבוצתית:

1. בחרו מבין הקטעים שקראתם קטע אחד, המציג דילמה בפניה עמדה ה'נציגות', והכריעה.
2. נסו לשחזר את הדיון שהתקיים באחת משיבות ה'נציגות' בסוגייה זו.
3. רישמו על גבי הגליון שלרשותכם את תמצית הדעות שיתכן והושמעו בדיון זה, וכן את ההחלטה שהתקבלה.

תוכלו לערוך את הדברים כמעין פרוטוקול, תוך שימוש בדמויות חברי ה'נציגות', כפי שהוצגו בחלק ב' של הסדנא, לעיל.

הנחיות לעבודה העצמית:

- צינו בקטעי המקורות שלפניכם את המשפטים העונים על השאלות הבאות:
- א. מדוע אומצה מדיניות העבודה על ידי הרשויות הגרמניות ומול אילו לחצים הייתה צריכה לעמוד?
 - ב. מדוע אומצה מדיניות העבודה על ידי ה'נציגות'?
 - ג. אילו דילמות ניצבו בפני ה'נציגות' בבואה לישם את מדיניות העבודה למען הגרמנים?
 - ד. מדוע דבקה ה'נציגות' במדיניות זו עד לחיסולו של הגטו, ולא חדלה ממנה קודם לכן?

המקורות למוקד למידה א'

שנת 1941

1. מכתבו של ממונה המחוז, גווקה, 3 בספטמבר 1941 יהדות ליטא, כרך ד', עמ' 225

"דחיתי באורח מוחלט את החיסול [של הגטו] והסתמכתי על פקודה... שצריך לפי הצורך להימנע מחיסול יהודים. בה בעת ציינתי שבעקבות חיסולם של הגברים היהודים בשבלי, תואט פעולתם של כל המפעלים הגדולים, הואיל וכל בעלי המקצוע הם יהודים. אסרתי על אובר-שטורמפיהרר של האס.אס. את ביצוע פקודותיו..."

2. א. ירושלמי, פוקס שבלי, נובמבר 1941

"בזכות העבודה בשדה-התעופה גבר הביטחון בגטו. הפיקוח עליו הועבר כולו אל משרד העבודה... אחרי יום הכיפורים... נידונה השאלה אם לקיים את גטו שבלי או לחסלו. הוחלט לקיימו מפני שזקוקים היו למאמץ העבודה שלו. בזכות דבר זה אנו חיים עד היום."

3. רבקה ברוס-קלפשטיין, תמיד אדם, עמ' 34-37 (סוף 1941):

"שבוע אחרי שהגענו לגטו יצאה הפקודה שהכול חייבים למלא חובת עבודה. בשעות היום נשאר בגטו רק זקנים וילדים. הועסקו בניית שדה תעופה. עבדו איתנו שבויים רוסיים. מדי יום הלכנו 6 ק"מ לכל כיוון. במשך היום היינו צריכים להעמיס 18 קרונות של זיפזיף. לתזונתנו קיבלנו 300 גרם לחם.

בשעת העבודה בשדה התעופה היינו עדים להתעללות נוראה של הגרמנים בחיילים הרוסיים... הרגו בהם בהמונים. בעטו במקומות רגישים בגופם, היכו בהם באתי-חפירה, לא נתנו להם כמעט לאכול ולשתות... עד היום אני תוהה לגבי יכולת האדם להסתגל לתנאים בלתי אפשריים ככל שהיו, לרצון העז הזה להיאחז, להסתגל לבלתי אפשרי, ולקוות. תמונת המציאות הן הייתה ברורה, ולהפסיד כבר לא היה מה. ואולי נדמה היה שיש עדיין מה להפסיד [— — —]

פרנסי העיר [הכוונה לחברי ה'נציגות'] נדרשו מפעם לפעם לתת מיכסת אנשים לעבודת כפייה. עליהם היה לבחור את מי לשלוח לעבודות קשות ואת מי להפנות לקלות יותר. בהיותנו פליטים, נשלחנו ראשונים למקומות הקשים... אנשי לשכת התעסוקה היו אנשים טובים אבל הדילמות שעמדו בפניהם כממלאי מצוות הגרמנים, היו נוראות. לדוגמה: מופיע לפנייהם יהודי, אב לחמישה... בן העיר; האפשרות היחידה לשחרר אותו היא לשלוח לעבודת הכפייה המפרכת והמסוכנת את אותם הצעירים, הפליטים, שהגיעו לכאן מפולין..."

4. פקודה בנושא עבודת יהודים מראשית דצמבר 1941, שפורסמה על-ידי ראש אגף התחזוקה במיפקדת הוורמאכט של אוסטלנד, שהעיר שבלי נמצאת בתחום אחריותו: (מתוך: יצחק ארד, "הפתרון הסופי בליטא באספקלריית התיעוד הגרמני", קובץ יד ושם, כרך י"א, עמ' 194)

"אני דורש בלשון חד-משמעית להפסיק את ההשמדה של היהודים המועסקים כבעלי מקצוע במפעלי החימוש ובסדנאות של הוורמאכט, ושאינן בשלב הנוכחי אפשרות להחליפם בעובדים מקומיים... פקודה זו מתייחסת גם לבעלי מקצוע יהודים במפעלים שאינם משרתים ישירות את הוורמאכט, אך יש להם תפקידי ביצוע חשובים במסגרת הכלכלה המלחמתית..."

שנת 1943

5. יהדות ליטא, כרך רביעי, עמ' 206

דבריו של הממונה הגרמני על משרד העבודה בגטו, ד"ר גינטר, לאנשי ה'נציגות':

"בה במידה שיעבדו יותר אנשים, הרי תגדל מידת בטחונו של הגטו כולו..."

6. א. ירושלמי, פוקס טבלי, פברואר 1943:

"אנו חיים רק בזכות עבודתנו הקשה. אם לא נעבוד נהיה מיותרים ואנו יודעים מה עושים ביסודות כאלה באירופה החדשה..."

[— — —]

"המאורעות משתלשלים במהירות של סרט קולנוע. מתקרב יום הגאולה, אבל גדולה הסכנה בשבילנו. חזית המלחמה עלולה להתקרב אלינו ואז עלול לבוא קצנו, כמו שאירע ל-85% מיהדות ליטא. מה לעשות כדי לקדם את פני הרעה?"

[— — —]

"התנאים במכרות הכבול היו מכלים את כל העובדים שם בלא כל ספק. אבל בזכות עירנותה המתמדת של הנציגות היהודית והשתדלותה התכופה במשרד העבודה, וכן בזכות תמיכתה המתמדת בכסף, במזונות ובבגדים, הצליחו העובדים היהודים להישאר בחיים אחרי גיהנום זה... קופת הנציגות רוקנה ממש על ידי המחנות — חמישים אלף מארק הוציאה הנציגות בשביל המחנות."

7. א. ירושלמי, פוקס טבלי, 24 בנובמבר 1943, עמ' 319-320:

"כבר חלפו שלושה שבועות מאז יום הדמים [אקצית הילדים]... החיים חזרו למסלולם ה"תקין". המחנה מתעורר לחיים כל בוקר עם הצפירה הראשונה של בית־החרושת. כל העבדים קמים ממשכבם כאוטומאטים, ממהרים אל השער, יוצאים דרכו לפי הרשימה, ניגשים אל מכוניתם או אל המשמר שלהם ונעלמים משם כהרף עין... תושבי הגטו עושים את עבודת החובה שלהם ואת כל שאר התפקידים הנוגעים בחייהם... כשהם שבורים ואדישים. הם צופים אל עתידם האפל באלם ובאדישות... בית־החרושת נתון במרכז ההתעניינות בגטו... כיום הוא מקום העבודה הגדול ביותר של הגטו, הסעד העיקרי ומקום המקלט בשביל תושבי הגטו."

יהודים משבלי בבית הסוהר "האדום", לפני הוצאתם להורג בקוץ, יולי 1941

מוקד למידה ב' רעב והברחות-מזון

מבוא

למשל, בגטאות ורשה ולודז'. מנת המזון ליהודי שבלי הלכה וקוצצה, ויחד איתה התרחב העיסוק בהברחות, הן לצרכים פרטיים והן לשם מסחר.

המחסור במזון היה אחת הבעיות המעיקות ביותר במשך כל זמן קיומו של הגטו, אם כי גטו שבלי לא סבל רעב קיצוני כמו זה ששרר,

הנחיות למשימה הקבוצתית:

1. בחרו מבין הקטעים שקראתם קטע אחד, המציג דילמה בפניה עמדה ה'נציגות', והכריעה.
2. נסו לשחזר את הדיון שהתקיים באחת משיבות ה'נציגות' בסוגייה זו.
3. רישמו על גבי הגליון שלרשותכם את תמצית הדעות שיתכן והושמעו בדיון זה, וכן את ההחלטה שהתקבלה.

תוכלו לערוך את הדברים כמעין פרוטוקול, תוך שימוש בדמויות חברי הנציגות, כפי שהוצגו בחלק ב' של הסדנא, לעיל.

הנחיות לעבודה העצמית:

- ציינו בקטעי המקורות שלפניכם את המשפטים העונים על השאלות הבאות:
- א. כיצד התנהלו הברחות המזון לגטו?
 - ב. אילו דילמות עוררה בעיית הרעב אצל ה'נציגות'?
 - ג. איזו מדיניות אימצה ה'נציגות' לגבי ההברחות לגטו?
 - ד. מה היו שיקוליה?

המקורות למוקד למידה ב'

שנת 1941

1. א. ירושלמי, פוקס סבלי, 29 בנובמבר 1941, עמ' 47:

"היום הודיעו [הממונים הליטאיים על הגטו] לינציגות' היהודית, שיהודי הגטו חייבים לשלם לבעלי-הבתים שבגטו את מחיר הירקות שצמחו בגינות הגטו... התביעות היו מוגזמות... הינציגות' הציעה לפצותם בגינות שנלקחו מן היהודים העיר; הן גדולות בהרבה מגינות הגטו... ההצעה נדחתה... הינציגות' שאלה שאלות אלה:
(1) כיצד להכריח את האנשים לשלם?
(2) כיצד ישלמו העניים?"

[הממונה הליטאי החליט] להטיל את האחריות לתשלום ערך כל גינה על אחד השכנים, ואם הלה לא ישלם – יש להושיבו בבית-הכלא."

2. א. ירושלמי, פוקס סבלי, 22 בדצמבר 1941, עמ' 55:

"מנת הלחם הניתנת אצלנו ליהודים הופחתה ל-120 גרם ליום."

שנת 1942

3. א. ירושלמי, פוקס סבלי, פברואר 1942:

"אתמול קיבלו בשר עגל. מנת הלחם של אלה שאינם עובדים הורדה ל-125 גרם. מנת העובדים נשארה כשהייתה (... 200 גרם ליום)."

4. א. ירושלמי, פוקס סבלי, מאי 1942:

"מנת הלחם לאוכלוסים העירוניים ה"אריים" הוקטנה מ-240 גרם ליום ל-200 גרם. ביחס דומה הוקטנה מנת היהודים... ל-100 גרם. ברם, הנציגות היהודית השאירה לפי שעה את הממוצע של 160 גר' לכולם..."
[— — —]
"היום ליקטה אישה רעבה באשפה את תפוחי-האדמה המושלכים."

5. א. ירושלמי, פוקס סבלי, אוקטובר 1942:

"היום נקראו הנציגים לייבוביץ וכ"ץ ל"גביטסקומיסר" [המפקד הגרמני של הגטו]... שהודיע שכיוון שאינה פוסקת הכנסת מצרכי מזון לגטו הרי מעתה יבקר הוא בעצמו את הפלוגות לעיתים קרובות יותר, ואם ייתפס מישהו – יהיו ערבים לו בראשם הנציגים [כלומר חברי הינציגות'] בעצמם..."

שנת 1943

פרשת מאזובייצקי

(האיש נידון למוות לאחר שנתפס במעשה הברחת מזון לגטו)

א. ירושלמי, פוקס סבלי, מאי 1943:

"כבר ניגזר דינו של מאזובייצקי... מוות בתלייה. נקבע שפסק-הדין יבוצע בגטו קאווקז. גם תושבי גטו טראקו יהיו חייבים להתכנס במקום ההוצאה להורג. "הטיפול" בתלייה נמסר ליודנראט."

[— — —]

הנציגים לייבוביץ וכ"ץ שוב הלכו להשתדל בדבר מאזובייצקי... ביקשו למחול לנאשם ולהקטין את עונשו... מדוע, טענו, חייב הגטו במחזות זוועה כאלה? ...מדוע על הגטו לתת תליינים?"

[— — —]

בשעה 3 אחר־הצהריים ערכה ה'נציגות' ישיבה בנושא. ברור שאם תיערך חלילה ההוצאה להורג היא תשמש פתיחה למחזות דומים בכל זמן קיום הגטו... החליטו לקרוא בו ביום לאסיפה נרחבת יותר של המינהלות, משרדי העבודה, בית־הדין, המשטרה ועסקנים ציבוריים אחרים... תחילה נידונה השאלה, אם למסור את שמות התלויים או לסרב. אם מחליטים לסרב יש להתכונן מראש כי הם ינקטו סנקציות נגד כל הגטו. על כן לא הייתה ברירה אלא לקבוע תלויים. מי יהיו התלויים? ...הם עלולים לסרב ואז יהיו הם עצמם קורבנות, לכן לא הייתה ברירה אלא לקבוע שני פושעים.

[— — —]

מה לעשות כדי להציל את הנידון? נקבע שמסוכן להגיש בקשת חנינה כי פירוש הדבר הוא מתן חסות לספרים על ידי היודנראט והרגלת ה"גביטסקומיסריאט" [המיפקדה הגרמנית של הגטו] לא להתחשב בבקשות היודנראט. הוחלט שהאישה תגיש את הבקשה והיודנראט ישתמש בכל השפעתו להצלת הנידון.

שירו של המשורר הירש איידלמן על מאזובייצקי:

כאבנו גדל והולך אף בכך,
כי מותך נגרם בידינו.
גרדומך הוכן והוקם בידי אח —
והמלאכה עשה משלנו.

נאנסנו לעיני השומרים,
להיות מוציאים לפועל
כי לא יכולנו להמר
בחיי אלפי אחים אחרים.

מוקד למידה ג'

האקציות – בגטו, ובסביבה הקרובה

מבוא

"אקציה" (מבצע) היה המונח הגרמני לאירוע, שמשמעותו איסוף מספר מסוים של יהודים לשם הובלתם למוות במחנה השמדה או באתר השמדה אחר. לנשלחים עצמם לא נמסר יעדו האמיתי של ה"מסע". בדרך כלל מסרו הגרמנים ליודנראטי שהיעד הוא מחנות עבודה, שם ישופרו עד מאוד תנאי חייהם של הנשלחים.

ה"אקציות" היו חלק ממציאות הגטו בשבלי מראשיתו, וכך היה המצב גם בכל הגטאות האחרים בליטא. בדצמבר 1941 נראה היה שבא להן סוף – אולם לא כך היה הדבר. בשבלי

נמשכה ההפוגה עד נובמבר 1943. גטו שבלי לא היה מבודד מהעולם החיצון. דרך מפעל העורות, למשל, שמקומו היה מחוץ לגטו, קיימו אנשי הגטו קשרים עם שליחים מגטאות אחרים. העובדה, שהיה זה גטו עובד ושהעבודה התנהלה גם מחוץ לגדרות הגטו הביאה לזרימת מידע לתוכו. מידע הגיע גם דרך העתונות, וכן באמצעות שליחים, כמו אירנה אדאמוביץ, שליחת המחתרת הפולנית, שהגיעה לגטו בדצמבר 1942.

הנחיות לעבודה הקבוצתית:

1. קיראו שוב את המקור הראשון שבקובץ המקורות, מן התאריך נובמבר 1942.
2. קיראו שוב את הידיעות שהגיעו לגטו מבחוץ עד לתאריך זה.
3. נסו לשחזר את הדיון שהתקיים בישיבת ה'נציגות' בנובמבר 1942 בנוגע לדרישתו של ד"ר גינטר, בהתחשב בכל מה שהיה ידוע לחברה באותה עת.
4. רישמו על גבי הגליון שלרשותכם את תמצית הדעות שיתכן והושמעו בדיון זה, וכן את ההחלטה שהתקבלה.

תוכלו לערוך את הדברים כמעין פרוטוקול, תוך שימוש בדמויות חברי ה'נציגות', כפי שהוצגו בחלק ב' של הסדנא, לעיל.

5. קבלו החלטה קבוצתית ביחס לשאלה הבאה: כיצד היו נוהגים חברי ה'נציגות' באותה סוגייה, אילו עמד לרשותם גם המידע שזרם לגטו בשנת 1943?

הנחיות לעבודה העצמית:

קטעי המקורות שלפניכם מתארים את ה'אקציות' שנערכו בגטו, וכן את המידע שזרם מבחוץ אודות מצב היהודים במקומות אחרים. ציינו בקטעי המקורות שלפניכם את המשפטים העונים על השאלות הבאות:

א. איזו דילמה עומדת בפני ה'נציגות' ביחס ל'אקציות'?

ב. כיצד פועלת ה'נציגות' בתגובה ל'אקציות', מרגע שנודע לה על הכוונה לקיימן?

ג. עירכו רשימה תמציתית של הידיעות שהגיעו לגטו בכל חודש וחודש. הקפידו על רישום לפי סדר כרונולוגי.

ד. מה המשותף לחלק גדול מן הידיעות שהגיעו לגטו מסוף 1941 ועד אמצע 1943?

המקורות למוקד למידה ג'

אקציות בגטו שכלי

1. מתוך א. ירושלמי, פוקס שכלי, נובמבר 1942:

"היום... מסר היו"ר לייבוניץ את הידיעה הנוראה, שנכונה לנו אקציה חדשה... הד"ר גינטר [הממונה הגרמני על משרד העבודה בגטו] הציע לינציגותי להעביר רישום של יהודים זקנים ולא מוכשרים לעבודה... עניין הרישום עלה היום באסיפה במלוא החריפות. השאלה הייתה, אם על הינציגותי להשתתף ברישום ולהיעשות על ידי כך לשותפה ברצח ההמוני של זקנים וחולים הצפוי מראש, או אם עליה להשאיר את הדבר בידי זרים... הד"ר גינטר התעניין בבית החולים, ושאל אם יש שם חולים כרוניים... הוא התעניין בפצועות התאונה [וטען כי] יש להכניסן לרשימה. כן דיבר על הנשים שהן אימהות לילדים ונשארות בבית. "בגרמניה", אמר, "מועסקות כל הנשים, וילדיהן מובאים למוסדות מיוחדים. כך יש לנהוג גם בגטו; תשגחנה הנשים הקשישות על הילדים, והצעירות יותר תלכנה לעבוד... הדבר לטובתכם... שיהיו בגטו עובדים רבים עד כמה שאפשר".

דברים אלה נמסרו על ידי הנציגים... העניין נדון בישיבה, ונערכה הרשימה..."

מידע שזרם לשכלי מבחוץ

2. א. ירושלמי, פוקס שכלי, 22 בדצמבר 1941:

"היום היה אצלנו יהודי מקובנה. חיי היהודים בגטו שם גרועים עוד יותר מאשר אצלנו. היהודים "הוצאו" משם כמה וכמה פעמים. ההוצאה האחרונה הייתה ביום 28 באוקטובר. הוצאו 9,200 יהודים. גורלם ידוע... בגטו קובנה נשארו כ-14,000 יהודים. בערים ובעיירות הסמוכות כבר אין יהודים. גם ערים אחרות זכו כבר בציון "ללא יהודים". התזונה בגטו קובנה גרועה מאוד: 125 גרם לחם. תמאה, סוכר, בשר ומצרכים אחרים חסרים. אנשים גוועים ברעב."

3. א. ירושלמי, פוקס שכלי, 25 בינואר 1942:

"נמסרה לנו דרישת שלום מגטו ריגה. כ-15 אלף יהודים ניצלו בהצטרפם אל המשלוחים לרוסיה. הנשארים מרוכזים בגטו. בתחילה היה הגטו מסודר יפה; היו בו הנהלה, בתי חולים, מרפאות ומוסדות חברתיים אחרים. לאחר מכן התחילו בהוצאת תושבי הגטו ובעיקר הנשים והילדים. 'האקציה' הגדולה ביותר הייתה בסוף דצמבר. הוציאו מן הגטו כשמונה עשר אלף נשים וילדים. ההוצאה בוצעה באופן אכזרי – אלה שלא מיהרו בהליכתם, הוכו או נורו במקומם. רוב הנשארים בעיר היו גברים ואילו מן הנשים נשארו כשתיים שלוש מאות. נשים אלה עובדות בבתי המלאכה שבעיר. המספר ראה קבוצה כזו של עשרים נשים – כבנות שמונה עשרה – עשרים ושתיים שנה. מראהן היה נורא – הידיים והרגליים נפוחות מקור ומרעב, הפנים מכורכמות מצער ומייסורים. הן עובדות יומם ולילה בפיקוח משמר והן כלואות בבתי המלאכה כמו נידונים לעבודת פרך. לעתים רחוקות הן באות אל הגטו. יש לציין במיוחד את אכזריותם של הלאטבים, ששנאתם אל היהודים היא ללא גבול. ככלבים רעים הם מתנפלים על טורי היהודים היוצאים לעבודה או חוזרים ממנה. הלאטבים מרביצים בהם ומכים אותם מכות רצח או יורים בהם כשם שיורים בחיות בר. הרבה אנשים ניספו באופן כזה. כל רכוש היהודים נשדד והם סובלים ממחסור. יש בריגה גטו ליהודים מגרמניה, רובם נכים, זקנים, חולים ונשים. הם ערומים ממש. עומדים הם עטופים שקים ובלויי סחבות ומבקשים פרוסת לחם."

* ב-5 בנובמבר 1943 נערכה בגטו אקציה גדולה, אקצית הילדים. במהלכה הוצאו מן הגטו אל מותם רוב ילדי הגטו, וכן קשישים וחולים. חברי הינציגות, ברל קארטון ואהרון כ"ץ, עלו על המשאיות, ונסעו יחד עם הילדים – מרצונם. נושא זה יידון בסדנא השנייה של תכנית לימודים זו.

4. א. ירושלמי, פנקס שבלי, 29 בינואר 1942:

"הגיעה פרישת שלום מווילנה. משמונים אלף היהודים נשארו כ-12 אלף. אלפי יהודים נסגרו ברחובות שבהם התגוררו לאחר-מכן הוצאו משם. הנשארים חיים ברעב מוחלט. מספרים, כי מותו של הד"ר יעקב ויגודסקי, העסקן הציבורי הישישי, היה טראגי. הגרמנים מסרו לו מאה וחמישים פתקי-חיים לקהילה היהודית בווילנה. הוא מיחה באמרו, שאינו יכול לקבל על עצמו את התפקיד לקבוע את גורלם של יהודים לחיים או למוות. יקבע-נא הגרמנים עצמם את גורל כולם — לכאן או לכאן. תוך כדי דיבור קרע הד"ר ויגודסקי את הפתקים ובשל חוצפה כזו נורה ונהרג. יחד עמו נספה גם עוזרו, העסקן הציבורי משאבלי שמואל פטוכובסקי."

5. א. ירושלמי, פנקס שבלי, 11 בפברואר 1942:

"אתמול עברו בנסיעה דרך שאבלי יהודים מווילנה. על שאלת יהודי שאבלי: לאן הם נוסעים? ענו: למוות. בכיוון ההפוך ממזרח למערב נסעו נשים וילדים מרוסיה הלבנה. אחדות מהן הואילו לדבר עם היהודים בידידות ולעומתן לא הסכימו אחרות לדבר עם ה"יידים" בכלל. בהתבונן בעבודת היהודים אמרו: טוב מאוד! עד היום לא עבדתם, עבדו אפוא עכשיו!"

6. א. ירושלמי, פנקס שבלי, 28 באפריל 1942:

"יש לציין, אגב אורחא, שבחודש מארס זה חוסל גטו מינסק על ששת אלפים היהודים שבו. מאידך גיסא נשאו ונתנו עם היהודים על אודות עיבוד גינות הגטו. היום כבר נתנו זרעים. אולם בווילנה ובקובנה נפוצו שמועות מדאיגות על-אודות שאבלי. במה ייגמר הדבר?"

7. 18 בינואר 1943

"אתמול הגיעה פרישת-שלום מיהודי החי בסביבות לינגראד. הוא חי שם בשם לא-יהודי. הוא שלח מכתב על-ידי גרמני אל קרוביו בגטו שאבלי. אבל הקרוב לא נמצא. הגרמני מספר שיש יהודים בליבאו והם מהלכים חפשים וכן יש יהודים גם באסטוניה. יש יהודים גם בגרמניה ובייחוד בברלין, אבל לפי השמועות, יוציאו בקרוב מברלין אל ליצמןשטאט (לודז') ושם נהרגים בירייה. הגרמני מוסר בהמשך דבריו, שידעיים יפה מאוד בגרמניה מה נעשה ביהודים, ברם — הפחד שם גדול מאוד. — — —

8. 7 במאי 1943

הנציגים שוחחו היום עם שולץ. 25 האסירים היהודיים היו נושא השיחה. הנציגים שאלו לגורלם של האסירים. שתק זמן מה ואחר-כך העיר במשמעות רבה. לא יהיה הדבר העולה על דעתכם... "כי אני מאחורי כל זה"... ההבינותם? — שאל במשמעות רבה. הנציגים היהודיים הבינו את הדבר, דהיינו, שלעת-עתה לא הגיע עוד תורנו להשמדה."

9. 28 במאי 1943

"היו אצלנו אורחים מקובנה. שישה יהודים מגטו קובנה באו אלינו לשבלי לקחת עורות מבית-החרושת. היה ביניהם עובד אחראי אחד מן הייזנראט'. הם מסרו פרישות-שלום מקובנה, מווילנה ומגטאות אחרים. ה"אקציות" בפולין נערכות במלוא האכזריות. מסיימים בהשמדת הגטו בוורשה. אין עוד גטאות בקראקוב ובסטאניסלאבוב. גרודנה כבר נקייה מיהודים. השמדת הגטו החלה באוקטובר אשתקד ונמשכה עד מארס ש"ז. בתקופה זאת סגרו את הגטו באופן הרמטי והשמידוהו כולו שלבים שלבים. יש עוד יהודים בביאליסטוק. רוח של פעילות שוררת שם בגטו. בא משם נער ובפיו הצעות כביכול. הייזנראט' מקובנה שילחהו מייד מעל פניו הואיל ולא נראה כמי שראוי לסמוך עליו.

מאה אלף יהודים בערך נשארו בכל פולין מתוך שלושה מיליונים וחצי. עדיין יש כארבע מאות אלף יהודים ברומניה."

10. 26 ביולי 1943

"הגטו קיבל את הידיעה על התפטרותו של מוסוליני בהפתעה ובשמחה, אבל בשקט. יודעים, שאסור לנו להתבלט, שהרי עדיין איננו יודעים למה אנחנו צפויים."

מוקד למידה ד'

האיסור על הלידות

מבוא

הן מיומנו של א. ירושלמי והן מרשימותיו של אחד מרופאי הגטו, ד"ר פיק.

ב-15 באוגוסט 1942 עמדה להיכנס לתוקפה הגזירה שגזרו הגרמנים, כי לידת תינוקות בגטו היא עבירה על החוק. על פרשה זו אנו למדים

הנחיות למשימה הקבוצתית:

1. קיראו שוב בעיון את נוסח הפרוטוקול, המובא להלן, המתאר את הישיבה שהתקיימה בגטו בנושא גזירת איסור הלידות.
2. נסו לשחזר ישיבה של חברי ה'נציגות' שהתקיימה זמן קצר **לאחר** הישיבה המתוארת בפרוטוקול זה.
3. השאלה העומדת לדיון בישיבה זו היא: מהן תכניות הגרמנים ביחס לעתיד הגטו, וכיצד על ה'נציגות' להיערך לקראת עתיד זה?
3. רשמו על גבי הגליון שלרשותכם את תמצית הדעות שיתכן והושמעו בדיון זה, וכן את ההחלטה שהתקבלה.
- בשחזור הויכוח, עליכם לתת ביטוי להשפעתה של גזירת איסור הלידות על האופן בו העריכה הנהגת הגטו את עתידו.
- תוכלו לערוך את הדברים כמעין פרוטוקול, תוך שימוש בדמויות חברי הנציגות, כפי שהוצגו בחלק ב' של הסדנא, לעיל.

הנחיות לעבודה העצמית:

- צינו בקטעי המקורות שלפניכם את המשפטים העונים על השאלות הבאות:
- א. מהם לבטי הרופאים ביחס לגזירת איסור הלידות?
- ב. מהם לבטי ה'נציגות' באותו עניין?
- ג. כיצד החליטה ה'נציגות' לנהוג בגזירת איסור הלידות בגטו?

המקורות למוקד למידה ד'

שנת 1942

1. א. ירושלמי, פוקס שבל, אוגוסט 1942:

"התראה אחרונה!"

הזמן חולף. השעה האחרונה מגיעה! יום ה' 15 באוגוסט אינו רחוק! זכרונה נשים יהודיות שאחרי ה' 15 בחודש לא תהיינה עוד לידות בבית החולים שבגטו. זכרונה שאחרי ה' 15 אסור שתהיינה יולדות אף בבתים פרטיים... לרופאים, למיילדות ולאחיות אסור יהיה לעזור לנשים היהודיות בלידתן. כל העובר על איסור זה יענש בעונש חמור. אל תשכחנה את התוצאות המסוכנות לכן ולמשפחותיכן!..."

שנת 1943

2. פרוטוקול הישיבה של ה'יודנראט' משאבלי מיום 24 במארס 1943, מתוך פוקס שבל:

המשתתפים: מ' לייבוביץ, ב' קארטון, א' הלר וא' כ"ץ מהנציגות; הרופאים; בורשטיין, בלכר, גולדברג, דירקטורוביץ, ל' פסחוביץ וא'. על סדר היום: כיצד למנוע לידות בגטו?
מ' לייבוביץ: אנו חוזרים לשאלת הלידות. האיסור להוליד ילדים, שהוטל על היהודים, חל על כל הגטאות בכל החומרה. באחרונה הייתה לידה בקובנה וכל בני המשפחה נורו ונהרגו. ברם, אין שמים לב לכך ונוהגים אצלנו קלות ראש יתירה. כבר יש מקרים אחדים של הריון ולא ננקטו שום אמצעים נגדם.

ד"ר בלכר שואל: האם יכולים להכריח את הנשים ההרות לעשות הפלות מלאכותיות? הישנה סטאטיסטיקה על הנשים ההרות?

ד"ר ל' מוסר: היו אצלנו שלוש לידות, מיום 15 באוגוסט אשתקד, אין הוא יודע כיצד יצאו אל הפועל כי הוא לא טיפל בהן. כיום יש בגטו כ-20 נשים הרות, רובן בחודשים הראשונים אבל אחדות כבר בחודש הרביעי והחמישי והאחת אף בחודש השמיני. רק שתיים מכל הנשים ההרות מסרבות לעשות הפלה מלאכותית, לאחת מהן זוהי ההפלה המלאכותית השלישית ומרחפת עליה סכנת עקרות והשנייה היא זאת שהגיעה לחודש השמיני.

ד"ר פ': צריך להשפיע עליהן שתסכמנה להפלה מלאכותית. צריך לספר להן מה שקרה בקובנה ובריגה. אם נחוץ הדבר יש להשתמש בשקר של שעת-הדחק ולומר להן שמטרת הביטחון כבר מחפשת את המקרים.

ד"ר בורשטיין מציע לאסור על כל הצוות הרפואי, כולל האחיות, לטפל בלידות.

ד"ר ל': איך אפשר לעשות הפלה מלאכותית באישה שכבר הגיעה לחודש הריונה השמיני? הרי יש להבין את רגש האם? אי-אפשר יהיה בוודאי להשפיע עליה. ומה יהיה על התינוק אם נגרום ללידה מוקדמת? לא נוכל לעשות ניתוח כזה בבית פרטי והרי אסור להשאיר את התינוק בבית-החולים. ומה יהיה אם בכל זאת ייולד הילד חי? הנמיתנו? אני איני יכול לקבל אחריות כזאת למצפוני.

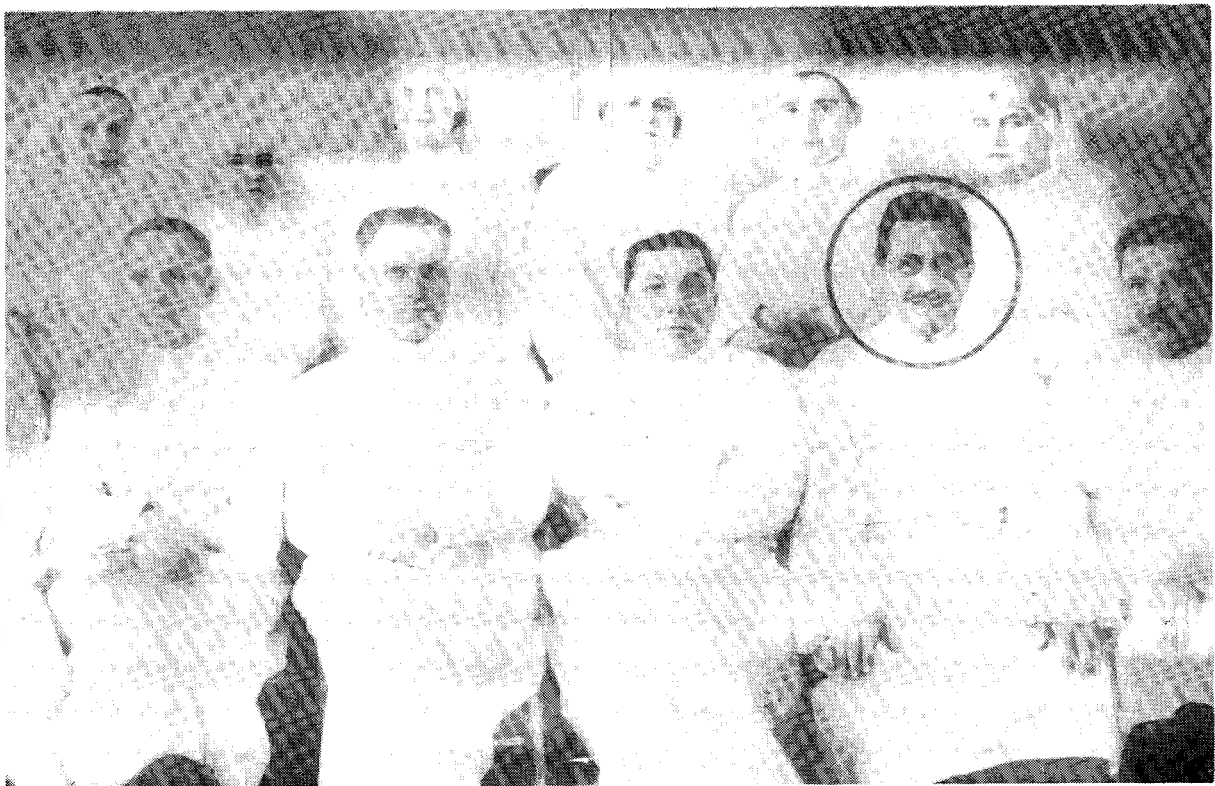
ברל קארטון: מה אנו יכולים לעשות כשהגטו בסכנה כזאת? אילו הייתה הסכנה רק למשפחת היילוד, היינו יכולים להשאיר את הדבר לאחריותו של האדם הנוגע בדבר, ברם הדבר עלול להביא סכנה על כל הגטו. התוצאות עלולות להיות נוראות ביותר.

א' כ': רק הרופאים צריכים לטפל בעניין ההפלות המלאכותיות. עליהם לשאת-ולתת עם הנשים ההרות. הם חייבים להשפיע עליהן עד שתסכמנה להפלות מלאכותיות. אם לא תהיה השפעה לדיבורים, עליהם למסור את הדבר לאחד מחברי המינהלה וזה יפעיל סאנקציות נגד משפחת האישה ההרה, יקח את כרטיס המזון, יעביר את בני המשפחה למקומות עבודה גרועים יותר, ימנע מהם עזרה רפואית, עצים וכד'. אם גם דברים אלה לא ישפיעו, יש לקרוא לאישה ולהציג אולטימטום לפניה: עליה להרשות לעשות בה הפלה מלאכותית ולא — תודיע הנציגות למשטרת-הביטחון. ...אסור שמישהו ידע שלנציגות יש ידיעה כלשהי על אודות מקרה של הריון. ...בכל מקרה של הריון יש לנקוט כל אמצעי ההשפעה: ראשונה הסברה, שנית סאנקציות, ולבסוף אולטימטום ואיום במשטרת-הביטחון.

האמצעים אושרו. כמרכן הוחלט להודיע לכל הצוות הרפואי על כל האמצעים האלה. בדבר האישה שהיא בחודש השמיני להריונה הוחלט לגרום בה לידה מוקדמת יתיכף ומיד. חתימות."

3. אהרון פיק (אחד מרופאי הגטו), זכרונות מגיא-ההריגה (יומן בכתב-יד):

"פרטים אחדים... לא יימחו מזכרוננו לעולם. לא יאמן כי יסופר שאנחנו בני תרבות ועקרונות מוסריים ירדנו פלאים במדרגה כזאת שנעשינו לרוצחי נפש וקטלנים. הגזירה האוסרת ללדת בגטו עומדת בעינה, ולמרות הסכנה המרחפת על פני כל הגטו בשל מאורעות כאלה, אירעו בכל זאת מקרי לידה אחדים, ונולדו ילדים חיים ונורמליים... שאותם עלינו הרופאים להמית (!) בכדי לחלץ את כל הגטו מסכנת כליון ואובדן. את השליחות המאוסה והנבזית הזאת אנחנו מוציאים אל הפועל על ידי זריקות של סמים חריפים ומרעילים..."

ד"ר אהרון פיק (מסומן בעיגול) עם צוות בית החולים בשבלי

מוקד למידה ה' חיי היום-יום בגטו שבלי

מבוא

בגטו מחלקות שונות, וכל מחלקה הייתה מופקדת על אחד התחומים הללו.

אחת המשימות המרכזיות של ה'נציגות' הייתה דאגה לתנאי החיים בגטו: דיור, בריאות, חינוך, תרבות, שיטור ומשפט. כזכור, הקימה ה'נציגות'

הנחיות לעבודה הקבוצתית:

בתאריך 26 בנובמבר 1941 התקיימה ישיבה של ה'נציגות'.

א. ירושלמי רשם ביומנו את ההחלטה שנתקבלה: (מתוך **פוקס שבלי, עמ' 46**)

"הנציגות הטילה מס-כפייה על החלק האמיד, כדי להקל על המצוקה שבגטו. עיקרון המס הוא שהעובדים משלמים אותו לפי השכר ואלה שאינם עובדים – לפי ההוצאה [לפי הוצאותיהם על צורכיהם ההכרחיים בגטו]. הכנסות המס צריכות להסתכם בכ-25,000 רובל. **מלבד זה – 10% לצורכי תרבות.**"

1. נסו לשחזר את הדיון שהתקיים בישיבת ה'נציגות', בה נתקבלה ההחלטה להקצות 10% מהכנסות המס לצורכי תרבות.
2. רישמו על גבי הגליון שלרשותכם את נוסח השאלה שהועמדה לדיון ואת תמצית הדעות שיתכן והושמעו בדיון זה.
בשחזור הוויכוח עליכם לקחת בחשבון את הנתונים הכלולים בכל קטעי המקורות שקראתם.

תוכלו לערוך את הדברים כמעין פרוטוקול, תוך שימוש בדמויות חברי הנציגות, כפי שהוצגו בחלק ב' של הסדנא, לעיל.

הנחיות לעבודה העצמית:

א. ציינו במקורות את הנושאים השונים בהם טיפלה ה'נציגות', ורישמו לפניכם משפט אחד מכל קטע, המבטא את מאמצי ה'נציגות' בנושא זה.

ב. האם אתם מוצאים ברשימה שערכתם נושאים, שלדעתכם, נחיצותם בתנאי הגטו גדולה מנחיצותם של נושאים אחרים? אם כן, מהם?

גטו טראקו והאגם

המקורות למוקד למידה ה'

שנת 1941

1. א. ירושלמי, פוקס שבל, 26 בנובמבר 1941:

"21 יום עבדו 63 פועלים יהודיים במסילת הברזל ליאנישק בתנאים הקשים ביותר בלי לקבל שכר. הנציגות השתדלה זמן רב וסוף־סוף קיבלה מהנהלת מסילת הברזל את השכר של 4.27 רייכסמארקים לנפש, היינו ערך של חצי־קילו סבון או 3/4 ק"ג חמאה..."

2. א. ירושלמי, פוקס שבל, 28 בנובמבר 1941:

"שאלת 'מרחב המחיה', שהוא בממוצע 2-1.5 מטרים מרובעים לנפש, קשה מאד בגטו. הנציגות גילתה כוח המצאה גאוני, בבנותה מעונות חדשים במרתפים, בעליות־גג ובדירים – במקומות שאף לא היה עולה על דעת איש לעשות משהו. על כל הבניינים הוצא עד היום סכום של 48,690 רובל. כשהוגש לעיריה חשבון ההוצאות על הבניינים, שבעדם היא, העיריה, לוקחת שכר דירה, ענתה העיריה שתשלם חלק מן ההוצאות בשכר הדירה שתגבה מן הבתים החדשים... הנציגות הגישה בקשה בדבר סוליות בשביל ההולכים לעבוד בשדה־התעופה, כי עליהם ללכת יום־יום 12 ק"מ."

3. 15 בדצמבר 1941

"אחרי כל הפורענויות, כשהחיים בגטו נרגעו לזמן־מה, החליטו המורים יחד עם הנציגות לפתוח בגטו בית־ספר יסודי. התנאים לא היו נוחים, אפילו לתושבי הגטו למודי הסבל, ובכל זאת הקימו את בית־הספר בשמחה. כיוון שלא היה מעון בשבילו, חיפשו ומצאו כמה עשרות חדרים שדייריהם הירשו ללמוד בהם, בקבוצות 7-9 תלמידים עם מורה. לאט־לאט עברו לתכניות נרחבות יותר: ברובע טראקו הותקנה מרפסת בת 6x3 מ"ר ובהשתתפות היהודים הדתיים הותאמה לבית־תפילה ולבית־ספר יסודי. ברובע הקאוקאזי התכוונו להוציא את הדיירים מחדר הטהרה שבבית־הקברות ולסדר שם את בית־הספר. כבר תכננו אף להוסיף שני חדרים חדשים ברובע טראקו."

שנת 1942

4. 28 במרץ 1942

"התושבים מנקים את הגטו ללא הפסק, בכל יום ראשון ובשאר ימי הפגרה מוצאים כל כלי־המיטה מן הבתים ומוצגים כבתערוכה: מנקים ומכשירים את הדירות כמו בערב פסח. לקראת האביב החלה המינהלה לדאוג לניקיון בתי־השימוש. מנקים את המקומות הגבוהים שבגטו לפי הסדר. לקראת האביב גם יודח הגטו במים השוטפים ויתרענן כמו כל הפרברים האחרים. בתקופת המחלות שכבר חלפה. פקדו את הגטו מחלות מידבקות פחות מאשר את יתר חלקי העיר. איך אפשר להסביר את התופעה? בכוח החיים של היהודים או בחריצותה של המינהלה? ואולי בשני הגורמים גם יחד?"

5. מרדכי (מוטקה) ברום, פרקי חיים, עמ' 59: (אפריל 1942)

"רבקה עבדה בכריית הכבול יחד עם הגברים. לא עמדה בקשיי העבודה והרטיבות במרכה והתמוטטה. חלתה בדלקת הריאות. באין תרופות ותנאי אישפוז, הצטברו נוזלים בריאותיה ומצבה החל והחמיר. לאחר מאמצים רבים הצלחתי להחזיר אותה לגטו והיא אושפזה בחדר חולים, שבת הטהרה בבית העלמין שימש לו אכסניה. למרות התנאים הבלתי אנושיים, טיפלו בה אנשי הצוות כמיטב יכולתם. עשו הכל, מעבר ליכולתם. רופא הגטו, ד"ר פסחוביץ, עשה את הבלתי אפשרי, ופראנק, המורה הוותיק מגימנסיה 'תרבות', השיג באורח מופלא את התרופות הדרושות. לבסוף ריפוא אותה, החזירו אותה לחיים. כזאת הייתה האווירה בגטו שכלי. אולי בזכות תרבות החיים הזו, גם בתנאים בלתי אפשריים, יכולנו להתקיים."

6. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 7 בדצמבר 1942:

"בשבת, 5 בדצמבר 42, נערכה מסיבת חנוכה על-ידי המשטרה והשתתפו בה אורחים מוזמנים. השולחנות הוכנו יפה והיו ערוכים בטוב-טעם — לפי תנאי הגטו. מרתפה הלח של המעבדה הכימית, מקום שם נערכה המסיבה, קושט בצבעי כחול-לבן עד לבלי הכירו. רוח הקהל נשתחררה לרגע מכובד הדיכאון המעיק עלינו במשך כל היממה. נישאו נאומים מלאי תקווה והרגשנו בנפשנו בדמדומי השחר העולה. הנציגים א' ה', מ' ל' וא' כ' דיברו בזהירות, אם כי באומץ יותר. הורגש שהם בעצמם כבר מאמינים בשחרורנו עתה יותר מאשר קודם לכן. א"ז, תובע בית-הדין, ניחמנו בתקווה מיסתורית. רבים אחרים השתתפו בהופעות אמנותיות, שרו שירי עצב יהודיים בקול נמוך וחנוק מחשש און זרה ופעמים בגלל דמעות. השתעשעו במערכונים שונים על נושאים מהגטו."

שנת 1943

7. מתוך דו"ח על פעולת בית-המשפט של הגטו מיום 20 באוקטובר 1941 עד 10 בינואר

1943:

(א. ירושלמי, שם, עמ' 163-165)

"... דחיקתם של כ-5000 איש (אוכלוסי הגטו בשבלי) מן החיים החברתיים הכלליים... עוררו את הצורך להקים מוסד משפיע ומחנך בגטו. נתעורר הצורך במוסד שיעלה את המוסר החברתי ושיעזור לאנשים הזקוקים לעזרה, להשיג את דרישותיהם הצודקות... במשך הזמן הנכלל בדו"ח טיפל בית-המשפט ב-185 עניינים אזרחיים וב-151 מקרים פליליים...

[— — —]

יש לציין את האמון הגדול והכבוד שרוחשים תושבי הגטו אל בית-המשפט של הגטו, על אף העצבנות הנפוצה מאוד ועל אף הנטייה להתפרצות. הדבר בא לידי ביטוי בשקט המוחלט השורר בישיבות בית-המשפט, בוויכוחים השקטים שבין בעלי-הדין ובביצוע החלטות בית-המשפט ללא די-ודברים."

רחוב טילזיט

מוקד למידה ו' שאלת ההתנגדות המזוינת בגטו שבלי

הנחיות לעבודה הקבוצתית :

1. נסו לשחזר את הדיון שהתקיים ב-5 בנובמבר 1943 בבניין ה'נציגות' בשאלת ההתקוממות, בו הציג יו"ר ה'נציגות', מ. לייבוץ את עמדתו בנושא זה.
 2. רישמו על גבי הגליון שלרשותכם את תמצית הדעות שיתכן והושמעו בדיון זה.
- תוכלו לערוך את הדברים כמעין פרוטוקול, תוך שימוש בדמויות חברי ה'נציגות', כפי שהוצגו בחלק ב' של הסדנא, לעיל, ובדמויות נוספות הנזכרות במקורות שקראתם.

הנחיות לעבודה העצמית :

- צינו בקטעי המקורות שלפניכם את המשפטים העונים על השאלות הבאות :
- א. אילו התלבטויות העסיקו את חברי ה'נציגות' בגטו בראשית 1943?
- ב. אילו גורמים נוספים בגטו היו עסוקים באותן שאלות?
- ג. מהן הסיבות, שלדעת א. ירושלמי, הביאו לכך ש"לא הוקמה בגטו מחתרת ראויה לשמה"?

יהושע ווירבאלינסקי ויהודה טורסקי, מפעילי רוכשי הנשק בארגון "מסדה" בגטו שבלי
(ראה גם נוסח "השבועה החלוצית" בעמ' 87)

המקורות למוקד למידה ו'

1. א. ירושלמי, פוקס שבל, עמ' 174-175: (מתוך הערת שוליים שהוסיף כותב היומן לאחר המלחמה)

"ביום 5 בפברואר 1943, יומיים לפני נפילת סטאלינגרד, כינסה הנציגות את כל חברי המינהלה, שופטי בית-הדין ועסקנים של הסתדרויות "החלוץ" להתייעצות, לאור ההתפתחויות עם התקרבות "הצבא האדום" ונסיגת הגרמנים. ברור היה שלפני הנסיגה תושמד שארית הפליטה של יהדות ליטא. נשאלה השאלה, אם להכין את ההתנגדות מיד, או לחכות עוד, ומה לעשות בינתיים – האם לצאת אל היער או להתקשר עם המחתרת הליטאית?

כבר לפני הישיבה ניסו כמה אנשים מן הגטו לבוא בדברים עם המחתרת הליטאית בדבר נשק ומקומות מיפלט בשעת סכנה. הם קיבלו תשובות של השתמטות. המחתרת הליטאית טענה שאין לה נשק בשבילם, וכן שקשה להסוותם ולהסתירם בשל היותם יהודים...

אף-על-פי כן שוטטה בימים אלה פלוגה יהודית בת 30 איש ואישה בסביבות שבלי, והטילה פחדה על האיכרים בנשקה המועט. הפלוגה באה במגע עם הגטו וקיבלה נעליים ובגדים חמים. ברם, איש בגטו לא רצה ללכת בעקבותיה ולארגן פלוגות דומות... אמנם פלוגות יהודיות מזוינות היו יכולות לפרוץ דרך לעצמן אל אזור האגמים שבצפון-מזרח ליטא... אולם רק בני נוער מאורגנים ומזוינים מסוגלים לבצע את הדבר הזה, ולא נשים, זקנים, אנשים חלשים וילדים. רוב המשתתפים בישיבה זו נמנו, הם או קרוביהם, עם אותם אלה שלא יכלו להינצל בדרך זאת ועל כן לא בחרו בה.

מנדל לייבוביץ ז"ל הציע לצייד את אנשי הגטו בנשק ולהתכונן להתנגדות בגטו עצמו. לפי הצעתו היו צריכים להצית את הגטו מכל עבריו תיכף עם בוא שעת החרום ולפרוץ דרך אל היער. לייבוביץ (שהיה בקי בתכסיסי מלחמה, אף היה ראש ארגון המתנדבים לצבא הליטאי) הסביר את תכניתו היטב ובהיגיון. ברם, מלבד תחמושת ותכנית, דרושה הייתה גם רוח קרבית והעזה, ויחד עם זאת נכונות להפקיר את הנשים והילדים. המשתתפים היו חסרים רוח זאת.

כיוון שמנהיגי הגטו לא יכלו להשתתף בהתנגדות פעילה, לא נקטו כל אמצעי ממשי לארגן את אלה שיכלו להיות לוחמים. משום כך לא קמה בשבלי מחתרת ראויה לשמה. ראשי המחתרת כביכול ניהלו משא ומתן עם המחתרת הליטאית, ניסו לקנות נשק, התקשרו עם יהודי ששירת (בעילום שמו) בצבא האוקראינים כדי להשיג נשק. אולם כשנתפס הלה, נבהלו המנהיגים, וחדלו מזה. כך לא אירגנה שבלי התנגדות אף בימים שהיו נוחים לכך."

2. (מתוך הנספח לפוקס שבל, עמ' 380-381)

"כבר מראשית מאי [1944] אפשר היה להבחין בהכנותיו הנמרצות של הצבא הגרמני לנסיגתו. רכבות מלאות בגדים ונעליים יצאו יום יום ממחנה A.B.A לגרמניה. רכבות מלאות ציוד שיצא מכלל שימוש ופצועים עברו כל כמה רגעים על פני המחנה, שעמד סמוך למסילת הברזל... אף-על-פי כן הורשתה ליהודים חטיבת עצים ביער לצורכי הגטו בחורף. כנראה שגם בזה הייתה כוונה להרגיע את היהודים שלא ירגישו בנסיגה ובחיסול המחנות... פלוגת החוטבים כללה 17 אנשים מן הגטו. שמרו עליהם רק 2 אנשי אס.אס... ערב אחד, בשוב הפלוגה מהעבודה... הותקפה בנשק אוטומטי על ידי מארב של פרטיזנים "אדומים". שומר אחד נפגע ונהרג, והשני נפגע קל, ברח, והתחבא ביער... לאחר ההתקפה יצאו פרטיזנים אחדים ממקום המארב, והציעו ליהודים להצטרף אליהם ולברוח אל היער, אולם היהודים סירבו, בהסבירם לפרטיזנים, שכל בני משפחותיהם וקרוביהם נמצאים בגטו, והללו עלולים להיות מוצאים להורג בגלל בריחתם..."

חלק ד' דיון במליאה

שאלה ראשונה לדיון:

- ♦ האם מצאתם פער בין התיזות שהעליתם בחלקה השני של הסדנא (לגבי המדיניות שתנקוט ה'נציגות' במגעים עם השלטונות) לבין האופן שבו משתקפת מדיניותה במקורות שקראתם?

שאלה שנייה לדיון:

- ♦ האם היה קשר בין מדיניות ה'נציגות' לבין גורל יהודי גטו שבלי בסופו של דבר? עליכם לתמוך את דבריכם בדוגמאות מן העבודה הקבוצתית שערכתם ובמסקנותיכם ממנה.

שאלה שלישית לדיון:

- מה יחסנו שלנו, 50 שנה אחרי השואה, לאופן תפקודה של ה'נציגות' בגטו שבלי? במילים אחרות, איזו תדמית משתקפת אלינו מן המקורות שקראנו אודות ההנהגה היהודית בתקופת השואה?

28

שאלה רביעית – הזמנה לדיון היסטוריוגרפי:

עליכם יותר מן האחרות. לאחר מכן התייחסו לשאלה הבאה:

- ♦ האם יש פער – ואם כן, מהו – בין עמדתנו כלפי סוגיית ההנהגה היהודית בגטאות לבין הגישות ההיסטוריוגרפיות שהתפתחו בנושא זה אחרי השואה?

שאלת היחס לאופן תפקודה של ההנהגה היהודית בגטאות היוותה בשנים שלאחר השואה מוקד לוויכוח חריף בחברה הישראלית, וכן בקרב היסטוריונים, חוקרי השואה. לפניכם לקט מעמדותיהם של ההיסטוריונים, המשקפים את עמדות ההתייחסות השונות למוסד ה'יודנראט' ולמדיניותו. קראו את הקטעים, ובידקו איזו עמדה מקובלת

חנה ארנדט:

"לו באמת היה העם היהודי נטול ארגון ומנהיגות, כי אז היה שורר תוהו ובוהו וסבל רב, אך בודאי לא היה מספר הקורבנות עולה לכדי ארבעה וחצי עד ששה מיליון איש."

(מתוך: ישראל גוטמן, "שנאה עצמית נוסח ארנדט", ילקוט מורשת, כרך ו', 1966, עמ' 126)

ישעיה טרונק:

"...יש להודות כי באותם ימים של שואה, שההיסטוריה טרם ידעה כדוגמתה, לא נותר למועצות היהודיות... אלא לנסות את השיטה של עבודת המונים... במבט לאחור אנו למדים כי אלה שנותרו בגטאות נכחדו כמעט עד לאחד לאחר שנשלחו למחנות השמדה, או שנרצחו במקום. לעומת זאת שרד אחוז מסוים מבין אלה שנשלחו למחנות עבודה או ריכוז. אין ספק בכך, כי השיקול המכריע בדבר הארכת חייו של גטו זה או אחר הייתה מידת תרומתם של הגטאות לכלכלת המלחמה הגרמנית. ...בין הגטאות שהאריכו ימים יחסית בשל חשיבותם לכלכלת המלחמה היו גטאות ביאליסטוק, וילנה, קובנה ושבלי... לו נסתיימה המלחמה מוקדם יותר היה סיכוי כי חלק ניכר מקרב האלמנטים העובדים היה נותר בחיים..."

(מתוך: ישעיה טרונק, יודנראט, יד ושם, 1979, עמ' 369-370)

ראול הילברג:

"...נכון. הגרמנים לא הקימו בגטאות מנגנון אוהרה ולא נהגו בקורבנותיהם בצורה אבירית. מאידך, גם מנהיגי היהודים לא ניסו באופן שיטתי לקבל מידע על הגרמנים, והם לא עיכלו את החדשות שהגיעו לידיהם מבעוד מועד..."

וכך נתקבלה הדוקטרינה של "הצלה על ידי עבודה"... הנחת היסוד הייתה כי אם שיקוליהם של הגרמנים הם ראציונליים אזי לא ישמידו את כוח העבודה, שסיפק להם ייצור מלחמתי כה רב. הנחה זו הייתה כמובן, מוטעית... יהודי צ'נסטוחובה באו במבוכה משנודע להם כי פועלים בגטו ורשה נגורו ממקומות עבודתם. ובכל זאת, לא גזה התפיסה כי בעבודה טמונה ההצלה. אם יצאה הגזירה על הבלתי מיומנים נותרה התקווה כי יפסחו על המיומנים, ואם אחדים מאלה נעלמו, נשמעה הטענה כי מעשים כאלה יחזרו רק מפקידה לפקידה. בזה האופן הקריבו היהודים יותר ויותר למען פחות ופחות עד שנכחדו..."

הוועדים לא שיתפו פעולה מרצון, אלא שבתוך בניין-העל הגרמני הם שימשו כמבצעים שאי אפשר היה בלעדיהם. אפילו בפעולותיהם המועילות – כשדאגו לשיכונם של פליטים או לשירותים סניטריים – הם תרמו למגמותיהם הכלליות ולכוונותיהם הסופיות של הגרמנים. עצם קיומם של גטו שקט ומסודר היוותה חוליה חיונית בשרשרת שהובילה להשמדה."

(מתוך: "הגטו כצורת ממשל", ילקוט מורשת, כרך כ', 1975, עמ' 100)

יהודה באואר:

"...בהמשך המלחמה נודעו לשיקולים כלכליים יותר ויותר חשיבות במדיניות הגרמנית, כולל מדיניותם כלפי היהודים. גם מדיניותו של הימלר נעשתה דו-משמעית: אין ספק כי בסופו של דבר על היהודים להעלם, בהתאם לרצון הפיהרר, אך בינתיים היה מקום לשיקולים כלכליים... בשבלי לא רצחו הגרמנים 7,500 מתושבי הגטו כי היו זקוקים לעבודתם באספקת כבול ולבניית שדה תעופה. עם התקרר הרוסים גורשו לגרמניה, ובכל זאת נשאר אחוז מסוים בחיים, כי בקיץ 1944 עלו הסיכויים להישאר בחיים גם במחנות. פעולת תאי-הגזים באושוויץ נפסקה בסתיו... אין לבטל במחי יד את מדיניותם של ועדי היהודים כבלתי ריאליסטית או בוגדנית, ביחוד לא את עמדתם של אלה, שניסו להציל את קהילותיהם באמצעות עבודה..."

(מתוך: "תגובותיה של המנהיגות היהודית למדיניות הנאצים", ילקוט מורשת, כרך כ', 1975, עמ' 115-116)

דינה פורת:

"המועצות של שבלי ושל קובנה לא הצליחו להציל את קהילותיהן. אף מועצה לא הצליחה, או יכלה להצליח, גם כאשר נקטה אמצעי פעולה כאלה או אחרים. אך לא זה הנושא הקובע לטווח ארוך.

התקופה הנאצית הציעה ליהודים פרשנות נוספת לאימרה שבמשנה: "הכול צפוי והרשות נתונה" (פרקי אבות ג', 15).

הכל היה צפוי מראש, מכיוון שהקנאות הנאצית לא הסתפקה בפחות מהשמדה מוחלטת... אך הרשות, הרשות הייתה נתונה – לפעול, אפילו בתנאים שכפו הגרמנים, בצורה שתשקף את האחריות היהודית... ואת הערכים האופייניים ליהדות. אם לוקחים בחשבון את התנאים בגטו יש לראות הישג לא מבוטל בכך שהיהודים מצאו את הכוח לתפקד כקהילה מאורגנת בעוד שבאותו הזמן התפוררו חברות אחרות, שהיו מצוידות בתנאים טובים יותר; והבחירה הזאת – לפעול כמיטב יכולתך – היא הקובעת לטווח ארוך."

(מתוך: "מועצות היהודים בגטאות המרכזיים בליטא: השוואה", משואה, כרך כ"ב, 1994, עמ' 70-78)

רות בונדי, אדלשטיין נגד הזמן, 1981, עמ' 11:

"אם אני מנסה לענות לעצמי על השאלה, מה הייתה שגיאתו העיקרית של אדלשטיין [ראש היודנראט בגטו טרזינשטאדט שבצ'כוסלובקיה] תשובתי היא שהייתה בהגיונו. כמוהו, כל היהודים – נאמנים להשכלתם, לדרך מחשבתם – הניחו מתוך היגיון בריא, כי הגרמנים זקוקים למירב כוחות העבודה במלחמתם ולא העלו על דעתם שלגבי היטלר ונושאי האידיאולוגיה הנאצית השנאה התהומית ליהודים, הרצון לחסל אותם אחת ולעולם, היו חזקים אף מן הרצון לנצח במלחמה... אדלשטיין, כמו כל היהודים, האמין בלב שלם בתבוסתו הבלתי נמנעת של היטלר... הייתה זו רק שאלה זמן. צריך היה להחזיק מעמד עוד יום, עוד שבוע, עוד חודש..."

ראול הילברג מתאר את גטו ורשה, ומתייחס לראש היודנראט שם, אדם צירניאקוב:

כן, תחרויות שחמט, תיאטרון לילדים,
הכל קיים עד הרגע האחרון.
אבל אלה סמלים!

ביטויים תרבותיים
אינם רק צעדים לחיזוק המורל,
כמו שצירניאקוב רוצה להאמין,
אלא הם סמלים לעמידתו האיתנה של הגטו:

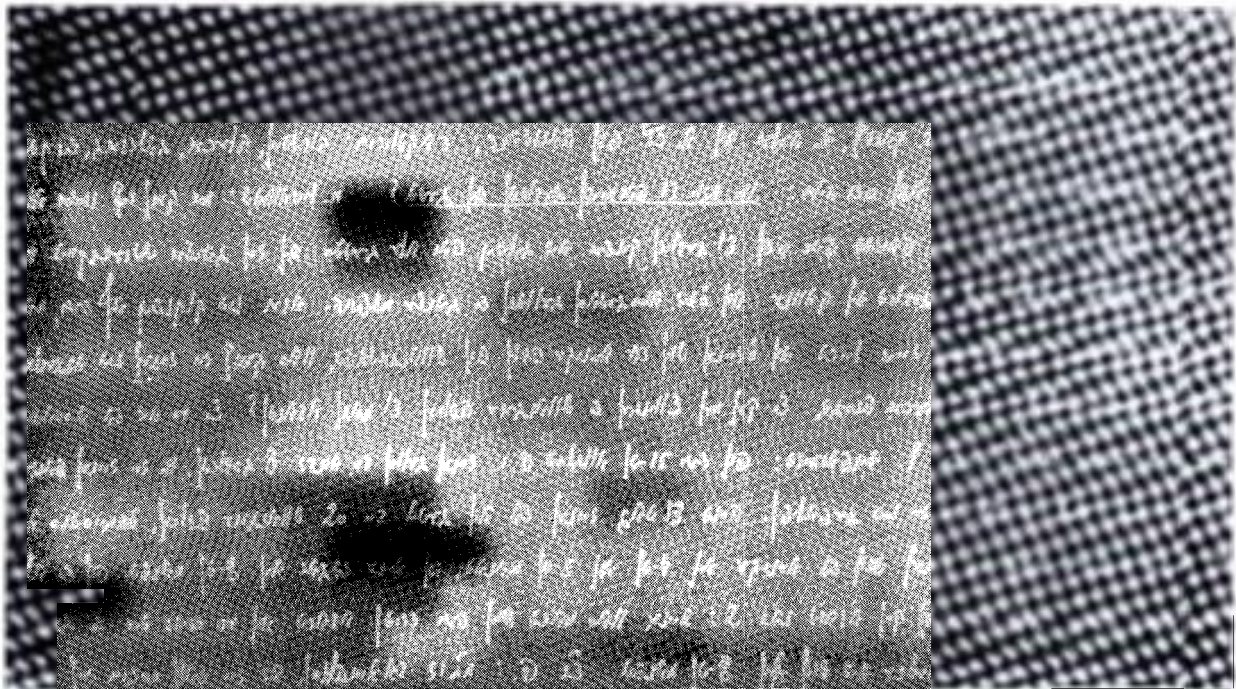
לרפא או לנסות לרפא את החולים,
שבקרוב יומתו בגז,
לנסות לחנך את הצעירים,
שלעולם לא יתבגרו.
לתת עבודה וליצור תעסוקה
במצב שנידון מראש לכישלון

הם מתנהגים מלכתחילה כאילו החיים עומדים להימשך.
יש להם אמונה מוצהרת בכושר ההישרדות של הגטו,
גם אם הכל מצביע על ההיפך.

ועד הסוף, האסטרטגיה היא זו:
"עלינו להקטין את האבדות, הנזקים, הקורבנות,
אנחנו חייבים להמשיך."

ההמשכיות היא הישועה היחידה."

(ראול הילברג, בשיחתו עם קלוד לנצמן, יוצר הסרט שואה. בספר עמ' 245-246)

תצלום עמוד אחד מתוך פנקס שבלי שנכתב ע"י ד"ר ירושלמי בגטו

הנחיות למורה

חלק א' פתיחה

המסקנות העולות מן הבדיקה של מאפייני ההנהגה היהודית בטרם הכיבוש הנאצי, מצביעות על כך שימי פריחתו של ועד הקהילה היו בתקופת ליטא העצמאית (1918-1940). ועד הקהילה חוסל כבר שנה לפני הכיבוש הנאצי, עם היכנסם של הסובייטים לליטא ביוני 1940, אולם הנסיון ההיסטורי של יהודי שבלי כלל בתוכו שנים רבות של ניהול מוסדות הקהילה על יסודות דמוקרטיים. רשימת המוסדות שהכינו התלמידים על סמך הסקירה ההיסטורית כוללת מנגנון מנהלתי, משטרה, בית-דין, בית-ספר, משטרת-ילדים, קואופרטיבים למזון, מחלקת בניה, משרד עבודה, בית-יתומים, בית-חולים. כל המוסדות הללו, להוציא "משטרת הילדים", אופייניים למנגנונים של שלטון מקומי או ממלכתי במציאות החיים הנורמאלית.

יש להדגיש כי ה'נציגות' מקימה מוסדות אלה, תוך כדי התמודדות עם בעיית החרדה המתמדת לקיום הפיזי של יהודי הגטו. הגרמנים נקטו סדרה של הוצאות להורג, התעללויות ואיומים בגירוש. אנשי ה'נציגות' באים במגע בתקופה זו גם עם השלטונות הליטאיים וגם עם הגרמניים. בדרך-כלל הם פונים לגרמנים על מנת להקל את גזירות הליטאים. בחלק מן המקרים מביאה הפנייה אל הגרמנים לתוצאות חיוביות.

יחד עם זאת, יש להדגיש, כי אנו עדים לתפקודה של הנהגה קהילתית, על כל מוסדותיה האילורנורמאליים, בתוך מציאות בלתי נורמאלית לחלוטין. נציגי הנהגה זו משתמשים בכל הכלים המוכרים מן העבר, לצורך מגע עם רשויות שלטוניות להן הם כפופים, ומנסים למנוע "בצינורות מקובלים" גזירות מגזירות שונות, שעצם הטלתן היא ביטוי למציאות בה כללי המשחק השתנו.

חלק ב'

הכנה לעבודה בקבוצות

מקריאת הפרטים הביוגרפיים של חברי ה'נציגות' עולה כי כולם היו בעלי ניסיון בפעילות ציבורית בעבר. עובדה זו, וכן השימוש במושג 'נציגות', מעיד גם על הפישתם של אנשי ה'נציגות' את תפקידם, ככזה שנועד להגן על תושבי הגטו מכל פורענות. יש להניח שהם התכוונו לנצל את כל כישוריהם ומשאביהם להשגת מטרה זו.

מותר גם להניח, כי הם זכו לאמון מצד תושבי הגטו, אשר התייחסו אליהם כנציגיהם מול הרשויות השונות בגטו.

אי לכך, המשימה המרכזית שעמדה לנגד עיני חברי ה'נציגות' הייתה: כיצד לפעול להבטחת האינטרסים של הציבור בגטו, כשהתנאים מוכתבים על-ידי עושי דברה של המדיניות הגרמנית? ניתן להגדיר לפחות שלוש תיוות העשויות להנחות את ה'נציגות' במדיניותה:

- שיתוף-פעולה עם הגרמנים תוך ניסיון להידבר איתם ולמתן ככל האפשר את דרישותיהם, מתוך ציפייה לסיום המלחמה, בעוד מרבית תושבי הגטו בחיים.
 - שיתוף-פעולה עם הגרמנים מתוך כורח בטווח הקצר, תוך הנחת תשתית להתנגדות פעילה לגרמנים בהמשך.
 - עימות מתמיד עם הגרמנים מתוך תפישה ששיתוף-פעולה, מוגבל או נרחב, יוביל בכל מקרה לאבדון.
- מומלץ לרכז את השערות התלמידים במסגרת דיון במליאה, ולחזור ולבדוק אותן במסגרת הדיון המסכם (ראה להלן).

חלק ג'

עבודה בקבוצות

מומלץ להרכיב קבוצות, שבכל אחת מהן יהיה ייצוג לתלמידים שהביעו עמדות שונות בחלק הקודם של הסדנא.

כל קבוצה תתמקד בקטעי מקורות המציגים את אחי התחומים בהם התמודדה ה'נציגות' בגטו עם דילמות קשות, ונאלצה להכריע. באמצעות הנסיון לשחזר את הלבטים שליוו את חברי ה'נציגות' לקראת הכרעותיהם, יעמיקו התלמידים את הבנתם לגבי הבעיות הקיומיות בפניהן ניצבה הנהגת הגטו ולגבי המגבלות השונות, שהכתיבו להנהגה לבחור בהחלטה מסוימת מבין מספר החלטות אלטרנטיביות.

במהלך העבודה ייוכחו התלמידים כי את הנהגת הגטו, כמו גם את תושביו, הנחתה כל הזמן התחושה, כי הגטו — קשה ונורא ככל שיהיה — אינו אלא שלב מעבר, ולא למוות — כי אם לחיים.

חלק ד'

דיון במליאה

יש להקדים לדיון זה תיאור תמציתי של סופו של הגטו (ראה עמודי הרקע ההיסטורי).

בחלק זה מוצעות שלוש שאלות לדיון, וכן הזמנה לדיון היסטוריוגרפי — למעוניינים.

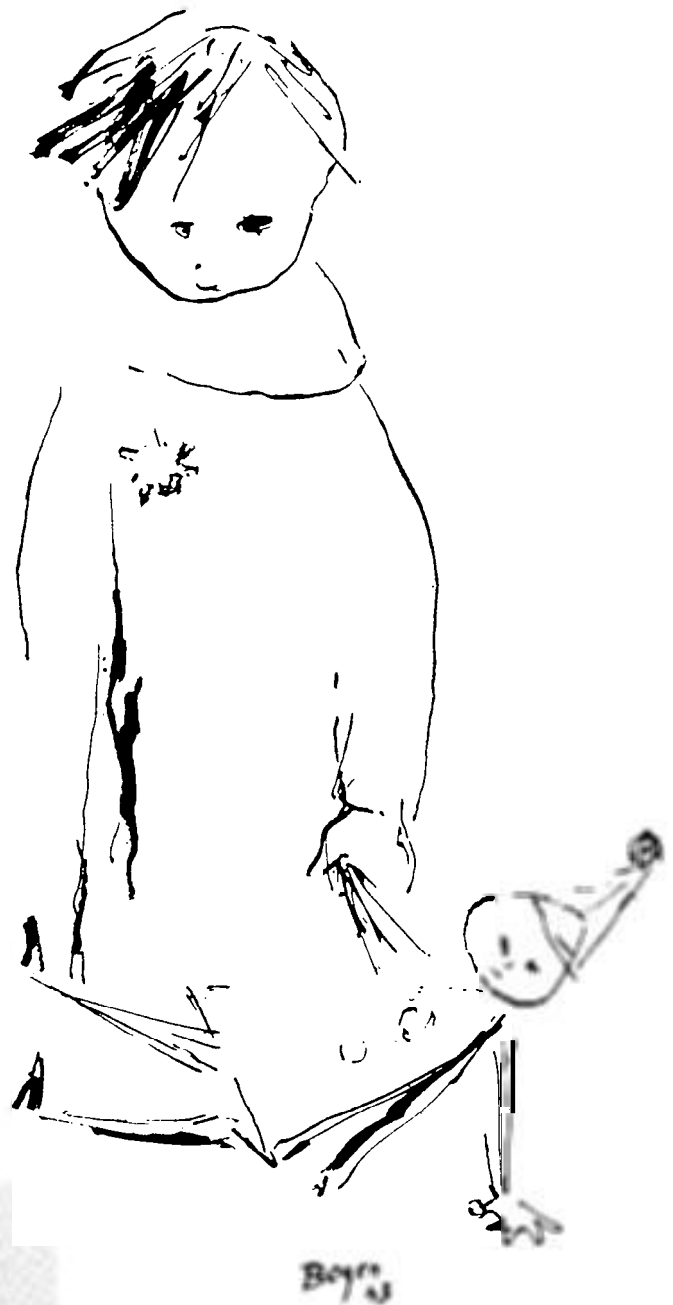
אפשר בהחלט להסתפק בדיון בשאלה אחת בלבד מתוך השלוש, שכן כל שאלה ושאלה מעמידה אתגר מספק לתלמידים: הם צריכים להתייחס אליה תוך עריכת אינטגרציה בין כל הנתונים אליהם נחשפו בעבודתם עד כה.

הדיון בשאלות אלה אמור לשקף את התהליך הלימודי שעברו התלמידים ולסייע להם לראות באנשי הגטו "כל יחיד ויחיד אדם בפני עצמו", מתלבט, מתמודד ובוחר מחד גיסא, וקורבן לכוחות חזקים ממנו מאידך גיסא.

יש, אפוא, לשים את הדגש בדיון מסכם זה על התייחסות הסובייקטיבית של התלמיד לאנשים ולנושאים שעמדו במוקד הסדנא. בכך נישאר נאמנים לקו מנחה של התכנית כולה, בבחינת "הם — ואנחנו", כמוסבר בפרק "הרעיונות המנחים".

"חמקה לה ילדותי"

ילדי גטו שבלי – ואנחנו

"חמקה לה ילדותי, ובמותה
נטלה אגדותי
ורק אותי
הותירה"

דן מייס,
טעון חצל

משך הזמן: שעה וחצי שאלות הציר:

- ♦ האמנם "חמקה ילדותם" של ילדי הגטו?
- ♦ האם יש משהו שאנו יכולים לקחת איתנו, אל חיינו שלנו, מתוך חייהם שלהם?
- ♦ מה חשים אנו, 50 שנה אחרי השואה, לשמע סיפורם של ילדי גטו שבליי מה גורם לנו לחוש אמפאטיה כלפיהם? לעומת זאת – מה מקשה עלינו לחוש

מבנה הסדנא

על סיפורים קצרים. המקורות מעידים על אופני ההתמודדות של ה'נציגות' בגטו שבלי ושל **ההורים** עם מצב הילדים בגטו, כמו גם על אופני ההתמודדות של הילדים עצמם עם התנאים המיוחדים של הגטו.

חלק ד', 20 דק': דיון בעקבות העבודה הקבוצתית: מובאות שתי הצעות שונות לדיון בהתאם לשתי המשימות שהוצעו בחלק ג'.

חלק ה', 15 דק': סיכום. דיון בשאלות הציר המנוסחות לעיל, תוך התייחסות לסוגים השונים של המקורות בהם עסקו התלמידים בסדנא ולאופן השפעתם עלינו, בבואנו להתוודע לגורלם של ילדים בשואה.

חלק א', 10 דק': פתיחה. תרגיל מבוא שמטרתו ליצור אמפאטיה ראשונית בלב התלמיד ולסייע לו להתמקם על ציר הזמן. ייערך דיון קצר במשמעות התהפוכות שעברו על יהודי שבלי למין הכיבוש הגרמני של העיר במלחמת העולם הראשונה (1915-1918) ועד הכיבוש הגרמני-הנאצי ביוני 1941.

חלק ב', 30 דק': הכנה לצפייה וצפייה בסרט: "חמקה לה ילדותי" – מפגש ניצולי שואה, המספרים את סיפורם כילדים ונערים בגטו שבלי (ישראל, 1994)

חלק ג', 40 דק': עבודה בקבוצות. מוצעות שתי אפשרויות שונות לעבודה בקבוצות: אחת, המבוססת על קטעי יומן וספרי זכרונות, ואחרת, המבוססת

האמצעים הדידקטיים

- ♦ חוברת עבודה לתלמיד, הכוללת קטעי מקורות מתוך יומנים וספרי זכרונות, סיפורים קצרים, שאלות והנחיות לעבודה עצמית וקבוצתית ונושאים לדיון.
- ♦ סרט וידיאו
- ♦ גליונות-נייר גדולים, כלי-כתיבה וחומרים, המתאימים ליצירת כרזות קיר
- ♦ אתר הולם להצבת התערוכה שייצרו התלמידים
- ♦ דף הנחיות למורה

מהלך הסדנא

חלק א' פתיחה

3. לפניכם שני לוחות אירועים (בעמוד הבא):

סיקרו בעיון את הנתונים בשני הלוחות והסיקו מסקנות:

א. על פי לוח מספר 1 – מהן הבעיות העיקריות העומדות בפני יהודי שבלי לפני הכיבוש הנאצי?

ב. על פי לוח מספר 2 – מהן הבעיות העיקריות העומדות בפני יהודי שבלי בחודשים הראשונים לכיבוש הנאצי?

ג. מהו, אפוא, הניגוד החרیف העולה מן ההשוואה בין שני הלוחות?

אנו עומדים להתוודע אל סיפורם של ילדים, שנקלעו, לפני כחמישים שנה, למציאות חדשה. הם חיו בליטא, בעיר בשם שבלי, והיו רובם ככולם תלמידי בית-ספר. הם היו, אפוא, פחות או יותר בגילכם, כאשר חיילים גרמניים פלשו לעירם ביוני 1941.

1. האם אתם זוכרים שחוויתם שינוי משמעותי במהלך חייכם – שינוי במקום המגורים, שינוי במערכת המשפחתית, החלפת בית-ספר, פרידה מאדם קרוב?

2. האם תוכלו לתאר מה חשבתם או מה הרגשתם בעקבות השינוי הזה?

צעירים ובוגרים של "מכבי" בקיטנה

לוח אירועים מס. 1 **סקירת תולדות הקהילה היהודית** **בשבלי ממלחמת העולם הראשונה ועד** **הכיבוש הנאצי**

מוסיקה.	ימי הכיבוש הגרמני בשבלי (במהלך מלחמת העולם הראשונה)	1918-1915
♦ רוב יהודי העיר היו ציונים; תנועות נוער ציוניות, אגודות ספורט, מפלגות ציוניות – לצד מפלגות לא-ציוניות – קיימו פעילות ענפה. מאות עלו לארץ-ישראל.	התקופה מאופיינת בהרס הקהילה היהודית בשבלי ובהתגברות האנטישמיות בקרב הליטאים.	
שבלי תחת הכיבוש הסובייטי	שבלי בשלטון ליטא העצמאית	1940-1918
♦ יהודים שולבו במנגנון הממשלתי והמפלגתי.	♦ שיקום העיר לאחר מלחמת העולם הראשונה. שבלי הופכת לעיר תעשייתית ומודרנית. רוב הפועלים והפקידים בה – יהודים.	
♦ התרבות והחינוך היהודיים נפגעו קשות. נסגרו המוסדות הלאומיים היהודיים, והולאם רכושם של בעלי העסקים השונים בעיר.	♦ הגברת הפעילות הכלכלית והתרבותית בשבלי: מוסדות דת, חינוך וסעד מוקמים בתמיכת עשירי הקהילה.	
♦ השלטון הסובייטי ניהל מאבק חריף באנטישמיות.	♦ ירידת אחוז היהודים בקרב בעלי המלאכה (בראשית המאה – 80% היו יהודים), אך הם עדיין בולטים במגזר זה.	
♦ התגברה הפעילות הציונית במחתרת.	♦ הוקמו מוסדות אשראי (בנקים) בבעלות יהודית.	
♦ חלה הידרדרות ביחסים בין היהודים לבין הליטאים.	♦ הקהילה נוהלה על יסודות דמוקרטיים תוך שיתוף פעולה עם השלטון הליטאי: סגן ראש העיר ומנהל עיריית שבלי בפועל היה יהודי.	
♦ חלו שינויים במסגרות המסורתיות ובמנהיגותן עקב שבירת מסגרות אלה. ערב הכיבוש הנאצי נותר המיעוט היהודי ללא מוסד-גג אירגוני ובעל סמכות.	♦ נערכו נשפים ספרותיים וערבי	

לוח אירועים מס. 2 **סקירת האירועים המרכזיים בשבלי** **בחודשים הראשונים לכיבוש הנאצי:** **יוני 1941 עד ספטמבר 1941**

שאר בתי העיר נמסרו לליטאים.	כניסת הגרמנים לשבלי וכיבושה.	22 ביוני-
רצח יהודים בבורות בוביא	1000 יהודים בורחים מזרחה, לברית-המועצות.	26 ביוני
רצח 43 ילדי בית-היתומים, מנהלת משק-הבית והמורה כ"ץ	במהלך השבועיים הראשונים לכיבוש, תוך כדי המעבר לגטו, נרצחו כ-1000 יהודים בידי גרמנים וליטאים.	
נרצחו 130 זקנים, חולים ונשים מהגטו	סגירת שני אזורי הגטו, קאווקז וטראקו.	1 בספטמבר
90 מבני האינטלגנציה בשבלי (מורים, עורכי-דין ורופאים) נרצחו בריות בעיר ז'אגר, ליד שבלי.		

חלק ב' הכנה לצפייה בסרט

חיים עופר

נולד בשבלי בשנת 1928 למשפחת סוחרים אמידה. נכלא בגטו בגיל 13 למשך 3 שנים. שהה שנה במחנות ריכוז שונים בגרמניה. לאחר שחרור המחנות שהה עוד שנה במחנה עקורים בגרמניה, הוברח על ידי חיילי הבריגדה היהודית לאיטליה, ומשם עלה ארצה בסוף שנת 1945. היה חבר ה"הגנה" ונלחם במלחמת השחרור. אחרי שחרורו מהצבא למד הנדסת בנין. כיום הוא סמנכ"ל חברת בניה. חיים עופר שמר על אורח חיים דתי כל ימי חייו. הוא מתגורר בתל-אביב. נשוי לשולמית, אב ל-4 בנים וסב לנכדים.

בתיה קוינט

נולדה בשבלי בשנת 1922. בוגרת הגימנסיה העברית של העיר. נכלאה בגטו בהיותה בת 19, ושהתה בו 3 שנים. אחרי שנה במחנות ריכוז נשלחה בתיה עם אחותה ב"צעדת מוות" לגרמניה. במהלך הצעדה שוחררו הצועדות על ידי הצבא האדום. אחותה של בתיה נפטרה מתלאות המסע, ובתיה נשלחה חזרה לליטא. בליטא יצרה קשר עם ארגון "הבריחה". שימשה כמורה ב"קיבוץ ילדים" שהוקם לפליטים יהודים בפולין. עלתה לארץ במאי 1947 והתישבה בקיבוץ אפק, בו שהתה 11 שנים. בתיה עבדה כמורה במשך 27 שנים. נישאה לשמואל קוינט משבלי, אם ל-2 בנים וסבתא ל-5 נכדים.

גדעון שוב

נולד בשבלי בשנת 1928. אביו היה מורה ומנהל הגימנסיה העברית בעיר. נכלא בגטו בגיל 14, ושהה בו עד הפינוי למחנות ריכוז בגרמניה, שם שהה עוד שנה. ממחנה עקורים בגרמניה הוברח על ידי חיילי הבריגדה האיטליה לכפר נוער ומשם ניסה להגיע לארץ באוניית מעפילים. הוא נתפס והושם במחנה מעצר בקפריסין עד יוני 1948. מייד עם הגיעו ארצה גויס לה"ל. למד אלקטרוניקה ושימש בתפקידים בכירים בתעשייה האווירית. נשוי, אב לשתי בנות וסב לנכדים.

אריה שילנסקי

נולד בליטא בשנת 1928. נכלא בגטו בגיל 13, ושהה 3 שנים בגטו ושנה במחנות ריכוז בגרמניה. ממחנה עקורים בגרמניה הוברח על ידי הבריגדה האיטליה ומשם עלה ארצה במסגרת העלייה הבלתי לגלית. בארץ הצטרף לארגון האצ"ל ונלחם במלחמת השחרור. השתחרר ב-1950, למד אלקטרוניקה ומינהל עסקים, ועבד בחברת אל על 42 שנים. נשוי, אב לשלושה ילדים וסב לנכדים.

שם הסרט: "חמקה לה ילדותי" – מפגש ניצולי שואה, המספרים את סיפורם כילדים ונערים בגטו שבלי (ישראל, 1994)

המשתתפים בסרט הם:

יצחק ברינט

נולד בשבלי בשנת 1928. נכלא בגטו בגיל 13, שהה בו 3 שנים ועוד שנה במחנות ריכוז בגרמניה. ממחנה עקורים בגרמניה הוברח על ידי חיילי הבריגדה האיטליה. עלה ארצה באוניית מעפילים ונכלא במחנה עתלית. לאחר שחרורו התגייס לפלמ"ח ונלחם במלחמת השחרור. היה ממקימי קיבוץ יפתח. כיום מתגורר בכפר סבא, מנהל חשבונות במקצועו. נשוי, אב לשני בנים וסב לנכדים.

דויד לוינסון

נולד בליטא בשנת 1927. נכלא בגטו בהיותו בן 14. שהה בגטו 3 שנים ושנה במחנות ריכוז בגרמניה. ממחנה עקורים בגרמניה הוברח על ידי חיילי הבריגדה האיטליה, ומשם עלה ארצה במסגרת העלייה הבלתי לגלית. הוא נעצר ונכלא בעתלית. אחרי שחרורו התגייס לפלמ"ח ונלחם במלחמת השחרור. היה ממייסדי קיבוץ יפתח. עבד 38 שנים בחברת מקורות. נשוי, אב לשני ילדים וסב לנכדים.

יונה סוורדיול

נולד בשבלי ב-1926. אביו היה הסוכן הראשי של חברת מכונות התפירה "זינגר" בליטא. נכלא בגטו בגיל 15. לאחר פינוי הגטו שהה עוד שנה במחנות ריכוז בגרמניה. לאחר השחרור היה במחנה עקורים ממנו הוברח על ידי אנשי "עליה ב" לצרפת. היה בין מעפילי האוניה "אקסודוס", שנתפסה והוחזרה לאירופה. עלה לארץ בשנת 1948 וגויס מייד לצה"ל. לאחר מלחמת השחרור התישב בהרצליה ועבד כמנהל רכז במלון במשך 42 שנה. הוא נשוי, אב לשלוש בנות וסב לנכדים.

שולמית עופר

נולדה בממל שבליטא בשנת 1930 למשפחת סוחרים. נכלאה בגטו שבלי בהיותה בת 10, ושהתה בו 3 שנים. הועברה עם משפחתה למחנה עבודה בליטא ממנו ברח עם אמה, אחיה ואחותה למחבוא ממנו שוחררו על ידי הצבא הרוסי. הוברחה על ידי ארגון "הבריחה" לצרפת, ומשם עלתה ארצה. מנהלת חשבונות במקצועה, נשואה לחיים עופר.

האנשים שיעידו בסרט היו ילדים שהתבגרו בתוך מציאות שעברה שינוי קיצוני. נשמע אותם מתארים את קורותיהם ותחושותיהם, כפי שהם זוכרים זאת היום, כאנשים מבוגרים, החיים במדינת ישראל. אילו יכולתם להיפגש איתם ולשאל אותם שאלות, מה הייתם שואלים?

בית הספר הדתי "יבנה" 1936

חלק ג' עבודה בקבוצות

אפשרות א'

העולים מן המקורות ולהציג עמדות אלה בפני הכיתה. פירוש הדבר הוא, שעליכם לתכנן את אופן הכתיבה על גבי הגליון, כך שיבטא את עמדותיכם ותחושותיכם בצורה הטובה ביותר. הפעילו, אפוא, את חוש היצירה שלכם!

בטרם תגשו למשימה קבוצתית זו, מלאו אחר ההנחיות הבאות:

הנחייה כללית:
קטעי המקורות שלפניכם מציגים עדויות מכלי ראשון על דרכי ההתמודדות של יהודי שבלי עם מציאות הגטו בכלל ועם גורל הילדים בפרט. פרטים על בעלי הדברים תוכלו לקרוא בעמ' 86. התחלקו לקבוצות. על כל חבר בקבוצה לקרוא חלק אחר של קטעי המקורות הכלולים בקובץ. באמצעות גליון-הנייר וכלי-הכתיבה שלרשותכם תוכלו להבהיר את עמדותיכם ביחס לנושאים

קובץ מקורות מס' 1

הנחיות לעבודה הקבוצתית:

♦ אתרר במקורות שלפניכם את הקטעים המדגימים את הנושאים המפורטים להלן. בחרו מתוכם משפט אחד, המבטא נושא זה בצורה תמציתית, והעתיקו אותו אל הגליון שלרשותכם.

הנושאים:

1. הדאגה של ה'נציגות' לצרכים האינטלקטואליים של הילדים בגטו.
2. מאמצי ה'נציגות' להציל את ילדי הגטו באמצעות הוכחת נחיצותם ככוח עבודה למען הגרמנים.
3. מאמצי ה'נציגות' להציל את ילדי הגטו באמצעות מסירתם למשפחות ליטאיות.
4. הדאגה של ה'נציגות' לצרכים הפיזיים של הילדים בגטו.
5. הנכונות של אנשי ה'נציגות' להקריב קורבן אישי למען הילדים בגטו.

♦ נסו למצוא מאפיין משותף לכל המשפטים שבחרתם.
רשמו אותו על הגליון שלרשותכם.

להזכירכם, עיצוב הגליון הקבוצתי – באופן שיבהיר את תחושותיכם ועמדותיכם ביחס לנושאים עליהם קראתם – נתון לשיקולכם.

הנחיות לעבודה העצמית:

- א. קרא שלושה עד שישה קטעי מקורות מתוך קובץ המקורות שלפניך.
- ב. האם הקטעים שקראת מדגימים את יוזמות ה'נציגות' למען הילדים בגטו, את מאמצי ההורים למען הילדים, או את התנהגותם של הילדים והנערים עצמם, מתוך יוזמתם-הם?
- ג. העתק למחברתך משפטים המוכיחים את טענתך.
- ד. ציין את הקטעים בהם מצאת תשובה לשאלות שעלו בדעתך בחלק הקודם של הסדנא (לקראת הצפייה בסרט). אילו שאלות נותרו פתוחות נסה לשער, מהי הסיבה לכך.
- ה. אילו קטעים שקראת העלו בך שאלות חדשות? נסח אותן בכתב.

המקורות

קובץ מס' 1

שנת 1941

1. א. ירושלמי, פוקס שבלי, מבוא, עמ' 21:

"בית-הספר נוסד מיד עם הקמת הגטו, אך הוא נסגר בדצמבר 1941 והמורים נתפזרו מחמת סכנה. אחדים מהם המשיכו לעסוק בהוראה פרטית בגטו, והנציגות העניקה להם חסות על-ידי העסקתם בעבודה קלה בגטו. ... כפעם בפעם כונסו הילדים על-ידי מנהלי משטרת הגינות [גוף שהוקם ביוזמת ה'נציגות' ונועד להעסיק את הילדים. ראה להלן] ושמעו דברים על עניינים לאומיים, או הסברים בהיסטוריה ובכתבי הקודש. בערב לימדום אנשים דתיים תפילות וקיום מצוות."

2. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 16 בינואר 1943 (עמ' 164) (המקור מתייחס לעובדות מחודש אוקטובר 1941):

"בית המשפט של גטו שבלי החל לפעול ביום 20 באוקטובר 1941... [בין סוגי העניינים... שהגיעו לבית-המשפט של הגטו: ...חובת כלכלת ילדים..."]

3. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 23 בנובמבר 1941 (עמ' 39-40):

"הנציגים היהודים הסכימו עם הממונה על ענייני היהודים, כי מושב-הזקנים ובית-היתומים יישארו בגטו. ... חברי הנציגות היו כל-כך בטוחים בהעברת בית-היתומים לגטו עד שיעצו לפליטה אחת [בשם קפלן] להעביר לפי שעה את שלושת ילדיה אל בית-היתומים מפני חוסר מקום בגטו. ב-6 בספטמבר עתידים היו להעביר את בית-היתומים. [אולם ביום זה הוצאו ממנו] 43 ילדים, מנהלת המשק והמורה כ"ץ. בתוך אלה היו שלושת ילדיה של גברת קפלן."

שנת 1942

4. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 31 במרץ 1942 (עמ' 69):

"בית-החולים היהודי הוקם בשעה קשה, [בתוך בית הטהרה] על-פי גזירה מלמעלה... המינהלה היהודית שבגטו, בראשות בורגין, הפכה את הקללה לברכה... החדרים נקיים ושטופים אור, מהנהטים במלוא הציוד של בית חולים נורמאלי... קיימות מחלקות אחדות [וביניהן] מחלקה לנשים... כאן יש 7 יילודים — ומחלקה למחלות מידבקות... כיצד נעשה הדבר? הרי זה סוד, סוד כמוס, שנקם על-ידי הקואופרטיב שבגטו והמינהלה במשותף. התחשיב ערוך על-ידי בורגין. לחם לבן, בשר, מרקים טובים, חמאה, סוכר ומאכלים טובים אחרים — בכל אלה אין שם מחסור... אב אחד לילד שנולד זה לא כבר בגטו, העיר באופן מוצלח: חיים חדשים נוצרים בבית הקברות."

5. א. ירושלמי, פוקס שבלי, מרץ 1942 (עמ' 68-69):

ציטוט מכתב-פקודה מטעם עיריית שבלי, המחלקה לאספקה ולחלוקה, מיום 31 במרץ 1942:

"אל חברת שבלי לתוצרת חלב. מכיוון שכמויות החלב גדולות יותר, ניתנת הרשות לספק חלב ליהודים במשך חודש אפריל, מדי יום ביומו, בכמויות אלה [הערת שוליים במקור: החלב הכחוש בכמות זו ניתן ללמעלה מאלף ילדים]: רובע קאווקז — 26 ליטר, רובע טראקו — 32 ליטר. מלבד זאת אנו מזכירים, שיש לחלק חלב לילדים היהודיים רק לאחר שיקבלו ילדי העיר [הלא-יהודיים] את אספקת החלב במלואה..."

תגובת יו"ר הנציגות היהודית:

"יו"ר הנציגות היהודית נפגש בהזדמנות עם מחבר פקודת החלב ועם אחד מעוזריו... [וטען בפניו]... ישנם כ-4800 יהודים בגטו, בהתאם למספר זה הריני מבקש לחלק את מחצית מנות החלב לילדים היהודיים. [— — —] אתם הליטאים, אינכם מתביישים כלל לחתום על פקודות כאלו... האם אינכם יודעים שכתב הפקודה יגרום לכך, שאנו לא נקבל חלב? העוזר ניסה להתנצל, ברם כתב הפקודה שלו הוא הסברו הטוב ביותר."

6. א. ירושלמי, פנקס שבלי, 5 באוגוסט 1942 (עמ' 97):

"היום הוקם ארגון ילדים ובראשו הועמדו ילדים בלבד. תפקידם להשגיח על הגינות וגני הפרי שבגטו וכמרכזן על נקיון הגטו. על-יד האירגון הוקם בית-דין של ילדים ואליו סופח גם המורה א' פראנק."

7. שרה ירושלמי, לגטו לא חזרתי, עמ' 33-34:

באחד הימים, מששבנו מן העבודה, מצאנו את יוסף בנו מתפתל מכאבי בטן. הרופא היהודי בגטו קבע שהילד לקה בדלקת המעי העיוור ויש צורך בניחות דחוף. בגטו לא היה רופא מנתח. הנציגות היהודית דאגה שהילד יתקבל אצל כירורג ליטאי מחוץ לגטו. שוטר יהודי הביא לביתנו אלונקה... [בבוקר שלאחר הניתוח] נכנס בעלי בליווי שני שוטרים יהודיים ובידם רשיון מיוחד כדי להעביר את הילד בחזרה לגטו. כיסינו את הילד יפה יפה והובלנו אותו לבית-החולים שבגטו... בית-החולים שוכן במבנה בית-הספר שנסגר על פי הוראות הגרמנים... את הציווד לבית-החולים אספו חברי הוועדה הסוציאלית [של הנציגות] שלומוביץ ומרקוס. מנהל בית החולים היה ד"ר וולף פסחוביץ שסיכן את עצמו בהברחתו לבית-החולים תרופות נדירות, ועל-ידי כך הציל חיים של מאות חולים."

8. א. ירושלמי, פנקס שבלי, 17 בנובמבר 1942 (עמ' 130):

"...בגלל הלחם האפוי למחצה חלו רבים מאנשי הגטו בדלקת קרום הריר במעיים. כמו כן נפוצה הצהבת בין הילדים. — — — היום בא אל הגטו האפוסטרופוס על הבתים, ראצ'יס... הוא התיישב אל השולחן ברצינות רבה והורה לתת לו ידיעות על הדירות... דרך אגב שאל את אחד מאנשי המינהלה [אחד הכינויים של הנציגות] כמה ילדים נמצאים בגטו... כמה מהומה גדולה בגטו. המינהלה שלחה שוטרים בחיפזון לכל הבתים עם הפקודה לפעולת ניקיון מיידית. המשטרה גירשה את עקרות הבית מהבתים, כדי שתטאטאנה את הרחובות ואת החצרות. הבניינים הפרוצים נסתמו, ארגזי האשפה הפתוחים כוסו מהר או נטמנו, והילדים הוכנסו לבתים. הייתה בהלה נוראה בגטו... נתעוררו חשדות ורעדו הלבבות, אם בגלל אם זקנה ואם בגלל ילדים קטנים."

9. א. ירושלמי, פנקס שבלי, 13 באוגוסט 1942 (עמ' 99):

"ב'11 לחודש זה הובאו שתי ילדות יהודיות בנות 7 ו-8 מלואוקה [כפר ליד שבלי]. הן הוטבלו לנצרות וגדלו אצל נוצרים בכפר... משטרת שבלי הליטאית שלחתן למשטרת הביטחון וזו נתנה אותן אל בית-הסוהר שבשבלי. לנציגות נודע הדבר ומ' לייבוויץ הלך אל משטרת הביטחון [בניסיון לשחררן]."

10. א. ירושלמי, פנקס שבלי, 31 בדצמבר, 1942 (עמ' 150):

"שלשום... שוחח ד"ר גינטר [אחד המפקדים הגרמניים בגטו] עם הנציגים [חברי הנציגות] על נושא חדש. הוא שאלם: האם מספקת לכם המשכורת לקיום? הנציגים: כן. ומה אם יש לאדם 10 ילדים, איך מפרנס הוא את משפחתו במשכורתו? שאל ד"ר גינטר. הנציגים: במשפחה בת 10 ילדים עובדים גם הילדים. ד"ר גינטר: מהי הוצאתכם להחזקת איש אחד ביום? ... [לפי שאלותיו] קיימת הסכנה ש"מפרנסנו" [הכוונה למפקד הנאצי] יגיע חלילה לידי ההכרה, שיש להשאיר רק את אלה שעובדים ואוכלים ולא את אלה שאוכלים ואינם עובדים, דהיינו — הזקנים והילדים. בישיבה של הנציגות הוחלט להילחם בזאת בכל אפשרויותינו. ..."

11. א. ירושלמי, פנקס שבלי, 14 במאי 1942 (עמ' 79):

"...נפתח תמחוי לאנשים בודדים אשר אין מי שיבשל להם. בשלושה רובלים ניתן להם ליטר מרק מזין. גם משפחות שלמות משתמשות בתמחוי זה. יזם את המפעל ומנהלו חבר המינהלה [הנציגות] שמואל בורגין."

12. א. ירושלמי, פוקס שבלי, מבוא, עמ' 21
(מתואר גם בגוף היומן, 9 ביוני 1943, בעמ' 239):

"בסוף אפריל 1943 נפתח בית-הספר מחדש – אורגנו כיתות בטרקו ובקאווקז והלימודים התקיימו בצפיפות ובתנאים קשים. בטרקו למדו כמאה ילדים ובקאווקז – כמאתיים וחמישים... ביום שישי היו המורות רוחצות את הילדים, גוזרות שערותיהם ומלבישות אותם לבגים נקיים. סייעה בידם הגב' ז'ילינסקי, שגם חילקה לילדים פרוסות לחם מרוחות בריבה."

13. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 31 ביולי 1943 (עמ' 261):

"...הוחלט לגייס את כל מנגנון הגטו, בלי יוצא מן הכלל, ליום עבודה נוסף בשדה התעופה וכן לגייס את כל מי שאפשר מתוך הגטו לעבודה במפעלים בעלי חשיבות צבאית. כלולות בגיוס החדש נשים בנות 45-50 שנה, ילדים וכל החולים, ששוחררו על-ידי ועדת הרופאים."

14. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 1 באוקטובר 1943 (עמ' 277):

"...היום שוב היה המפקד [הגרמני] בגטו... ראשית דרש מן הנציגות לשלוח לאקמיאן [מחנה עבודה] עוד 10 גברים כעונש על שהיידנראט' [השם המקובל לנציגות] בפי הגרמנים] שלח לשם ילדים... היידנראט' הצליח בעמל רב לבטל את הגזירה... בין יתר דבריו סינן המפקד [הגרמני] בין שינוי, שהילדים עד בני 10 לא יוכלו ללכת עם הוריהם אל המחנות והם יובאו לבית ילדים נפרד. פירוש של דבר, שהנציגות תיאלץ לנתק במחנות המיועדים ילדים פעוטים מעל הוריהם ולכלאם בבית ילדים כביכול, מקום שם הם צפויים לאותו גורל טראגי שנפל בחלקם של כל בתי-הילדים היהודיים, דהיינו – הובלה לשחיטה."

אקצית הילדים, ובעקבותיה

15. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 5 בנובמבר 1943 (עמ' 305):

חלק מתיאור אקצית הילדים בשבלי:

"...הם שמחו על גילויים של מחבואי הילדים... סתבו אותם כמו חיות פרא. הם מצאו במקום אחד 12 ילדים בעליית הגג. הפילו את הילדים על הקרקע, היכו על ראשיהם בקתות הרוכים וקיללו את אמותיהם ללא הרף... הנציגים שלנו, מ' לייבוניץ, אהרון כ"ץ וברל קארטון עמדו על יד המגרש שדרכו הוציאו את הילדים. כשניסו להציל ילדים אחרים ובהצלחה, הושיבה אותם משטרת הביטחון בתוך המכונית. [אחד המפקדים] ציווה על מ' לייבוניץ לרדת. אהרון כ"ץ וברל קארטון נשארו. אהרון כ"ץ לבש מעיל קיץ, חליפה קרועה ונעליים דקות – זה היה כל רכושו. חטאו האחרון היה שהחציץ בבקשו לצייד את הילדים במים, במזון ובמלווה מטעם הנציגות. המפקד ציווהו להילוות. הוא הקדיש את כל חייו לגטו וכלה יחד עמו. ב' קארטון, אדם זקן וחולה, לא יעצור כוח לשאת את החיים בדרכים... ברם, הוא נכנס באומץ כפי שיאה למנהיג. אם צריך, הריני הולך! – אמר ונכנס למכונית."

תוזכר נא המשטרה היהודית לטובה. היא נאלצה להשתתף בעבודה האיומה ועשתה כמיטב יכולתה להצלת ילדים או לפחות למניעת הכאתם. שוטרים רבים הוכו בעצמם ובכל זאת הוסיפו להסתכן ולעזור."

16. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 6 בנובמבר 1943 (עמ' 312):

"...הנציגים היהודיים התחמקו העירה והתדפקו על דלתות כל העסקנים הליטאיים החשובים. הם התחננו: הצילו נא את שארית ילדינו! אולם לא קיבלו עזרה מאיש. איש לא סיכן את חירותו, כדי לעמוד בראש מפעל לטובת הילדים היהודיים. צצו תכניות שונות: סידורים פרטיים, בתי-ילדים ליטאיים ועוד. ברם, כל התקוות האלה הכזיבו..."

הנחיות לעבודה העצמית:

- א. קרא שלושה עד שישה קטעי מקורות מתוך קובץ המקורות שלפניך.
- ב. האם הקטעים שקראת מדגימים את יוזמות ה'נציגות' למען הילדים בגטו; את מאמצי ההורים למען הילדים; או את התנהגותם של הילדים והנערים עצמם, מתוך יוזמתם-הם?
- ג. העתק למחברתך משפטים המוכיחים את טענתך.
- ד. ציין את הקטעים בהם מצאת תשובה לשאלות שעלו בדעתך בחלק הקודם של הסדנא (לקראת הצפייה בסרט). אילו שאלות נותרו פתוחות? נסה לשער, מהי הסיבה לכך.
- ה. אילו קטעים שקראת העלו בך שאלות חדשותי נסח אותן בכתב.

הנחיות לעבודה הקבוצתית:

♦ אתרו במקורות שלפניכם את הקטעים המדגימים את הנושאים המפורטים להלן. בחרו מתוכם משפט אחד, המבטא נושא זה בצורה תמציתית, והעתיקו אותו אל הגליון שלרשותכם.

הנושאים:

1. הדאגה של ההורים לצרכיהם הפיזיים של הילדים
2. עמדות ההורים כלפי עבודת הילדים
3. נסיונותיהם של ההורים ושל מבוגרים אחרים להציל את הילדים ממוות
4. חוסר האונים של ההורים בבואם להגן על ילדיהם

♦ נסו למצוא מאפיין משותף לכל המשפטים שבחרתם.
רשמו אותו על הגליון שלרשותכם.

להזכירכם, עיצוב הגליון הקבוצתי – באופן שיבהיר את תחושותיכם ועמדותיכם ביחס לנושאים עליהם קראתם – נתון לשיקולכם.

המקורות קובץ מס' 2

שנת 1941

1. א. ירושלמי, פוקס שבל, מבוא, עמ' 35:

[בתום שנת הלימודים נשלחו חלק מילדי שבלי לפולאנגן – אתר קיט ונופש, בו נהגו לבלות מדי שנה בשנה. עתה, ביוני 1941, עם פלישת הגרמנים לליטא, מצאו עצמם ילדים אלה מוחזקים בתנאים קשים ביותר בפולאנגן, ללא יכולת לשוב לבתיהם].

"...מיואשות מן הידיעות מפולאנגן ומתשובותיהם של עסקני הצלב-האדום הליטאיים החליטו האימהות היהודיות לפנות זו הפעם הראשונה אל המפקד הגרמני. הן הלכו במסירות נפש ומשום כך כדאי להזכיר את שמותיהן של הנשים האמיצות הללו: גברת יעקובסון וגברת ירושלמי. למרבה ההפתעה נתקבלו הנשים על-ידי המפקד הגרמני יותר יפה מאשר על-ידי הנדיבים הליטאיים של הצלב-האדום. הלה הבטיח להן את עזרתו ונתן להן רשיונות לנסוע ולהחזיר את ילדיהן מפולאנגן... מראה הילדים היה נורא: ...כל גופם מלא כינים ופצעים ומדוכאים היו עד לבלי הכירם..."

2. א. ירושלמי, פוקס שבל, 15 בדצמבר 1941 (עמ' 53-54):

[המתואר בקטע שלהלן, אירע בעקבות מעצרים של יהודים שהתגוררו באזור הכפרי של שבלי, לאחר שהשכירו עצמם בקיץ כפועלים לאיכרים שבכפר. חוזי העבודה עמם נחתמו בהסכמת הממונה הליטאי וגם בהסכמת משרד העבודה בגטו, עד שלפתע ניתנה הוראה לעוצרם]:

"...מעניינת העובדה הבאה: ביום חמישי בבוקר התפרץ אחד הקרובים האומללים [של חלק מהעצורים], אהרן זייגארניק, אל ראש הז'אנדארמריה [המשטרה הליטאית] והתחנן על משפחתו... [אהרן זייגארניק היה מנהל המעבדה הכימית והתובע בבית הדין שבגטו. הוא טיפל במסירות בחולים במחנה דכאו, נדבק במחלה ומת שם ביום השחרור]... יש לשער שביום השלישי [למעצרים של הפועלים היהודיים, וביניהם בני משפחתו של זייגארניק] נמסרו שתי פקודות: הראשונה, בשעה 1, לשחרר את העצירים, ויותר מאוחר – לירות בהם. אלה שמות העצירים: [הכוונה לאלה שהוצאו להורג. להלן חלק מן הרשימה המופיעה בפנקס, שם]:

פאבלובסקי רייזה, 17

פאבלובסקי יהודה, 15

פאבלובסקי אהרן, 12

גלמן שרה, 16

זייגארניק לנה, 38

זייגארניק אסתר, 12

זייגארניק שמואל, 4

3. א. ירושלמי, פוקס שבל, 15 בדצמבר 1941, עמ' 51:

"אחרי כל הפרענויות [הכוונה למעשי הטרור והרצח שאפיינו את החודשים הראשונים לכיבוש], כשהחיים בגטו נרגעו לזמן-מה החליטו המורים יחד עם הנציגות לפתוח בגטו בית-ספר יסודי. התנאים לא היו נוחים, אפילו לתושבי הגטו למודי הסבל, ובכל זאת הקימו את בית-הספר בשמחה. [— — —] בית-הספר הכניס אור וחיים בכל הגטו... הורים ליוו בשמחה את ילדיהם ללימודים וסידרו בשבילים מקום... לדים שאי-אפשר היה לקבלם בבית-הספר לא נתנו מנוח להוריהם ולמורים בשאלה, מתי כבר יתחילו ללמוד... הורים נידבו מחברות, חברים חילקו ביניהם דפי-נייר וחלקי עפרונות כדי שהלימודים לא יופרעו."

4. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 14 במאי 1942 (עמ' 77);
א. ירושלמי, פוקס שבלי, 20 בספטמבר 1942 (עמ' 112):

[על הברחת המזון לגטו, והתנהגותו של השוטר הליטאי, דומאשבקיט]:

"השוטר המכונה 'מטר ושמונים' עמד על יד השער אתמול מהשעה 5 אחר-הצהריים. זה זמן רב הוא מצטיין... בציד יהודים המכניסים משהו לגטו... הוא מישש את היהודים מכף רגל ועד ראש, אף לא חס על נשים. אכן גילה אמצעי הברחה — פרוסות לחם ומצרכי מזון אחרים היו חבויים במקומות הנסתרים ביותר שבגוף האדם. כתוצאה מחיפושיו נתפסו שבעה יהודים — בהם ילד בן 13 ואישה אם לארבעה ילדים — וכבר הוכנו להיות מובלים לטבח..."

[— — —] "הרעב כבר מורגש ברחובות הגטו. אנשים מושכים את רגליהם בקושי מרוב חולשה. ילדים מציקים להוריהם בצעקות: לאכול. הורים מוסרים את פרוסת הלחם האחרונה לילדיהם ובכלי-זאת אינם יכולים להשביעם. יש בתים שאין מבשלים בהם תבשילים מפאת המחסור בעצים ובגריסין. אתמול והיום ניתנו 100 גרם לחם לגולגולת בלבד... [משפחתי שלי] לא אכלה לשובע אפילו פעם אחת במשך חודשים אחדים... משום כך יש להזכיר את אלה שהצטיינו בטוב לבם: ...העגלון הפשוט ארצ'יק קרופניק, המציל מדי יום ביומו מאות אנשים ממוות ברעב, הוא אינו חס אף על חייו... מנחם מנדל רובינשטיין [מנחם ראובני, שעלה ארצה אחרי המלחמה] הצנוע שמופיע בבתיים של רבים שירדו מנכסיהם ומגיש להם את עזרתו..."

שנת 1943

5. מרדכי (מוטק) ברום, פרקי חיים, עמ' 65:

"היה מקרה... של בריחת משפחה עם ילדם מהגטו. מלכה ויצחק לשצ'ינסקי... לא חיכו לגרוע ביותר וברחו עם בנם בן השנה ליער. היה חורף. יצחק בנה בונקר וניסו להתקיים שם עד גמר המלחמה. הם לא עמדו בקשיי החורף, בקור וברעב וכעבור מספר חודשים חזרו לגטו. לאחר שנה, כשגברו השמועות על חיסולם הצפוי של כל ילדי הגטו, החליט יצחק בפעם השנייה לנסות ולהציל את בנו. סמוך ליום האקציה ארז את טדי בנו הפעוט מתחת למעילו, קשר אותו היטב לגופו, ועם הטורים שיצאו לעבודה, חמק עם אשתו החוצה. הפעם מסרו אותו לאישה ליטאית שניאותה לקבלו, הסתירה אותו בביתה וכך ניצל. טדי נשאר בחיים."

6. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 1 באפריל 1943 (עמ' 191):

"...אחד שהיה נוכח בשעת הוצאתם להורג של האסירים ביום 23 במאסר סיפר שהאישה היהודיה עם הילד התנגדה להורגים. היכוה, אפאו, וזרקוה יחד עם הילד אל הבור. בעודם חיים קפצה משם, דחפה בחזרה והרגו אותה ואת הילד בבור במקלעים."

7. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 27 בספטמבר 1943 (עמ' 275):

"...בטוחים החיים, אם כי זמנית. הקהל הסתער על משרד הנציגות במשך כל היום. זקנים וחולים, שלא זו בלבד שלא עבדו בעצמם, אלא גם מנעו את העבודה מילדיהם, טענו כעת, שהם בריאים ושלמים ומבקשים להיות רק במחנה. הפחד מפני הגטו גבר עד כדי בהלת-פחד. אלה שלא נועדו למחנה הרגישו את עצמם כנידונים למוות."

אקצית הילדים, ובעקבותיה

8. רבקה ברום-קלפשטיין, תמיד אדם, עמ' 40-41:

5 בנובמבר 1943:

"התגובה הראשונה של האימהות אחרי שהילדים נלקחו היה בה משהו, שדומה כאילו לא הבינו אותו עד הסוף. עד היום עולות באוזני הזעקות האיומות של הילדים הקטנים, בני החודש, והחודשיים, והיותר גדולים. ברגע ההוא האמהות עמדו מנגד, דוממות כמו אבנים, אחר-כך התחילו לחפש את ילדיהן ברחובות של הגטו, קראו בשמותיהם: 'משה'! 'שלמה'! 'אפרה'! אפרה היה לחשוב שהשתגעו."

מין צווחות -- קורעות לב... אך לא. רובן לא השתגעו — המשיכו אחר־כך, בימים שעוד נשארו להן לחיות בגטו, ללחום את מלחמת הקיום הקשה. [— — —] מעט משפחות העזו להחביא את הילדים... הרוב הגדול מסר את ילדיו... הדיבור על התנהגות ההורים בזמן 'אקציית הילדים' התחיל אחרי המלחמה... שנים אחרי המאורע — באו השאלות... חלק ממכרי מאז, מידידי, הם עתה אנשים מבוגרים... חלקם הקימו משפחות חדשות ולרובם נולדו בארץ ילדים חדשים. רק עכשיו הם שואלים: "איך זה לא עלה על דעתנו לנסוע אז עם הילד שלנו?" "איך לא רצחתי את פורסטרי?" "איך זה שאף אחד מאיתנו לא הקריב את עצמו?" אלה שאלות של עכשיו, לא של אז."

9. מרדכי (מוטק) ברום, פרקי חיים, עמ' 64:

5 בנובמבר 1943:

"לא האמנו להם. איש לא האמין לסיפורי האס.אס. וכך נתבעו האימהות להביא את ילדיהן למשאיות. קול השבר היה גדול. מיאנו להביאם. חיילי האס.אס. פרצו לבתים, הוציאו את הילדים בכוח וזרקו אותם באכזריות למשאיות. האימהות לא עמדו במחוזות האימים והחלו להביאם בעצמן, שלא ייפגעו לפחות לנגד עיניהן. אמא אחת, אשת מפקד המשטרה היהודית בגטו, הלבשה את ילדתה בגדי חג, קיוותה לעורר בזה את רחמי של מפקד האקציה, אך לשוא. הכניסו גם אותה עם יתר הילדים למשאית, לדרכה האחרונה."

10. שרה ירושלמי, לגטו לא חזרתי, עמ' 39-42:

[לאחר אקציית הילדים, נובמבר 1943]:

"...מכיוון שחינו שלנו לא נחשבו בעינינו, היינו מוכנים לכול, ובלבד שנוכל להציל את הילדים. טיכסנו עצה, ובוקר אחד לא יצאתי לעבודה, כביכול חולה אני. חיכיתי לרגע המתאים וכאשר השוטר הליטאי המוצב בשער היה עסוק בבדיקת היוצאים והנכנסים הצלחתי להתגנב דרך גדר התיל. בחוץ, באחת הפינות, חסרתי את טלאי ה"מגן-דוד" מעל בגדי והתחלתי לצעוד בראש מורס ובביטחון ועל המדרכה דווקא, כדי שלא לעורר חשדות [הגרמנים אסרו על היהודים להלך על המדרכות] לעבר ביתה של גברת יוסטינה [מכרה ליטאית, קומוניסטית]... באתי וביקשתי ממנה למצוא מקלט לילדים... חזרתי לגטו בדרכי עקיפין [— — —] [ההודעה [כי נמצא מקלט לילדים] הפתיעה והפחידה כאחת: אני יחד עם הילדים!! ומה יהיה על בעלי, כיצד אשאיר אותו לבד? [— — —] כיצד מגיעים לשם? ... היכן להשאיר את הילדים עד סיום העבודה עת אוכל לקחתם עמי? ... כיצד לצאת דרך השער הראשי יחד עם הפועלים הליטאיים? [— — —] רעדנו מקור ומאימה שמא יגלונו... רמזתי לילדים להתחיל ללכת... פחדתי מאוד, אך כבשתי את פחדי... המשכנו לצעוד הלאה וכעבור דקות מעטות היינו בחוץ! אכן, נס ממש."

11. א. ירושלמי, פוקס שברלי, 6 בנובמבר 1943 (עמ' 312):

"...איש אינו רוצה לסכן את חייו היקרים לטובת ילדים יהודיים. בכל זאת הצליחו כמה הורים לשכנע את מכיריהם הליטאיים לקבל את ילדיהם, אך רבים מהם התחרטו מייד. אחרים אף לא קיבלו את הילדים היהודיים כשבאו אליהם העירה, וההורים האומללים נאלצו לחזור אל הגטו בסכנת נפשות. אלה שכבר מסרו את ילדיהם, חרדים כל יום שמא יתחרטו עושי החסד."

12. א. ירושלמי, פוקס שברלי, 1 בדצמבר 1943 (עמ' 322-323):

"...הרפתקאות רבות... עברו על נחמן דייטש ומשפחתו. הוא, אשתו ושני ילדיה היו אצל איכר [ליטאי]... במשך 9 שבועות. לפני זמן לא רב החלו האוקראינים לפעול שם. הם הלכו מבית לבית וחיפשו יי"ש תוצרת-בית, נשק ויהודים. הם היו מלווים כלב גישוש. פעם הבחינה הבת הבכירה בפלוגה כזאת... היא התחמקה מן הבית והודיעה להוריה, שהיו במרתף, כי אוקראינים קרבים והולכים. הלכו ההורים אל היער יחד עם בתם הבכירה וחיכו עד אחרי הבדיקה. דייטש השאיר את הילדה הצעירה בת ה-5 אצל האיכר. אחר כך הלך ליער וסובב שם יומיים ולילה. לאחר מכן שלח מכר להחזיר את הילדה הצעירה, שכבר הודיעו עליה למשטרה, וחזר לשבלי עם כל משפחתו."

הנחיות לעבודה עצמית:

- א. קרא שלושה עד שישה קטעי מקורות מתוך קובץ המקורות שלפניך.
- ב. האם הקטעים שקראת מדגימים את יוזמות ה'נציגות' למען הילדים בגטו; את מאמצי ההורים למען הילדים; או את התנהגותם של הילדים והנערים עצמם, מתוך יוזמתם-הם?
- ג. העתק למחרתך משפטים המוכיחים את טענתך.
- ד. ציין את הקטעים בהם מצאת תשובה לשאלות שעלו בדעתך בחלק הקודם של הסדנא (לקראת הצפייה בסרט). אילו שאלות נותרו פתוחות? נסה לשער, מהי הסיבה לכך.
- ה. אילו קטעים שקראת העלו בך שאלות חדשות? נסח אותן בכתב.

הנחיות לעבודה הקבוצתית:

- ♦ אתרו במקורות שלפניכם את הקטעים המדגימים את הנושאים המפורטים להלן. בחרו מתוכם משפט אחד, המבטא נושא זה בצורה תמציתית, והעתיקו אותו אל הגליון שלרשותכם.

הנושאים:

1. היות הילדים קורבן להתעללות מצד ליטאים וגרמנים
2. היחס של הילדים לבית הספר בגטו
3. הנסיונות של הילדים להגן על עצמם מפני סכנות צפויות
4. האופן בו נוטלים הילדים אחריות לא רק לבטחונם הם אלא גם לבטחונם ושלומם של אחרים
5. ההווי החברתי של הילדים והנוער בגטו בצל ההשמדה
6. נסיונותיהם הנואשים של הילדים להציל עצמם ממוות

- ♦ נסו למצוא מאפיין משותף לכל המשפטים שבחרתם.
- רשמו אותו על הגליון שלרשותכם.

להזכירכם, עיצוב הגליון הקבוצתי – באופן שיבהיר את תחושותיכם ועמדותיכם ביחס לנושאים עליהם קראתם – נתון לשיקולכם.

המקורות

קובץ מס' 3

שנת 1941

1. מרדכי (מוטק) ברום, פרקי חיים, עמ' 61:

"החיים עתה היו קשים, הצפיפות בלתי נסבלת. כל הפעילות החברתית והתנועתית שניהלנו קודם, נחלשה. דירתנו הקודמת שימשה מקום ריכוז והתכנסות של חברים, חברי התנועה וחברי "נצ"ח" משבלי. שם קיימנו דיונים על אירגון מחתרת תנועתית חלוצית. שם ניהלנו משא ומתן עם תנועת "מסדה" על הקמת מחתרת משותפת, ושם נפלה ההכרעה להקים מחתרת תנועתית חלוצית נפרדת. שם קיימנו ערבי הרצאות לציון ימי חג או מאורעות בארץ. שם ייחלנו לתבוסתו של היטלר. בדירה ההיא רקמנו חלומות על עלייה לארץ, על חיים בחופש, בצניעות ככל שתהיה, אבל בחופש. שם חלמנו על בית, בית צנוע ככל שיהיה אבל בית שלי, כולו שלי. שם טווינו את כל מרקם חיינו לעתיד. ...קבוצת "נצ"ח"... הייתה פעילה מאוד. הדמות המובילה בה היה טדיק פיק.

[— — —] נהגנו להיפגש בעיקר בימי שבתון, כשלא יצאנו לעבודה. החברות הייתה עמוקה. דאגנו איש לזולתו."

שנת 1942

2. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 1 במרץ 1942 (עמ' 65):

"אתמול נערכה אסיפה...עלידי הנוער. נושא האסיפה היה מוקדש לעתיד יותר מאשר לעבר הרקוב. קראו פסוקים ופרקים מהקובץ "תל"ח" ומהתנ"ך — פשוט ויפה."

3. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 28 במרץ 1942 (עמ' 67):

"...מספר האסירים היהודיים הוא 68, גברים ונשים. הם גוועים לאט ברעב בבית-הסוהר... כולם אסורים בגלל עבירות על חוקי הגטו. בגלל יציאה אל מעבר לגדר התיל אסורים ילדים בני 12-14 זה 5 שבועות. עבירות דומות הן כניסה אל בית "ארי", החזקת מצרכים מוברחים, כגון: חתיכות בשר, פירורי חמאה, לחם וכד'. [— — —] גולת הכותרת [של ה"פשעים"] הייתה פריצת קרונות צבאיים חתומים ושדירותם. החפצים השדודים הוערכו בסכומים עצומים. שלושה מן הגנבים שוחררו תיכף ומיד בגלל גילם הצעיר ונמסרו להשגחת הוריהם. ..."

4. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 7 בדצמבר 1942 (עמ' 138):

"...הייתה זאת שמחה גטואית הנפסקת מדי פעם בפעם על-ידי לעצבות ודמעות, שזורה זכרונות העבר הנורא ומאופלת על-ידי תיאורי ההווה החשוך. ובכל זאת הייתה זאת שמחה, אחרי פחד וצער תכופים במשך שנה וחצי... נערכו מסיבות דומות על-ידי הנוער הלאומי של "מסדה" ועל-ידי החוגים החלוציים של שני הגטאות [הכוונה לקאווקז וטראקו, שניהם בשבלי]."

שנת 1943

5. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 31 בינואר 1943 (עמ' 170):

"ביום 30 בינואר, יום הזכרון ה-12 של א' ד' גורדון, נערכה מסיבה של הנוער החלוצי. היו בני נוער במספר רב. התנהלה שיחת חברים ערה. החברים דיברו על דת העבודה של א' ד' גורדון וכן דיברו עליו כלוחם וכמופת של האדם החדש. אחר כך דיקלמו חברים וקראו מכתבי גורדון... וכן שרו שירי א"י."

6. א. ירושלמי, פוקס שבלי, 4 במאי 1943 (עמ' 208):

"מאות אנשים עברו דרך שער גטו קאווקז, כולם נבדקו, ומצאו מצרכים מוברחים אצל 15 מהם; מצאו פרוסות לחם, תפוחי-אדמה, חתיכות בשר, מעט טבק וכיוצא באלה דברים קטנים. כולם הועמדו על ברכיהם ולאחר מכן הובלו אל בית-הסוהר. ה"גביטסקומיסר" שיחרר רק שני

נערים, שברשותם היו תפוחי־אדמה, והורה ל"יודנראט" [השם המקובל ל"נציגות" בפי הגרמנים]... להלקותם היטב. הילדים הוכנסו אל הגטו. אחר־כך שאל ה"גביטסקומיסר" שנית, אם הולקו כהוגן."

7. א. ירושלמי, פוקס שברלי, 9 ביוני 1943 (עמ' 239):

"מעניין, שעל אף התנאים הקשים, הולכים הילדים לבית־הספר בשמחה ולומדים בחשק ובקשב. 40-35 ילדים יושבים, או אף עומדים, צופים, ושום רעש אינו נשמע. הגטו התעורר לחיים מבחינה רוחנית.

גם ה"ארבייטסאינזאץ" [קבוצות העבודה] של הילדים בגינת הירק היה כדאי. שתי קבוצות הילדים... עיבדו את כל גינות הנציגות וכעת הם מנכשים אותם ושומרים על גני הפרי. ה"עופרים" בני ה-12-13 מרגישים את עצמם כמבוגרים ומבצעים את תפקידם בכובד ראש..."

8. א. ירושלמי, פוקס שברלי, 6 באוגוסט 1943 (עמ' 263):

"הנער היהודי ב', שחטא אתמול בכך, שלא עבד אלא עמד במקומו בטל, ושנאלץ כבר אתמול לרוץ בין שני רוכבי אופניים והוכה על ידם, שוב נתפס היום בשדה־התעופה על־ידי משגיח העבודה. המשגיח קשר על צווארו משור עם ארגו ובו 4 ק"ג מסמרים והריצו בפרגול 2 ק"מ. הנער חזר בקושי, מוכה, חסר־אונים וחולה אנוש."

9. א. ירושלמי, פוקס שברלי, 3 באוקטובר 1943 (עמ' 279):

"נהרסים כל חיינו. חרבו כל מוסדות הגטו ויחד איתם גם בית־הספר היסודי. ...הילדים נסחבו מקצתם למחנות ומקצתם משוטטים עד היום בגטו. ...אין זכר לחיי התרבות הקודמים. והילדים... הגדולים בשנים חייבים ללכת לעבודה. בני 10-13 הולכים לעבודה מרצונם, כדי לא להיות בקהל ה"אוכלין ואינם עובדים", או בלשון הגטו המודרנית שלנו: בין אלמנטים לא־מוכשרים לעבודה, שמספרם מגיע למאות. הילדים האחרים בגיל בית־הספר, עד בני 10 או קצת למעלה מכן, נאלצים להשגיח על אחיהם ואחיותיהם הנעזבים על ידי הוריהם כהפקר."

10. א. ירושלמי, פוקס שברלי, 3 באוקטובר 1943 (עמ' 279):

"... הילדים הקטנים מעוררים כעת דאגה חמורה בגטו. כל ההורים נאלצים לעזוב את הבית ל-12 שעות ומעלה. נשארים פעוטות בבתים רבים ללא כל השגחה. האימהות מודאגות: מה לעשות בילדים במשך יום שלם? יש חששות לייסד בית־ילדים בשבילם, שהרי אין ילדים ובתי־ילדים מקובלים בגטאות. גם אי־אפשר להיות על־ידם, ולכן הם עוזבים כהפקר."

אקציית הילדים, ובעקבותיה

11. א. ירושלמי, פוקס שברלי, 6 בנובמבר 1943 (עמ' 306):

[על ילדי הגטו, לאחר האקציה, שהתרחשה יום קודם לכן]:
"...רוח טנבה שרתה עליכם תמיד, בין אם אכלתם לשובע ארוחה דלה ובין אם לא אכלתם כלל. מבוגרים נהגו להזהירכם בעוברים: "שקט, אל תרעישו ואל תידחקו אל השער" – גם זאת הבנתם ונחפזתם להסתתר מפני כל לובש חליפה חומה או ירוקה. תיכף לכניסת גרמני לגטו נתרקנו הרחובות מילדים קטנים."

12. א. ירושלמי, פוקס שברלי, 6 בנובמבר 1943 (עמ' 307):

"גם ילדותיה של גברת ל', שהגדולה שבהן הייתה בת 7, היו בקרבנותיו [של פורסטר, המפקד הגרמני של הגטו]. כשיצאה האם לעבודה בבית־החרושת, נהגה הבכירה בת ה-7 להלביש ולהאכיל את אחיותיה הצעירות ואחר־כך לסדר את פינתם. פורסטר לא פסק מלהתפעל מעקרת הבית הצעירה ואתמול עמד והסתכל בקור רוח, כיצד תופסים את "שאינה כשרה לעבודה" ומובילים אותה אל המכונית יחד עם אחיותיה הבלונדיניות. ..."

"...איני יכול לשכוח כיצד הובל הילד בן השנתיים וחצי של הגברת מ'. הוא נתייתם מאביו עוד לפני קום הגטו. ...הילד הפיקח הזה נהג ללכת כל יום להקביל את פני אימו השבה מן העבודה,

הוביל אותה הביתה בגאווה של בן-לוויה וחיכה בסבלנות עד שאמו הכינה לו משהו לאכול. השכנה, הגב' פ', החביאה אותו בין הכרים. הוא שכב שם במחנק בסבלנות שעות ארוכות. כשמצא אותו האוקראיני יצא בשקט ומיהר ללבוש את מעילו, אך הרוצח לא נתן לו להתלבש ודחפו במהירות לעבר הדלת. הגב' פ' נתנה לרוצח את כל תכשיטיה היקרים תמורת הילד, הוא לקח מידה — ואחר-כך הוציא את הילד. ..."

13. א. ירושלמי, פוקס טברלי, 6 בנובמבר 1943 (עמ' 308):

"הילדה ז', עקרת הבית והמבשלת של המשפחה הגדולה, הייתה מהלכת וטוענת בפני המלווים האוקראינים (בגרמנית): "למה אתם מובילים אותי? הרי אני כשרה לעבודה!" אבל אלה ענו רק "לכי! לכי! ולא — תוכי בקת". כך דחפוה אל המכונית."

14. א. ירושלמי, פוקס טברלי, 6 בנובמבר 1943 (עמ' 312):

"...רובם הגדול של כמה מאות הילדים המאושרים שהסתתרו מפני הרצחנים [לאחר אקצית הילדים] שוכנים חבויים בפינות האפלות, חרדים ופחדים מכל רחש של מכונית וצופים ליום המחרת בלא כל תקווה."

15. א. ירושלמי, פוקס טברלי, 11 בנובמבר 1943 (עמ' 314):

"ילדה... בשם דוויגובסקי, בת 9-10, שכבר ברחה מן הגטו פעמים מספר והוחזרה לגטו פעמיים על-ידי משטרת הביטחון, שוב נתפסה על-ידי האס.דה [משטרת הבטחון, משטרה גרמנית]. ביום שני, 8 בחודש, אחרי האקציה, שוב הוחזרה אל הגטו."

16. א. ירושלמי, פוקס טברלי, 15 בנובמבר 1943 (עמ' 315):

"הודיעו לילדים, שיותר רק לבני 13 להוסיף ולעבוד בבית-החרושת. לאחרים לא יותר לעבוד שם. מה יעשו 117 הילדים שניצלו מן האקציה ואין להם מקום עבודה?"

17. א. ירושלמי, פוקס טברלי, 24 בנובמבר 1943 (עמ' 320):

"משהוקמו המחנות צריך היה בית-החרושת להיעשות מקום הריכוז של כל הגטו... המנהל ריינהרט... רוצה להיפטר ממוקצת הפועלים שנתקבלו לאחרונה. מיותרים בייחוד הילדים — הוא אינו רוצה להתעניין בהם בכלל. [— — —] ילדים אחדים המצטרפים אל הוריהם, נמצאים ב-727 [מחנה העבודה]; שם עובדים כ-20 יהודים. הילדים משתדלים לשמש בכל מה שהם יכולים. אף-על-פי כן הביע [אחד מאנשי הסגל של המחנה] את רצונו שלא יובאו הילדים עוד. ..."

חלק ד' דיון במליאה

אפשרות א'

- ♦ האם הבחירה במשפטים אותם החלטתם לצטט הייתה מלווה בהתלבטות במסגרת הקבוצה? אם כן, מה הייתה ההתלבטות?
- ♦ האם ניתן להבחין בהבדל עקרוני בין אופן ההתייחסות לבעיות הילדים בגטו בראשית התקופה לבין אחריתה?
- ♦ לאילו שאלות, מבין אלו ששאלתם בחלק הקודם של הסדנא, קיבלתם תשובה, ולאילו שאלות לא קיבלתם? מהי לדעתכם הסיבה לכך?
- ♦ האם הייתם רוצים לשאול עתה שאלות נוספות, שלא עלו בדעתכם קודם?
- ♦ מהו ההבדל, אם בכלל, בין הבעיות שעמדו בפני המבוגרים עליהם קראתם לבין הבעיות שעמדו בפני הילדים?
- ♦ האם מצאתם הבדלים בין דרכי ההתמודדות של המבוגרים לבין אלה של הילדים?

חלק ג' עבודה בקבוצות

אפשרות ב'

לפני עדותו של המחבר, כל הסיפורים התרחשו במציאות. לחלקם היה הוא עצמו עד מקרוב, וחלקם נמסרו לו בכתב ובעל־פה מפני עדים אחרים, בזמן השואה ואחריה.

לפניכם שישה סיפורים, שכתב — אחרי השואה — מזכיר ה'נציגות' בגטו שבלי ומחבר "פנקס שבלי", אליעזר ירושלמי. הם פורסמו בספר: א. ירושלמי, ילדי השואה, הוצאת ספרים "יובל" בע"מ, חיפה, 1963

הסיפורים הם:

משה'לי	איציק'ל אברמסון
שלמה'לי	יהודה'לי אולשוואנג
מאיר'לי	מיקי גורדון

הנחיות לעבודה הקבוצתית:

1. בחרו סיפור אחד מבין ששת הסיפורים שקראו חברי הקבוצה, והתמקדו בו.
2. הכינו בעבודת־צוות מעין לוח־זכרון לכבוד הילד, שאת סיפורו קראתם.
 - ♦ הלוח יכלול:
 - ♦ שם הילד
 - ♦ גיל הילד
 - ♦ תיאור חיצוני שלו
 - ♦ תחביביו לפני המלחמה, או אירועים שונים המעידים על אופיו ונטיותיו
 - ♦ מעשיו בגטו, או חוויה מיוחדת שהיה מעורב בה
 - ♦ סופו

עיצוב לוח הזכרון נתון לשיקולכם. פירוש הדבר הוא, שעליכם לתכנן את אופן הכתיבה על גבי הגליון, כך שיבטא את כוונותיכם ותחושותיכם בצורה הטובה ביותר.
הפעילו, אפוא, את חוש היצירה שלכם!

תלו את לוח הזכרון על אחד מקירות הכיתה.

הנחיות לעבודה העצמית במסגרת הקבוצה:

- א. קרא אחד מתוך ששת הסיפורים שלפניך.
- ב. אילו דמויות מוזכרות בסיפור — חוץ מן הילד, העומד במרכז? רשום את שמותיהם או את תפקידם במחברתך.
- ג. ציין את הקטעים בהם מצאת תשובה לשאלות שעלו בדעתך בחלק הקודם של הסדנא (לקראת הצפייה בסרט). אילו שאלות נותרו פתוחות? נסה לשער, מהי הסיבה לכך.
- ד. אילו תיאורים בסיפור שקראת העלו בך שאלות חדשות? נסח אותן במחברתך.

מי לא ידע בגטו שבלי (ליטא) את משה'לי. לא היה אדם בשני חלקי הגטו, שלא הבחין בין אלפי ילדי העוני את גופו הכחוש והדק, את פניו החיוורים ואת עיניו הגדולות.

עם זאת לא ידע איש, היכן וממה חי הילד הזה. כי אב ואם, קרוב וגואל לא היו לו. גלמוד ומופקר התרוצץ בגטו. איש לא דאג לו, בעלת בית לא נתנה לו מעט תבשיל חם, ידי אשה לא רחצוהו ולא סרקוהו. איש לא מצא לחובתו לדאוג לו, כאילו מימיו לא חיבקתו אם, ואב לא נשקוהו מעולם. פעם ניסיתי למשכו אל בית הספר של הגטו, רחצתיו, האכלתיו לשובע, גם הבטחתי להבא לטפל בו אם יבקר בביה"ס. אבל משה'לי לא התאקלם באוירת המוסד, לא קיבל עליו מרות: ימים אחדים נשא בעול התורה ואחר כך נעלם.

כששאלתי מה שלום הילד, אמרו לי – הוא כבר מסודר. – כיצד? – התפלאתי. – בפניו אין גדר תייל דוקר, אין בו גם פחד מפני המשמר הגרמני והליטאי. באין מפריע הוא עובר את כל הגדרות, שכן גופו הקטן מוצא תמיד חור לעבור בו – ומעולם לא נכשל. המשמרות יודעים עליו. פעמים רבות ניסו לתפסו ולא עלה בידם, עד שנתייאשו והירפו ממנו... גם בין השומרים יש מי שמסייע בידו. אפילו אתם הוא יודע להסתדר. ו"מהעבר ההוא" מכירים אותו כל יושבי הסביבה. הנשים הליטאיות מאכילות אותו ומוסיפות לו צידה לדרך מכל טוב: לחם, תפוחי אדמה ושאר ירקות, ביצים, חמאה וכיוצא באלה דברים, שאינם מצויים בגטו. משקיבל מלוא השק, הוא מסתנן שוב עם שללו בגדר. הצידה שהכניס מספיקה לו ולחבריו – ילדים עזובים מהוריהם ורעבים – לכמה ימים. וחוזר חלילה. – מי הוא אותו ילד נפלא? – נתעוררה סקרנותי. – מניין מוצאו? – אבותיו היו מגרי רחוב בית הקברות, מקום ריכוזם של כל קבצני העיר. יחד עם שוכני הרחוב כולו היו ראשונים באקציה שבוצעה בתחילת ספטמבר 1941. שם בבורות ניספו הוריו יחד עם צאצאיהם המרובים – נורו או נקברו חיים, כנהוג. רק משה'לי נמלט. מהבורות נמלט אל דודו, שישב כבר בגטו. לא עברו ימים מעטים וגם הדוד עם משפחתו הוצאו להורג. אך גם משם שב משה'לי... מספרים שקפץ מהמכונית. אך יש אומרים, כי אחד הרוצחים שיחררו ועזר לו להימלט. כוח מהפנט יש בהן בעיני הפעוט, ובו הוא כובש כל אחד ואחד... מצפוני ורגש אחריותי כלפי הילד העזוב נרגעו והירפיתי ממנו...

היום המר בא בחמישה בנובמבר 1943. הרוצחים ערכו את האקציה בערמה רבה. הם סידרו את ההורים שלא יתמצאו ברגע הנכון ויחשבו, כי הצייד הוא על הגדולים תחילה. נתנו להם הגרמנים לעבור את השער והם שמחו שמחה רבה בהימלטם אל מקום עבודתם בבית החרושת הסמוך... כשהכירו בטעותם, היה מאוחר. עיניהם כלו בראותם את מחמדי נפשם מובלים להורג בידי הרוצחים... אזניהם שמעו את קולות הקריאה של ילדיהם לעזרה וידיהם קצרו מהושיע...

היה ה"קציר" של התליינים רב – 750 ילד ו-65 זקנים ונכים... רק מעטים ניצלו, וביניהם היה משה'לי, ולא זה בלבד – הוא הציל עוד חמישה ילדים אחרים. כולם קטנים ממנו בשנים. בעצם המהומה אסף משה'לי חמישה מחבריו הקרובים אליו, כולם בני 6-7, הסתירים בעליית גג, והוא עצמו עמד על המשמר. הילדים לא נעו ולא זעו כל שעות האקציה. כתום הפורענות, הורידם משה'לי מהעלייה ומסרם לידי הוריהם, ששבו מבית החרושת... כל אנשי הגטו דברו על חכמתו של משה'לי... אחרי האקציה הנוכרת שלחו אנשי הגטו את משה'לי עם כמה ילדים אחרים למחנה "הטוב" של ABA. שם הבטיחו הגרמנים "הטובים" להסתירם מעיני האס.אס., שגורל היהודים היה מסור בידם בזמן ההוא. מכיון שלהלכה היו חיי הקטנים בחזקת איסור, נתנו להם הגרמנים מספרים וקבעו להם מקומות עבודה ליד הגדולים. הקטנים הורדו למרתף, בו היו מחסני נעליים ובגדים ענקיים, שהובאו מהחזית או מערים יהודיות ברוסיה... תפקידם היה למיין את הבגדים והנעליים ולמסרם לתיקון בסדנאות. הילדים גילו במלאכתם זו זריזות בלתי רגילה. כסנאים היו מוציאים מבין ערימות הנעליים הענקיות את המתאימות זו לזו, ימנית לשמאלית, מין למין וגודל לגודל עד שלא הוכר, כי הן מזוגות שונים. עם זאת היו הקטנים בוררים יום יום זוגות חדשים, נועלים אותם על רגליהם, מרפשים אותם עד שקיבלו מראה של ישן, והיו מעבירים אותם אל המחנה, ומוכרים אותם לגויים מבעד לגדר תמורת פרוסת לחם או צרכי אוכל כלשהם.

משה'לי נעשה אחד המומחים ב"מקצוע" זה. כהרף עין היה מוצא לו את זוג הנעליים שלו, מתקינו ולעולם לא שב בלי שלל. פעם לא עמד משה'לי בניסיון ונעל זוג נעליים שלא כמידתו. היה זה יום קשה. הבדיקה הייתה חמורה. אחדים כבר נתפסו בגניבות שונות וגורלם נחרץ. עמדנו כולנו חרדים ומבוהלים. ופתאום נפל מבטי על משה'לי: הוא היה נעול בנעליים ענקיות ומראהו כאילו אין כל סכנה. ברם, הנעליים היו "מותקנות" – מרופשות לבלי סימן של חדש, אבל כל גרמני היה מכיר את מוצאן הבלתי "כשר". נבהלתי: – אלה מניין לך?

– זה חודשים לא טעמתי טעם חמאה, בעד אלה אקבל חמאה... ענה לי הקטן. סיננתי מבין שיניי: החליפן מייד, ואם לא... לא צריך הייתי לסיים, שכן משה'לי תפס כבר את כוונתי... הוא התחמק

מהשורה ונעלם בחצר. – היום ישוב יחף – חשבתי. אבל כעבור רגעים מעטים שב עם זוג נעליים חדש, הפעם לפי מידתו, הן ניראו כישנות, כי כבר הספיק להתקין... אך טבעו של ילד אינו משתנה. עם כל חכמתו נשאר משה'לי ילד ככל הילדים. ופעם אחת כמעט המיט שואה על כל בני גילו. היה זה באחד עשר במאי 1944. המפקד הגרמני גקה זיכנו בביקורו. היינו מדוכאים, ידענו, כי ביקור זה יביא לנו גזירות חדשות. את הילדים הפעוטים הסתירו ההורים בעליות המחנה ובמרתפים, אחרי שהרדימום בסמים מיישנים, ואת בני גילו של משה'לי ריכזו בתוך המרתף הגדול של המחסן. אני נטלתי את ההשגחה עליהם. מצאתי חדר גדול. עשיתי חור גדול בתוך ערימת הנעליים והכנסתי לשם את משה'לי עם בני גילו והזהרתים באלף אזהרות, שלא יוציאו הגה מפייהם. את משה'לי, כמובן, מינתי כמשגיח... שעות נמשך הביקור, וכל הזמן עמדתי כקודח מרוב חרדה. כבר צעד ראש החבורה ואחריו כל פמליית האס.אס. לעבר השער. גקה ישב בתוך מכוניתו, ופתאום נזכר שעוד לא ראה את המחסנים וירד אלינו ישר אל המרתף. משם פרץ קול צווחה וצעקה של כל הילדים: חשבתי: הנה הסערה, אך גקה רק הצטחק. יש ילדים במחנכם... מלמל בלעג ונסע. ידעתי מתוך הניסיון מה פירושו של ההומור הזה והייתי בטוח שהינה באה שואה חדשה... פרצתי אל חדר הילדים, הוצאתי את הקונדסים ורעמתי בקול לא שלי: מי מכם הצחיק את כל הכנופיה? ומה תמהתי לאחר שכולם הצביעו על משה'לי... מנוול! – התנפלתי עליו באגרופי, הלא עוד מעט תקחכם המכונית!... משה'לי לא נבהל, רק לטש אלי אות עיניו הגדולות הפקוחות לרווחה, שעם כל הפחד הקפוא בתוכו, נשארו שקטות, ואמר במבוכה מרגיעה: אולי עוד אפשר להצילנו. נדהמתי מהשקט המקפיא את הדמים שבקולו. כל כוסי התנדף. הלא ידעתי שגורלם של המסכנים נחרץ, וברוב עמל כבשתי את דמעותי. סרתי לפניה ופרצתי בבכי היסטרי...

אולם פחדו היה פחד שוא, לביקור זה לא היו תוצאות. גם לא היה צורך בהן. אחר זמן קצר סולק כל המחנה לשטוטהוף שליד דאנציג, ושם התקיימה ה"סלקציה": הגדולים הובאו למחנות המות שבדאכאו, והקטנים נשרפו בכבשן שטוטהוף. הפעם לא נמלט עוד גם משה'לי מגורלו.

בקיצ' שלפני מלחמת העולם השנייה ערכתי טיול בחבל היערות והאגמים שבסביבת שבלי. בשובי מהטיול בערב נתקלתי בבית מלאכה של סנדלר יהודי.

הוא ישב לו בפני ערימה גדולה של נעליים ישנות וחדשות ועשה מלאכתו בחריצות בלתי רגילה. בעל הבית קיבלני בסבר פנים יפות והזמיני לביתו. גם כיבדני בחלב "ישר מהפרה"...

ביתו היה פשוט כבתי כל התושבים היהודים בכפר זה, הרהיטים רהיטי אלון פשוטים, צבועים בצבע חום ובלי פוליטורה, אבל הכול בבית הבריק מניקיון ולובן, נעדרו אפילו זבובים, התושבים הותיקים של כל בית כפרי. אך יותר מהבית משכו את לבי גינת הירק וחרצר העופות. הגינה הייתה מתוכננת למופת: כל ערוגה הייתה ישרה לפי קו, המרחקים בין שורה לשורה ובין צמח לצמח היו מדוייקים והגידולים לראווה. מסביב לגדר טיפסו גבעולי קטניות מקושטים בפרחים שונים. בפינה על יד הבית התנוססו פרחים: גיאורגינות, פיונים, וגם שיח אחד של שושנים.

בחצר העופות היו "מיוצגים" כל עופות הבית והנוי המצויים בצפון: יונים, תרנגולות עם אפרוחים, אווזים וברווזים, תרנגולי הודו, ביניהם טווס. ניכר היה שבעל החצר מגדל את כל העופות האלה לא רק לתועלת כי אם להנאתו.

הבעתי את תהילתי לבעל הבית ושאלתי מי הוא המטפל במשק. נדהמתי כשהנשאל הצביע על בנו, ילד כבן אחת עשרה, קטן וסגלגל...

— אחרי שנים מעטות נודמנו אני ותלמידי שלמה'לי בסדנה אחת של סנדלרים. אלא שהפעם התחלפנו בתפקידינו: הוא, שלמה'לי, בן סנדלר ואומן בכל מלאכת יד, זכה לשבת בין גדולים, בין אומנים מומחים העושים מלאכה משובחת — נעליים חדשות לאדונינו הגרמנים וסנדלי פאר לנשיהם ואהובותיהם, ואני, ביחד עם רבים שכמותי, והם הפחותים שבעבדי הגטו, נתקבלתי כשוליא אצל אביו של שלמה'לי, שנטל עליו ללמדני תוך זמן קצר את מלאכת ההטלה ולהדריכני גם אחרי השתלמותי במקצועי החדש.

גם כאן, במצב החדש, לא חרג שלמה'לי מהתנהגותו המנומסת, והראה גם לי, למורו, את כל אותות הכבוד כבימים הקודמים.

עבר החורף, מישמשו ובאו ימי האביב, והאוכלוסיה הרעבה של הגטו ניגשה במרץ לעיבוד הגינות. כל אחד השתדל לקבל חלקת אדמה, להשיג זרעים (זה נתנו הגרמנים ברצון רב) ועשה את כל שביכלתו, כדי להוציא מהאדמה מזון נוסף על מנתו הזעומה. עסקו בזה בעיקר הילדים. מכל הגינות עלתה ביפיה ובתנובתה גינתו של שלמה'לי. היא הניבה בשפע בצלים, צנוניות, צנון וסלק. הוא השיג אפילו שתילי עגבניות, ואלו עלו אצלו לתפארת והיה מלא גאווה כשכיבד את כל מכיריו בפרי, שלא היה בנמצא בגטו.

יצאו לו לשלמה'לי מוניטין בכל רחבי שני הגטאות שבשבלי, ומכל פינותיהם נהרו אליו קטנים וגדולים לשאול עצה מפיו ולבקשו להדריכם בדרכם החלוצית החדשה שמצאו בגטו. והוא, בלי שמץ גאווה ויהירות, כאילו מרחם אמו יצא להיות מדריך בחקלאות, חילק עצותיו ועזרתו לכל דורש. הוא לא הסתפק בצומח והכניס גם את החי אל משקו: השיג לו מאי־שם זוג שפנים, תרנגולות אחדות, אפרוחי ברווזים, הקים להם בחצרו בניינים מתאימים התקין לברווזים שלולית מים, וגדלו גם אלה ברווחה.

במשק החי שיתף שלמה'לי את כל חבריו. הללו היו מביאים לו שיירי אוכל מסעודתם הדלה, תולשים עשבים לשפנים ושומרים על המשק במשך היום, בזמן היותו בעבודה. צריכים היו "בעלי המשק החי" שבגטו לעמוד תמיד על המשמר ולהשגיח, שלא תופנה העין הרעה של הגרמנים לצד בעלי החיים, כי אסור היה לאסירי הגטו באיסור חמור שבחמורים לגדל כל חי. ויהיה לולו של שלמה'לי למקור שעשועים ושמחה אין קץ לשבויי הגטו הקטנים.

הלול הזה התקיים עד החמישה בנובמבר 1943, הוא יום השואה לילדים שבשבלי, בו הוצאו רוב רובם להורג. בו ביום שוטטו התליינים האוקראינים והגרמנים בכל פינות הגטו, חיטטו בכל המחבואים, גילו את הלול של שלמה'לי, ושפכו גם עליו זעמם. משנדם קול ילד ותינוק מהגטו, נעלמו גם ילדי שעשועיהם מלוליו של שלמה'לי.

שלמה'לי עצמו ישב ביום השואה בסדנת הסנדלרים וניצל מגורל בני גילו. אבל ללא חברים ומשק נמאס גם עליו הגטו, והוא החליט לעזבו.

באחד הימים ספר לי אביו בשמחה שאחד ממכיריו הליטאים קיבל אותו לביתו. היה זה שכנו הקודם, שומר יער ובעל משק בודד, מרוחק מכל כפר וישוב.

השומעים היו מקנאים באב ה"מאושר", כי רק מעטים מאבות הילדים הניצולים יכולים להסתירם במקום בטוח.

ופתאום, באחד הערבים הובהלתי אל מכיר. לך — אמר לי — אל משרד 'היודנראט' ותשמע

שם דברים מעניינים: שלמה'לי פאלק חזר ומספר את קורותיו בכפר. כשנכנסתי אל המשרד מצאתי את החדר מלא — באמצע עמד שלמה'לי וסיפר בטון שקט על חייו בכפר. ואלה היו דבריו: בכפר הליטאי דבר לא השתנה, שם שוטפים החיים כמקודם: אין רואים חייל גרמני, אין פקיד נאצי, אין מחסור בכל דבר אוכל ומשקה. להיפך, מימיו לא אכל האיכר הליטאי מאכלות ערבים כבימים אלה, מעולם לא התלבש בגדים יקרים כיום הזה — נשתנה רק היחס של הליטאים אל היהודים. דם היהודים, שנשפך על ידי הליטאים, אינו נותן להם מנוח. ושנאתם של האחרונים ליהודים לא פחתה עיני מעשי הרצח, כי אם גברה. בכל שיחה הם מזכירים את היהודים לרעה, כאילו רוצים הם ברעת היהודים לכפר על מעשיהם הפושעים. בזמן האחרון, עם נצחונות הצבא האדום, גברה חרדתם, יודעים הם, שעליהם יהיה ליתן את הדין על מעשיהם. יראים הם מהשרידים האחרונים בגטאות, שלא יגלו את כל פשעיהם, על כן הם שואפים בכל מאודם להשמיד גם את אלה. והואיל ו"הרצון הוא אבי האמונה", בטוחים האיכרים שסוף אנשי הגטו הוא אבדון. ולכן הם בכל יום בודים "אקציות" חדשות: פעם הם מספרים, שכורים כבר בורות-אחים, פעם הם מוסרים, שעומדות כבר רכבות גדורות תייל דוקר להוציא את היהודים לגרמניה, ופעם הם מבטיחים, שהגטו בשבלי או בקובנה כבר נשמד.

למשמע השיחות האלו היה שלמה'לי כולו מתרומם ומתמלא רגש נקם לבעליו וכל ידידיהם, על כל "ידיעה" ובשורה רעה על הגטו היה מתעורר בו החפץ למהר ולשוב אל הגטו ולראות בשלום הוריו. עד שלבסוף לא עצר כוח, ארז חפציו המעטים, ומבלי אמור שלום לבעליו שב אל הגטו. — מוטב להיספות בגטו ביחד עם כל היהודים, מאשר להישאר בין שונאים אלה, כי מה טעם לחיות אחרי שיישמדו אבא אמא וכל קרובי — בדברים אלה סיים את שיחתו הנבונה... דממה שררה בכל המשרד, בעיני רבים נראו דמעות — בחוש הרגשנו עד כמה אומללים אנו בתבל... שלמה'לי שב אל מקומו בסדנא. לכתחילה ניסה אביו לדבר על לבו שישוב, בא גם בעליו לדבר על לבו לקחתו חזרה אל ביתו, אבל הוא התעקש, לא רצה להיפרד מעל הוריו. בינתיים בא יום שואה שני: ביולי 1944 נסגרו כל הגטאות והמחנות, ותושביהם הועברו למחנות המוות של שטוטהוף ודכאו.

"בשורה" זו קיבלו אנשי הגטו בעבדם בבית החרושת, ורבים מהם ניסו ברגע האחרון לפרוץ אל שדות התבואה המשתרעים מאחורי חצרו של בית החרושת, אך המנהלים הגרמנים הקדימו את הבורחים, הם פשטו בכל פינות החצר, גילו את הנמלטים וירו בהם. הירבה מכולם המנהל הכללי של בית החרושת זיגל ימ"ש. הוא תפס רובה אוטומטי ויצא ל"צייד" אל בין השדות, ושם הצליח להמית שתי נשים וילד אחד — הילד היה שלמה'לי. הוא לא השיג את מבוקשו למות עם אבותיו, הללו קברוהו בקבר האחים של קרבות השמונה ביולי ונפרדו ממנו לעולם.

ימי חייו לא היו רבים — בסך הכול חי עלי אדמות שלוש שנים, חמישה חדשים וחמישה ימים. אך משופעים היו ימיו המעטים בניסיון ובסבל.

עודנו בן שנה ומחצית השנה ואביו נלקח לבית הכלא, ממנו לא שב, בגטו הייתה אמו עוזבת אותו יום יום לבדו, כי הוכרחה לצאת בשחר לעבודת פרך.

הוא נשאר לבדו בבית או שנמסר לפיקוח אשה חולה רתוקה למיטה, שיכלה לתת לו רק הוראות, אבל לא עזרה. הוא צריך היה לדאוג לעצמו כמעט מיום עמדו על רגליו החלשות.

אך הוא הסתגל בקלות לחיים אלה. בזמן קצר למד להתלבש ולהתפשט ולסדר בגדיו בפינתו, לקחת את מזונותיו הדלים, שהשאירה לו אמו, ולחפש לו מזון בשעה שיצאה מבלי השאיר לו כלום. בשעת מחסור היה סר אל דירות השכנים ומכוון את בואו לרגע שאכלו בני הבית — ומקבל מהם פירורים ושיירים...

בשעת ביקורים זו לא היה מבקש, לא היה בוכה ולא היה מושיט יד לקחת בעצמו, היה רק נותן את עינו הגדולות-הנוגות באוכלים, ואלה היו מבינים את רצונו והיו מחלקים אתו את פיתם הדלה. הוא גם רכש לו "מקצוע": הוא למד להשתמש בסכין ובמזלג והיה "מפגין" את יכולתו זו בכל הזדמנות ומקבל בעד זה מנה נוספת.

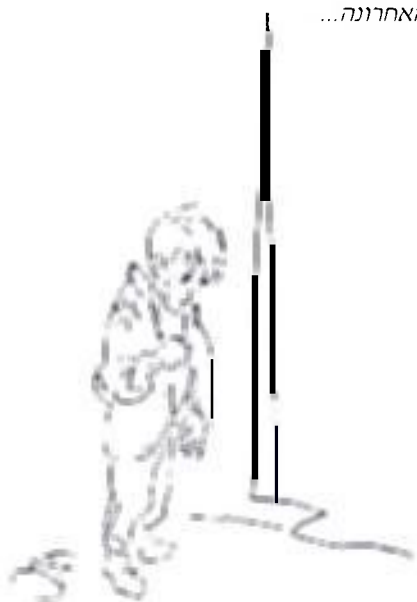
ואמנם היה זה מחזה משעשע לראות את הפעוט הזה יושב ברצינות על יד השולחן, חותך בסכין את פתו ומגישה אל פיו במזלג, מעשה גיטלמן גמור... המסתכלים היו צוחקים, אבל בפניו החיוורות והרציניות לא היה זו אף שריר, רק עינו היו מכוונות לצלחת בתקווה לקבל בשכר זריזותו עוד משהו לאכול... בקיץ היה מוצא מזונותיו בגינות הירק שבגטו: היה עוקר כרוב, סלק, צנון או מלפפון ואוכלם חיים. את כל מעשיו היה עושה בשקט ובאין אומר. רק האנשים הקרובים לו ביותר היו שומעים את קולו הדק והצלול, היו נהנים ממשפטיו השלמים והבהירים: זרים כמעט לא שמעו את קולו. אלה שלא הכירוהו חשבוהו לאילם, למרות ארשת פניו הפקחית. יום יום היה מאיר'ל נוהג להקביל פני אמו על-יד השער והיה מובילה בגאווה של בן-לווייה גיטלמן הביתה ומחכה בסבלנות לארוחה, שהייתה מכינה לו.

ביום השואה (יום 'אקציית הילדים') התנהג בתבונה בלתי רגילה: הוא הסתדר במיטת האשה החולה, ששכבה בביתה, ללא כל תנועה, כשהאוקראינים — שהשתתפו יחד עם הגרמנים באקציה — עשו חיפושים בבית.

פלוגה אחת גילתה אותו. האשה פתה אותו מידיהם בשעון הזהב שהיה לה, אבל היוצאים שלחו את חבריהם ואלה מצאוהו והוציאוהו למכונית. ראיתיו ברגעיו האחרונים האלה. הוא הלך בצעדים קצובים בין שני מלווי המזויינים והשתדל להתאים את צעדיו הקטנים לצעדיהם הגדולים. ומדי פעם בפעם היה נותן את עינו הגדולות-התמימות במובליו — כשואל: כל זה למה?...

והללו, למרות היותם שיכורים, התעכבו לפעמים והביטו בו בתמהון, וממבטו נתפכחו השיכורים והאיטו צעדיהם: בלב אחד מהם התעורר אפילו הרגש האנושי והוא אמר: "ילד, אף כי יהודי". אחז בידו והובילהו ברחמים, אך... העלהו למכונית אל בין הקרבנות הצועקים בייאוש.

מאיר'ל לא נרגש; שוקט, כמעט שליו עמד בין הילדים המתייפחים והביט אל סביבותיו בעינו הגדולות-התמימות והרציניות עד צאת המכונית עם קרבנותיה לדרכם האחרונה...

היה סתיו נפלא בשנת 1941 בליטא. במשך כל חודשי אוגוסט וספטמבר היו הימים בהירים. האפרים הוריקו עוד בירק דשא רענן. פרפרים למיניהם הבזיקו בשלל צבעיהם. חרגולים, צרצרים, זבובים, כל העולם המזמזם והמצרצר, התמוגגו בשירתם המונוטונית. מהגנים נישאו ריחות דשנים של פירות בשלים. על הכול שפך הקב"ה את מלוא שפעו. רק בגטו התעבתה חשכת הערפל. מאתיים וחמישים בקותיו החרבות, בהן גרו קודם כמה מאות נפשות מדלת העם, נועדו למגורים לחמשת האלפים השרידים, שנשארו לפליטה מההרג הרב. שתיים, למשל, ולפעמים יותר, משפחות, נדחסו בכל אחד מהחדרים הקטנים והמזוהמים של הבקתות. אחריהם נתמלאו בדיירים כל העליות והמרתפים, הרפתות והדירים והמכלאות. המאחרים להיכנס אל הגטו התגוללו ברחובות, והיה מראה הגטו כעיירה אחרי השריפה: בצידי הרחובות, לפני פתחי הבתים ובחצרות, נערמו צורות של כלי בית, לבנים וסירות מלאים מזונות, שהצילו האנשים מכל רכושם. ביום הייתה עדיין השמש מחממת, אך בלילה היו עולים מהאגם הסמוך ומהביצות בסביבה ערפילים סמיכים והיו מרטיבים את כל הבגדים. בבוקר כשהיו קמים היו העצמות ספוגות טחב. לב האמהות חרד לעולליתן שלא יחלו חלילה. ומה יהיה כשירד הגשם, היכן יבקשו מחסה?

אך יותר משחרד הלב מפני זעם הטבע, רועד הוא מפחד האנשים: היהודים, שאין להם מסתור בגטו הם מיותרים, והמיותרים מסולקים... האקציות אינן פוסקות... המועמדים הראשוניים לאקציה הם הילדים ואמהותיהם ש"אוכלים ואינם עושים", כי בגטו אין מקום ל"טיפילים", על כן נעלמו המשפחות מרובות הילדים מהגטאות... על כן מביטות האמהות על ילדיהן בחרדה ורחמיהן על בני טפוחיהן אין להם גבול...

אך הילדים אינם מרגישים כלל בסכנה הנשקפת להם. אדרבה. מאושרים הם בכל המערכה הזאת: פטורים הם מכל חובות – אין בית ספר, אין טיפול-אם טרדנית, חופשים הם לנפשם, בני-חורין גמורים לעשות את כל העולה על ליבם. הגבולות הצרים של הגטאות אינם מצרים להם כלל וכלל. יש בם די מרחב לכל מעשי קונדס: הרים וגבעות בגטו, גנים ומקשאות, חצרות ומחבואים בכל פינה, אפשר לשחק בו בכל מיני משחקים ומחבואים. גם ערמות הצורות משמשות "נקודות איסטרטגיות" לכל מיני תעלולים. האבות אינם – הן רובם נלקחו "לעבודה" ולא שבו – האמהות אינן משתלטות עליהם, וכשמרימה אחת קולה ומתאוננת על הרעש שמקימים, ממהרות חברותיה ומשתיקות אותה בקריצות ורמזים. ומשום כך הילולא וחינגא להם מהבוקר עד הערב. ובלילה כפליים נעים – השינה תחת כיפת הרקיע על הצורות חן מיוחד לה...

כיתות כיתות הם מתגודדים בגטו. עטים פעם על חצר אחת ופעם על שנייה וממלאים את חלל הגטו בצהלתם העליזה. הנה התעכבה קבוצת ילדים בני גילים שונים, משלוש עד 12 (מגיל זה ומעלה חייבים כבר תושבי הגטו חובת עבודת פרך) בגן פירות אחד גדול. הגדול שבהם משקיף על הסביבה השקפה ביקורתית ופוסק: פה אפשר לערוך מלחמה – מלחמת בני עמלק בעם ישראל – צועק אחד הילדים. הצעתו מוצאת הד בליבות חבריו – מלחמת ישראל בעמלק! – עונים לו מכל העברים. – מחה תמחה את זכר עמלק! – עונה אחד הנערים הגדולים. חלוקת המחנות היא פשוטה: הנערים הגדולים הם צבא עמלק; "מדיהם" גם כן פשוטים: מקלות כרובים, כובעים מנייר עתונים, המתגוללים עוד בכל הפינות. בני ישראל צריכים להתעטף בטליתות – אפשר למוצאן בצורות – להתקין להם קשתות וחיצים. גם זה לא קשה. אך כיצד מתקינים את המחנה? מניין יקחו אוהלים? הנאספים עומדים שעה ארוכה אובדי עצות.

– גם זה קל מאוד – קורא ילד כבן תשע, איציק'ל אברמסון, רוה ובעל עינים ערות וחיות. נוציא מהגדר קנים, נפרוש עליהם שמיכות וסדינים, והאוהלים מוכנים – הוא מסביר בלשון מובנת מאליה, וכשחבריו עומדים עדיין חסרי ישע ואינם יודעים במה להתחיל, הוא ניגש בעצמו אל הגדר, מוציא מקלות אחדים, תוקע ביד אמונה אחד מהם בין שני צורות, מכניסו באבן עמוק באדמה, מחזקו באבנים ופורש עליו שמיכה, את ארבעת קצותיה הוא מהדק לארבעה קנים קטנים, שהוא תוקעם ביד אמונים מסביב לערימות. הילדים מתבוננים במעשיו בעיון. אחדים מהקבוצה מנסים לחקותו, אחריהם פושטים כל הילדים על פני כל הגן, מפרקים את הגדר, מפתחים את הצורות, מוציאים סדינים ושמיכות ופורשים אותם על הקנים התקועים. ואיציק'ל עומד עליהם ומנצח, נותן הוראות, עוזר, והילדים, אפילו הגדולים שבהם, מקבלים מרותו... התלהבות עזה תוקפת את כל הילדים. הפעם הם נלהבים לא רק למשחק, כי אם לעצם העבודה. החידוש שבעניין קוסם להם...

האמהות הנמצאות אותה שעה בגן, מנסות למחות, להתנגד, אך הילדים אינם שומעים להן עד שהנשים מרפות מהן ומסתכלות נואשות למעשי התעלולים. כשגומרים הילדים מעשה המחנה, מחייכות אחדות מהנשים בחיוך חלש ונהנות מזריזות ילדיהן.

– הלא האוהלים שהקימו מעשיים מאוד, אפשר למצוא בהם מחסה מהרוח ובחלקם גם מהמטר... – אומרת האחת.

– מפי עוללים ויונקים יסדת עוז – מעלה אחת הנשים המלומדות ידיעותיה בתנ"ך.

— בחיי, שזריזים הם ילדינו! — מרשה אחת הנשים לעצמה להתענג מחכמת הילדים. יתן ה' ונזכה לגדלם עד צאתם מצינוק זה. אלוהי, נצור ילדינו! — מלחשת כל אחת מהנשים... המשחק מתחיל: קבוצת הילדים חבושים קסדות-נייר מתפרצים מאחורי אחד הבתים, מנופפים "חרבותיהם" וצועקים: יהודים ארורים! צאו אל הגטו! אבל בני ישראל לבושים טליתות וסדינים מגיחים מהאזהלים, מכוונים קשתותיהם, יורים בקשתות, זורקים אבנים ממקלות הקלע ומבריחים את "העמלקים". הנערים הגדולים מבינים, שעל העמלקים להפנות עורף ולברוח, כפי שכתוב בחומש. ואז שבים המנצחים חזרה לאזהלים בשירת ניצחון.

רק אחד עוד אינו שבע-נקמה, הוא רודף אחרי האויבים בהתלהבות ותאוות-נקמה עד שפוגע קשה באחד "העמלקים". זה היה איציקל, מתכנן האזהלים... אביו של איציקל הכניס עצים אל הגטו, חומר יקר ונדיר בגטו. אבל הדיר תפוס ע"י הדיירים, ולהשאיר בחצר את העצים, כמובן, אי-אפשר. יש אמנם בעלייה פינה בין קיר העלייה ושולי הגג, בה אפשר היה לדחוס את העצים, אבל אביו ואמו הגבוהים יכולים להיכנס לשם רק על ארבעתם. איציקל עוזר להם: הוא מארגן כיתה של ילדים, מסדרם בשרשרת מהחצר עד העלייה ומתייצב בעצמו בעלייה ומסדר את עגלת העצים בידיים מאומנות. איציקל זוכה לפרסום בגטו. וכל מר נפש שבא במצוקה, פונה אליו — הוא מסדר עצים, עוזר לבעלות הבית במטבחים, ממלא שליחויות, ובבית הוא מנהל משק למופת...

לא עמדה לו לאיציקל זריזותו ביום המר והנמהר, בחמישה בנובמבר 1943, בשעת אקצית הילדים. ביום זה הצפינהו אביו בין הקורות אשר בסנדלריית הגטו. היו שם עוד שלושה עשר ילדים, כולם בני אנשי היודנראט. היו אלה בטוחים, שלמקום זה לא יגיעו הרוצחים — כי זכות הנעליים שתפרו להם בגטו תעמוד להם לילדיהם — וטעו. העורות של הסנדלרייה משכו את לב הרוצחים במיוחד. הייתה הסנדלרייה הראשונה לביקור הרוצחים. בבת אחת נפל לידיהם "צייד" של 14 ילדים. התחלה טובה ומבטיחה לאקציה... הורידו את הילדים והובילום למכונית. אחד מהם החזיק את איציקל. דעתו של ה"צייד" הייתה זחוחה עליו. הוא השקיף על קרבנו והתלוצץ על פניו הרזים. אך לא הספיק, כי קרבנו נשך לו נשיכה מכאיבה בידו, עד שחטפה והגישה אל פיו. ברגע זה השתמט הקטן וברח אל אחת החצרות, והיה נמלט אל אחד המסתורים עוד טרם הספיקו הציידים למצאו; אבל אחד המרצחים הסיר את רובהו האוטומטי, כיוון אל הילד הבורח ופגע בקרסולו. הפצע לא עכבהו לבורח מהמשיך לרוץ, אך עקבות הדם גילו מחבואו. הוא נתפס באחד המסדרונות ע"י מרדפיו, והנשוך שם ידו הכבדה על צווארו ומשכהו דרך רחובות הגטו אל מגרש הסלקציה. הדרך למיגרש הייתה כולה עקובה מדם. הילד הפצוע, איציקל, לא בכה, לא התאונן על כאבו, חיזור, בעיניים נוצצות שירך את רגלו הפצועה בקושי, בשיניים הדוקות הבלג על כאבו ועלה בשקט מדומה אל המכונית. כשזזה ממקומה, פתח את הנעל, חלץ את הרגל הפצועה וישב מכווץ במקומו...

עצומה הייתה התמורה, שהתהוותה ביהודה'לי אלושואנג עם השואה, עד השואה היה יהודה'לי אלושואנג כולו שקוע בעולם החלומות. מתוך עיניו האפורות והגדולות נשקף מבע התום והתמהון המיוחד לילדים בעלי דמיון. החלום והמציאות התמזגו בנפשו לחווייה אחת, סביבתו המקיפה אותו הייתה רק רקע לעולם האגדה, שרקם לו מתוך סיפורי התורה ומספרי האגדה שקרא ושמע. מאורעות השואה הלמוהו וזעזעוהו, פקחו את עיניו ופיכחו את רוחו וסחטו ממנו את כל לשגז הילדות ואת כל שמחתה. בָּרִיּוֹם כמעט נהפך יהודה'לי בן־השמונה לאדם מבוגר, חדור כולו רגש אחריות, חמור כלפי עצמו והקרובים אליו.

עם הימים הראשונים של הגטו נכנס יהודה'לי לעול החיים הקשה. והיו הימים האלה טרופים: אקציה רדפה אקציה, אלה שיצאו את שער הגטו לא ידעו בשובם אם ימצאו את יקיריהם. שאלתם הראשונה בשובם מהעבודה ובגשתם אל שער הגטו הייתה: מה חדש? וכי שום דבר לא קרה? מתוך חרדה לגורלם לקחו רבים את ילדיהם למקומות עבודתם. גם אביו של יהודה'לי הרגילה לעבודה. יהודה'לי תפס מיד את מצבו והשתדל להיות מועיל בעבודה – החל בעבודות קלות ומקוריות ועבר לעבודה רגילה ומתמדת יחד עם המבוגרים.

כגדולים השתדל גם יהודה'לי להביא "טרף" לבית: למד למכור חפצי בית או ל"שנורר" פרוסות לחם מהאיכרים שנזדמנו; את "שללו" לא אכל על המקום, אף כי לא ידע טעם שובע מזמן היכנסו לגטו, כי אם שמר אותו לאמו או לאחיו, שחיכו לו בבית. בהתקרב האביב של שנת 1942 שקטו במקצת הרוחות והחיים בגטו נראו כאילו נעשו "תקנינים". אביו השאירהו בבית. אבל יהודה'לי לא יכול היה כבר לחיות בלי חובות; הלך ונרשם למשטרת הילדים.

היה זה אירגון מיוחד במינו בגטו שבלי.

בשני פרברי הגטו היו שטחים גדולים של אדמת גינות, והיו גם גני פירות גדולים. את השטחים צריך היה לגדור ולהכשיר לזריעה ואת גני הפירות לגדור, לעדור ואח"כ גם לשמור. אבל בגטו חסרו ידיים עובדות; כל שיכול עבד מחוץ לגטו, ובפנים נשארו רק נכים, זקנים וילדים. הוטלה העבודה על האחרונים.

לתמהון כולם מילאו הקטנים את תפקידם באחריות ובהצלחה. אך יהודה'לי עלה בזה על כל חבריו, הוא התמסר לתפקידו בלב ובנפש. הוא השתדל לא לפגר בעבודה אחרי כל חבריו הגדולים והקשישים, היה עוקב בסקרנות ובמסירות אחרי כל צמח וירק והיה שומר עליהם כאילו היו רכוש הפרטי.

כשגדלו הירקות וניראה פרי הבוסר, לא עמדו כמה ילדים בניסיון וקטפו בצלצלים או היקוה שינייהם בתפוחי־הבוסר. יהודה'לי לא ניפתה לחבריו העבריינים ולא נתן להם למעול בשליחותם ולקטוף מרכוש הציבור...

נוסף לתפקידו הציבורי היה לו ליהודה'לי גם חובות בית: אביו נלקח למחנה עבודה בכבול, אמו נאלצה לצאת לעבודה אל מחוץ לגטו והאח הקטן נשאר בטיפולו של יהודה'לי. יהודה'לי מילא גם חובה זו במלוא הרצינות: היה מאכילהו ומשקהו, שומר עליו מכל סכנה ומחביאו בהופיע גרמני בגטו.

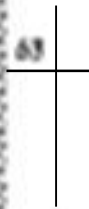
כל החובות הללו לא הפריעו לו ליהודה'לי מהיות תלמיד חרוץ ומבקר ותיק בביה"ס שבגטו, שלמדו בו הילדים משמרות משמרות מהבוקר עד הערב. הוא היה בין המקדימים לבוא והמאחרים לעזוב את המשמרת. את שיעוריו היה מכין באותה קפדנות, שבה מילא חובות אחרות. רק פעם "מעל" יהודה'לי בשליחותו: אמו הכינה בבית מלאי של מצרכי מזון שונים, הפקידה את אוצרה בידי יהודה'לי והזהירته שלא יגע בעצמו ולא יתן לאחיו לנגוע במלאי, כי זה נועד לימים קשים, כשהמחסור יגבר.

הבטיח יהודה'לי לאמא לשמור על המזון. אבל המלאי הלך ונמוג. לכתחילה חשדה בו אמו, שלא עמד בניסיון וטעם מהמאכלים האסורים, אבל כשהמלאי נעלם לגמרי, התרגזה האם, התחקתה אחר הליכותיו של בנה בכורה וגילתה, שהוא מוציא צרכי אוכל החוצה. התחילה חוקרת את פיו בדברי פיוס ורוגז. פרץ הילד בבכי והודה, שהוא מעביר אוכל לבית השכן, במקום שם יושבים ילדים קטנים, יתומים מאב ואם – אביהם נאסר ולא שב ואמם נדרסה בגלגלי הרכבת בשעת עבודתה. וסיים את התנצלותו בדברים אלה: לי ולאחי יש דואגים, יש לנו אבא ואמא, ולהם אין דואג, האתן להם למות ברעב!...

לא נחה דעתו של יהודה'לי עד שקיבלה אמו עליה את הדאגה לילדים היתומים וסידרה להם מחייתם...

כשחילקו את אנשי הגטו למחנות, הועברה משפחתו למחנה, שעל יד בית החרושת לסוכר. הייתה שם העבודה קשה ומפרכת, אבל יהודה'לי נרתם לה כמנוסה ורגיל ועבד שכם אחד עם המבוגרים.

אבל ביום שואת הילדים (בחמישה בנובמבר שנת 1943) חלה ונשאר במחנה, ומשם לוקח יחד עם אחיו הקטן על ידי פורסטר ימ"ש למכונת. אביו התרגש, נאבק עם התלוינים, אמו הרעשה עולמות, אבל יהודה'לי חיבק במכונת את אחיו הקטן ו"הרגיע" את אבותיו לבל יעשו מעשה בלתי מחושב "פן יבולע לכל המחנה".
רק ברגע האחרון, כשזזה המכונת עם קרבנותיה לדרך האחרונה, קרא לאביו: אבא, זה משנינו שיישאר בחיים ינקום דם השני!

מי לא הכיר את מיקי גורדון בבית הספר העברי שבלויטא. מבין מאות תלמידים ותלמידות התבלט גופה התמיר והגמיש. עיניה הגדולות והשחורות משכו את תשומת ליבו של כל אחד; צחוקה המצלצל כפעמון, שהיה מתפשט מבין שפתיה הורדות על גומות לחייה המקסימות, היה מדביק בצלילותו את כל השומעים והעיניים המחייכות היו מבזיקות ניצוצות של שמחה ואור. לא היה מקצוע בו לא הצטיינה – היא הייתה הטובה והמוכשרת שבכיתתה, הזריזה בספורט ובמחול, הראשונה במשחק על הבמה, אך יותר מכל הקסימו ידיה, ולא רק בצורתן והחיצוניות ובשלמותן האסתטית הצטיינו, כי אם ביכולתן הוירטואוזית לבצע כל פעולה באופן עצמאי. לשיא שלמותן הגיעו הידיים בהצגות הבלט של בית הספר. אז היו הפנים, הרגליים והידיים עושים שליחותן לחוד. הפנים היו מתוחים, כמעט מאובנים כשל פסל, רק העיניים המכוסות חציין בריסים הארוכים היו כמעט מתנועעות, מחליפות גוון ומספרות את אשר עשו ברגע זה הרגליים החמודות. אבל יותר מכל הביעו הידיים – הן היו מרמזות, קורצות, מושכות ומדברות את כל הגיגי הנשמה העורגת... היו אלו ידיים שאמרו שירה, שהיו כולן שירה והיו קושרות את נשמת כל אחד כברשת זהב.

ידעו הידיים גם לבצע פעולות מעשיות – הן היו זריזות בכל מלאכה בשדה ובבית, הן רקמו, סרגו בכל מלאכת-מחשבת, כתבו בכתב קליגרפי את העבודות בכתב וציירו בעזרת מכחול בצבעים או בעפרון ציורים ושרטוטים בכשרון רב. הקריקטורות של מיקי על לוח הקיר לרגל כל מאורע בבית הספר היו מושכות כל עין ועיטוריה בעיתוני הקיר היוו את נקודת המוצא של כל מאמר. מובן שמיקי הייתה בגימנסיה ילדת השעשועים של כל המורים וחביבה על כל חבריה. השובבה הקטנה גם ידעה את ערכה וניצלה את חינה לעתים קרובות לרעה; היא הפריעה בשעורים יותר מכל השובבים – לזה קרצה בעיניה, את השנייה הצחיקה בשפתיה המתקוקות, אל השלישי הניעה בתנועה קלה של פרק אצבעה הגמישה, ומדי פעם בפעם היה קול הפעמון שלה גורם לצחוק סוער. לא פעם הייתה מביאה את המורים לידי רוגז וזעם. אבל כל אחד קיבל ממנה את יסוריו בסבלנות, ועל דעת איש לא עלה להעניש את החצופה הקטנטונת על תעלוליה. רק אחד מבין מוריה היה מרסנה: זה היה המורה אלי. כשהוא היה נותן בה מבט זעם, הייתה מתכווצת, סוגרת מלוא כל עיניה בפחד ויושבת רגועה עד סוף השיעור. בגדוד הצופים הכירה נער חיוור-פנים אחד, בלונדיני ובעל עיניים כחולות חולמניות. היו לו שערות זהב מקורזלות. הילדות אהבו למרוט שערותיו מאחור ולהעמיד פנים תמימות. והנה נכנסה בליבה רוח שטות וגם היא מרטה שערותיו. הוא תפסה, היכה לאט על קצות אצבעותיה, ומאז... אינו סר מעליה. היא אינה אוהבת אותו, חס וחלילה, היא אינה מוקסמת מאישיותו – הוא בחור רגיל מאוד, הוא גם אינו לומד בגימנסיה, אלא משמש שוליה לצורך בחנות תכשיטים אחת, מובן שאינו גם מהמבריקים בגדוד, אבל עיניו הכחולות הן כל-כך נוגות ומתחננות אצלה – אל תגרשיני, שאינה דוחתו.

את יודקה זה לא דחתה – במה הוא גרוע מילדים אחרים? פעם גם הזמינתו ביחד עם עוד חברה לביתה – מדוע לא תזמיננו? – הוא חבר כיתה בגדוד. אבל אמה נעצה בו מבט מבקר, מדדתו מכף רגל עד ראש, עיקמה אפה והתחילה נזפת בו – כאן ישב על כסא מרופד, פה, כביכול ליכלך את הריצפה. הילד המיסכן נדהם, איבד עשתונותו ולא ידע אנה יפנה מבטו. ומרוב תדהמתו דחף שולחן קטן והפיל איזה צעצוע-חרסניה לקוקל. אמא נזפה בו בטון גס ואמרה – שכאן לא רחוב. רמז לכך שהוא, כביכול ילד רחוב. המיסכן החוויר ויצא ברגליים כושלות מן הבית.

כשהעזה מיקי לשאול את אמא מדוע העליבה כל כך את חברה, התנפלה עליה זו בצעקות: איך היא מעזה להכניס לביתה איזה שוליא דסנדלר (הצורך נהפך בפיה לסנדלר, למען הוסיף בוז). וכשענתה מיקי שהוא חבר גדודה, הרימה אמא את קולה עוד יותר ואמרה, שאם חברים כאלה לה בגדודה מוטב שתעזוב את חברה היפה בגדוד הצופים. ולא זה בלבד. עוד היתרתה והוסיפה שאם לא תעזובנו, תוציאה מהגדוד. מיקי נעלבה עד עומק נשמתה. לו הייתה יותר בוגרת, הייתה עוזבת את הבית ויוצאת להכשרה ואחר עולה לארץ מבלי הגיד אף שלום להוריה, אבל לצערה היא עוד צעירה, השייכת למשמרת הצעירה, שממנה אין לשלוחים להכשרה ב"חלוצי".

בנשף הקרוב של בית-הספר תפקידה היה לשחק רקדנית-רחוב הנקלעת לחצר המלך, מתקבלת ע"י המלך ופמלייתו באדיבות ומתמנית לנער-החצר וידידת בת-המלך. במרכז המשחק היה בלט, המתחיל בקצב המינואט של מוצרט ועובר פתאום בסערה למחול עממי. רקדנית הרוחב צריכה הייתה להביע במחולה את כל בוזו של בת-העם לחיים הטפילים של החצר. תפרו לה במיוחד שמלה כשמלת שלומית במחזה אוסקר וילד. זו הייתה שמלה ססגונית כהה, הדוקה למתניה מתרחבת כקרינולינה ממתניה ולמטה. הדוקה על חישוקים בראשית המחול שמתפקקים ונופלים

באמצעותו, לראשה הייתה חבושה עטרת משובצת יהלומים (מזויפים, אבל יודקה דאג לבחור כאלה שהבריקו כאמיתיים), ידיה היו צבועות בצבע ורוד כהה, ציפורניה היו עשויות בצבע אדום כהה.

מיקי שיחקה תפקידה בהתלהבות, התנועה כולה כבובה מחרסינה, כשעם כל תנועה משתרכת כל הקרינולינה על חישוקיה הכבדים. אך פתאום, בעוד הקאוואלייר עושה קידתו החרנית המלאכותית, פרצה פתאום בסערה, העיפה שתי ידיה כשתי כנפיים אדירות ויצאה במחול שהסעיר את כל החצר, משך אל חוגו את הבובות המרקדות וגם את המלך והמלכה ובת המלך, ונסתיים בשיר מזמור של הידיים לחופש ולרוח...

מחילות כפיים סוערות ליווה בגמרה, צעקות "ביס" לא פסקו עד שחזרה על המחול ונפלה כמעט אין אונים אל זרועות חברתה מאחורי הקלעים... בעת ההפסקה מילאו המורים וחברותיה את כל הבמה, ברכוה, נישקוה...

זה היה מחולה האחרון. זמן קצר אחרי זה באה השואה. מיקי עבדה באחוזת האס.אס. בקצה השני של העיר. היו אלה ימים טרופים, איומים, האנשים הקרובים ביותר שכחו זה את זה. לפני חיסול המחנות במזרח באה מיקי ביחד עם יודקה שלה להיוועץ עם דודה: הלבנון או לא. אמה (אביה כבר ניספה) ואחותה הן נגד. אומרות שגדולה הסכנה שאם יפלו בידי הפאשיסטים לא יהיו להם כל רחמים. אבל יודקה בטוח שיצליח ורוצה להעז. הדוד אלי יעץ לברוח: כאן – הוא אומר – הכליון בטוח. כל היוצאים לגרמניה יאבדו, ע"י בריחה מהמחנה יש לכם סיכוי להישאר בחיים. הוא רק הזהירם שאל יתקשרו עם שום איכר ליטאי, אל ייכנסו לבית ליטאי, כי כל המוצא אותם ימסרם. יסתתרו במערות ובשדות. ביערות עוד אפשר למצוא אוכמניות ותות-שדה, פטריות, בשדות כבר ישנם תפוחי-אדמה. הם לא יגועו ברעב, רק שלא תראם כל עין בולשת. הם ברחו, הצליחו.

אולם כעבור זמן נתפסו.

מפקד מחנות אס.אס. ציווה לאוסרם בבית הכלא של הגטו ובעצמו פנה לממונים עליו בשאלה מה לעשות בפליטים שברחו מהגטו. עד שהספיק לקבל את התשובה מיהר ראש המשטרה היהודי ושלחם עם הטרנספורט הקרוב לגרמניה.

מיקי, אמה ואחותה החזיקו מעמד עד הסוף. אבל במחנה האחרון שכבו שתי האחרונות בדרך ולא יכלו לזוז יותר. מיקי נשארה אתן. פשטה מעליה את שארית בגדיה ועטפה בהם את ידי אמה הקופאות, כיסתה בשמיכתה את אחותה. יחד עם זה עודדה את המפגרות בדרך להתאושש ולקום. אבל ללא הועיל.

מיקי כיסתה את מתיה היקרים והמשיכה דרכה עד שכשלו רגליה ונפלה גם היא.

היא הקיצה בבית החולים בס"ט אוטיליה. כשהתירה ידיה החבושות גילתה שבשתי ידיה נשאר 4 אצבעות: האגודל והזרת באחת, הקמיצה והאמה בשנייה...

חלק ד' דיון במליאה

אפשרות ב'

- ♦ לאילו שאלות, מבין אלו ששאלתם בחלק הקודם של הסדנא, קיבלתם תשובה, ולאילו שאלות לא קיבלתם? האם הייתם רוצים לשאול עתה שאלות נוספות, שלא עלו בדעתכם קודם?
- ♦ שם הסדנא שלנו הוא: "ילדי שבלי – ואנחנו". מה תוכלו לומר להם או עליהם בעקבות ההיכרות שלכם עם הילדים שתוארו בסיפור?

חלק ה' סיכום

1. במהלך הסדנא נחשפתם לשני סוגים של מקורות:
 - ♦ מקורות כתובים, חלקם נכתבו תוך כדי התרחשות המאורעות.
 - ♦ מקור אודיוויזואלי, שנוצר לאחרונה.איזה מן המקורות דיבר אליכם יותר? מדוע?
2. בראשית הסדנא שוחחנו על התחושות שליוו אתכם בעקבות שינוי חשוב שהתרחש בחייכם שלכם. האם השינוי והקשיים שנתקלתם בהם בעקבותיו גם העניקו לכם משהו?
3. ככל שהדברים יישמעו מוזרים, שמענו מפי ניצולי השואה, יוצאי שבלי, כי מוראות השואה גם העניקו להם משהו. התוכלו לשער מהו הדבר?
4. התייחסו לשם הסדנא: "חמקה לה ילדותי" ולמילות השיר ממנו לקוחה ציטטה זו. מה דעתכם – האמנם "חמקה ילדותם" של ילדי גטו שבלי?
5. האם יש משהו, שאנו יכולים לקחת עימנו, מתוך חייהם של ילדי שבלי, אל חיינו שלנו?

קטע מיומנו של א. ירושלמי מיום 11 בנובמבר 1943 (עמ' 315):
הקטע נכתב לאחר אקציית הילדים.

"אולי מוטב שגם אני, השריד האחרון של הקיבוץ הליטאי, נמות על קידוש השם ולא נשפיל את עצמנו בפני רוצחינו? מה טעם לחיינו גם אם יעלה בידינו להצילם בעתיד? היש לנו זכות למחול על דם אחיינו ואחיותינו תמורת החסד שמאפשרים לנו לחיות? ואולי חייבים אנחנו להיאחז בחיים בכל כוחותינו ובכל הדרכים למען נוכל אחר-כך לספר לעולם את אשר עוללו לנו? ומאידך גיסא: למה לספר? למי? לעולם? אותו עולם האשם באסונו במישרין? מוטב לרדת שאולה בצערנו ובעלבוננו ותיחנק תבל ברצח שלה."

מה הייתם משיבים לאליעזר ירושלמי?

רישום מאת לאה גרונדיג

לפי פקודת השלטונות הגרמניים בפולין: "להסגיר את כל הילדים בגיל 12-1 שנה"

הנחיות למורה

מתייחס לגורלם של הילדים בשואה. אי לכך, יש לחדד את הדיון סביב הנקודות הבאות:

1. בדיקה מחדש של ההבחנה בין "מבוגרים", שנתפסים בעינינו כ"חזקים" יותר, "יודעים" יותר, בעלי אחריות, לבין "ילדים", הנתפסים בעינינו "חסרי אונים", "חלשים" יותר. האמנם?
2. בדיקה מחדש של ההבחנה בין "צרכים פיזיים", הנתפסים בעינינו כ"חיוניים" יותר להמשך הקיום, ו"דחופים" יותר, לבין "צרכים חברתיים ואינטלקטואליים", הנתפסים בעינינו כביטוי לחיים נורמאליים, וכמותנים בקיומם של הצרכים הפיזיים. האמנם?
3. בדיקה מחדש של ההבדל בין התנהגות ה"נציגות", כגורם מימסדי (כביכול, שכן בין חברי ה"נציגות" היו כמובן בעלי משפחות), אשר המחויבות שלו לגורל הילדים היא אחת מבין מחויבויות נוספות, לבין **ההורים**, שהמחויבות שלהם כלפי הילדים נתפסת בעינינו כטבעית וטוטאלית ובלתי זקוקה לנימוקים. האמנם?

הערות אלה – ניתן להיעזר בהן במהלך הדיון שייערך בתום העבודה הקבוצתית. ניתן גם לדון בהן עם התלמידים בטרם הם ייגשים לביצוע המשימה, כדי לחדד את מטרותיה.

חלק ג' אפשרות ב'

המקורות

הסיפורים, אשר נכתבו בשנות ה־60, קוצרו על ידינו במידת מה ועברו עיבוד קל. יחד עם זאת יש להדגיש בפני התלמידים את מקורם ואמינותם של הסיפורים, כמובא בהקדמה לעבודה. יש לדאוג לכך שכל תלמיד בקבוצה יקרא סיפור אחר, ולאחר מכן, שכל קבוצה תתמקד בדמות אחרת.

חלק ד' אפשרות ב' דיון במליאה

למקרא הסיפורים על גורלם של ילדים בגטו שבלי יתכן שחלק מן התלמידים יגלו סוג של "הערצה" לילדים עליהם קראו, נוכח הכוח שגילו בהתמודדותם עם המציאות הקשה כל־כך. התודעות זו לכוח הטמון בכל אדם, אפילו ילד הוא, להתמודד עם מצבים קשים, היא אחת ממטרות התכנית, ויש להדגיש בדיון.

חלק ה' – סיכום

ניתן לערוך דיון על "המחיר" הכבד, ששילמו ילדי שבלי ומשפחותיהם, מחד גיסא, ועל "הרווח" מאידך גיסא. הכוונה למשל לקשרים האמיצים והמיוחדים במינם הקיימים ביניהם עד היום, תוצאה של "כור ההיתוך" שעברו.

חלק א' פתיחה

הניגוד בין שני לוחות התאריכים משקף מעבר ממצב של חיים נורמאליים, עם עליות ומורדות, למצב של חיים תחת כיבוש ותחת איום מתמיד על הקיום.

חלק ב' הכנה לצפייה בסרט

השאלות שבחרו הילדים לשאול (כמו גם אופן התייחסותם לנושמה של שאלת השאלות) משקפות את האופן, שבו נוח לכל תלמיד להתמודד עם הנושא. על כן אנו מציעים שתי אפשרויות לעיבוד השאלות ששואלים התלמידים לקראת הצפייה בסרט:

אפשרות א':

המורה ירשום את השאלות על הלוח, ויקיים דיון בעקבות משימה זו:

- ♦ האם אנו נתקלים בקושי לשאול שאלות?
- ♦ אם כן, מדוע? (אפשר להתייחס לעובדה, שיש מספר תלמידים שלא שאלו אף שאלה)
- ♦ מדוע נשאלו דווקא שאלות אלה? מה הן משקפות אצל השואלים?

אפשרות ב':

במקום דיון פתוח ורישום השאלות על הלוח, אפשר לבקש מכל תלמיד לרשום לעצמו 3 שאלות שונות שהיה מעוניין להפנות אל העדים. לאחר מכן אפשר להציע, שהתלמידים יתודעו לשאלות ששאלו חבריהם – בחלק הבא של הסדנא, במסגרת העבודה הקבוצתית.

חלק ג' אפשרות א' עבודה בקבוצות

המקורות

קובץ מקורות מס' 1 משקף את עמדות ה"נציגות" כלפי הילדים בגטו. הקובץ מכיל 16 קטעי מקורות. קובץ מקורות מס' 2 משקף את מצבם של ההורים ואת התנהגותם נוכח גורל ילדיהם. הקובץ מכיל 12 קטעי מקורות. קובץ מקורות מס' 3 משקף את מצבם של הילדים, את התגובות של חלק מהם ואת נסיונותיהם להתמודד עם המציאות שנקלעו אליה. הקובץ מכיל 17 קטעי מקורות. על המורה להחליט, בהתאם להרכב הקבוצה ולרמתה, על האופן שבו תתחלק משימת הקריאה בין חברי הקבוצה.

חלק ד' אפשרות א' דיון במליאה

קיים קשר בין הבחירה של התלמידים במשפטים מסוימים ובניסוח מסוים של המאפיין המשותף, לבין האופן שבו כל אחד מהם

סקירה היסטורית

בניין הגימנסיה העברית בשבלי, נוסדה לאחר מלחמת העולם הראשונה

המחלקה החמישית שנת 1920/21

שבלי – מראשית הישוב היהודי עד ערב הכיבוש הנאצי

- בעקבות סלילת כבישים רבים, הפכה שבלי לצומת דרכים ולמרכז מסחרי לכל צפון ליטא.
- יזמים יהודיים משבלי הקימו מפעלי תעשייה רבים, ביניהם בית החרושת לעבוד עורות, שייסד חיים פרנקל. יש לציין כי ב-1902 היו 80% מבעלי המלאכה בעיר – יהודים.
- יזמים יהודים פיתחו פעילות מסחרית עניפה:
 - 3 בנקים פרטיים ושני מוסדות פיננסיים היו בבעלות יהודית.
 - בתי מסחר גדולים עסקו ביצוא מוצרי התעשייה הרבים למערב אירופה.
- התפתחו מוסדות הדת, התרבות, החינוך והסעד, בדרך כלל במימון עשירי הקהילה:
 - ניבנו בתי תפילה רבים.
 - נוסדו 30 חדרים, בהם למדו 450 ילד.
 - ב-1879 נפתח בי"ס ממשלתי, אשר מנה בסוף המאה 138 תלמידים יהודיים.
 - ב-1891 נוסד בית חולים קטן.
 - ב-1894 נוסד בי"ס לבנות.
 - ב-1908 נוסד תלמוד תורה, בו למדו 250 ילד.
 - ב-1913 נוסדה הישיבה הראשונה.
 - חברת "ביקור חולים" הפעילה מוסדות צדקה וגמילות חסדים, מושב זקנים ובית יתומים.
- השליש האחרון של המאה ה-19 מציין גם את ראשיתה של הפעילות הציונית בשבלי: נוסד בה סניף של "חובבי ציון", ונציגו נשלח לקונגרס הציוני השביעי.
- היחסים עם הליטאים:
 - ההנחה המקובלת היא, ששררו יחסי שכנות טובה בין היהודים ובין הליטאים בתקופת השלטון הרוסי – אולם הנחה זו אינה מדויקת². יתכן אמנם שמצד האיכרים הליטאים לא הייתה שנאה כלפי היהודים בהשוואה לשנאתם הבולטת של הפולנים, אולם גם יהודי ליטא ידעו פרעות בשנים אלה, אם כי בהיקף מצומצם: ב-1901 נערכו פוגרומים בחמש עיירות במחוזות פוניבז' ושבלי.

שבלי – עיר מחוז בצפון-מערב ליטא – שוכנת על אם הדרך בין ריגה לברלין, באיזור של גבעות מיוערות וסמוך לאגם. היא נזכרת בשם "סאולה" (SAULE) בתעודות גרמניות מן המחצית הראשונה של המאה ה-13, וכן בראשית המאה ה-15. במאה ה-17 החלו יהודים להתישב בשבלי, שהייתה אז תחת שלטון פולני. המאה ה-18 הייתה מאה של התפתחות כלכלית מואצת. שבלי הפכה מ"מרכז כלכלי" לעיר. ב-1701 הוקם בית הכנסת הראשון בשבלי. בשנים 1710-1715 – הייתה שבלי תחת כבוש שוודי – והדבר גרר פגיעה קשה בישוב היהודי. שנה לאחר מכן, ב-1716, הפילה המגיפה השחורה חללים רבים בקרב יהודי שבלי, כבשאר האוכלוסייה. בשנת 1778 סופחה ליטא לרוסיה, והעיר שבלי נמסרה ע"י הקיסרית יקטרינה השניה לניהולו של הגרף הפולני זובוב.

שבלי במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20

ב-1802, בעקבות תהליך גידול והתפתחות, קיבלה שבלי מעמד של עיר-מחוז. שני השלישים הראשונים של המאה ה-19 מאופיינים בפגיעה קשה ביהודים: ב-1831 – פרץ המרד הפולני נגד הצבא הרוסי. המרד דוכא, ואולם יהודי שבלי מצאו עצמם נתונים בין הפטיש והסדן: הפולנים האשימו אותם בשיתוף פעולה עם הרוסים, וביצעו בהם פרעות של שוד ורצח; הרוסים מצדם האשימו אותם בסיוע לפולנים, וביצעו בהם פוגרומים לאחר דיכוי המרד... עם זאת, מצב היהודים השתפר בהדרגה, והשלטונות אף התירו להם להשתתף בבחירות העירוניות. השנים 1843-1845 – היו שנות בצורת ורעב בכל רוסיה. חללים רבים אשר נפלו מקרב היהודים הובילו לתנועת הגירה רחבת מימדים. מגיפות פרצו באיזור בשנים 1849, 1866, 1872, והפילו 316 חללים מקרב יהודי שבלי. השליש האחרון של המאה ה-19 וראשית המאה ה-20 מאופיינים בהתאוששות כלכלית ובהתפתחות בתחומים רבים:

שבלי – מימי מלחמת העולם הראשונה ועד ערב הכיבוש הנאצי ביוני 1941 א. שבלי תחת הכיבוש הגרמני – 1918-1915

התקופה מאופיינת בהרס הקהילה היהודית בשבלי, ובהתגברות האנטישמיות בקרב הליטאים. ב-1915 גורשו היהודים מהעיר, במסגרת פעולה שהתבצעה תוך 24 שעות.

רובם הוגלו לרוסיה המרכזית. מרכז העיר נשרף כליל ע"י הרוסים הנסוגים. הגירוש לווה בהסתה אנטישמית מצד הרוסים והפולנים תושבי האזור.

רכוש היהודים הופקר, ונשדד ברובו ע"י הליטאים (אשר גילו רצון להיפטר מהיהודים גם במקומות שגזירת הגירוש לא חלה עליהם). לאחר הגירוש התיישבו בשבלי יהודים רבים מן העיירות הסמוכות ויהודים שברחו מפלך וילנה בשל עבודות הכפייה ומצוקת הרעב.

בקיץ 1917 העלו הגרמנים הצעה להקמת מועצה ארצית ("טאריבה"), שבה תוכרזו עצמאותה של ליטא, וייקבע שהיא שתהא קשורה בברית צבאית וכלכלית עם גרמניה.

מנהיגי היהודים נטו לדחות רעיון זה, משום שאיים על הסיכוי לכוון אוטונומיה יהודית בעלת רצף גיאוגרפי. בפברואר 1918 הכריזה המועצה הליטאית (הטאריבה) על עצמאותה, וזכתה בהכרת גרמניה, שתבוסתה במלחמה הוכרזה כעבור חודשים אחדים.

ב. שבלי בתקופת ליטא העצמאית 1918-1940 –

התקופה מאופיינת בהתגברות האנטישמיות מחד, ובשיקום הקהילה ופריחתה מאידך. במהלך שנת 1919 שררה בליטא אנדרלמוסיה מוחלטת, ועצמאותה הייתה תלויה למעשה בהסכמתן של בנות הברית המנצחות.

בועידת השלום בפאריס (מרץ), סוכם כי יהודי ליטא יזכו באוטונומיה, ויווצרו באופן פרופורציונאלי, בכל מוסדות הייצוג של המדינה. יחד עם זאת, אירעו במקומות רבים ברחבי ליטא פרעות והתעללויות ביהודים על רקע הפצת שמועות בדבר העדפתם את השלטון הרוסי-בולשביקי. נוכח גל התנכלויות זה הועלתה שאלת האנטישמיות בליטא אף בועידת השלום בפריס בחודש יולי.

אזירה נינוחה יותר שררה בסוף אותה שנה. בחודש דצמבר אף נצטרפו 3 יהודים לממשלה, אשר אירגנה נשף לכבוד חבריה היהודיים.

לכאורה השיגו היהודים את מבוקשם והובטחה להם אוטונומיה בליטא המצומצמת – אולם הדבר ניתן כמס-שפתיים בלבד לבנות הברית, על מנת לזכות בעצמאות מוכרת, וכן לשם השגת סיפוחה של וילנה לליטא.

שיקום היישוב היהודי בשבלי לאחר מלחמת העולם הראשונה:

בתום המלחמה שבו גולי שבלי לעירם, והקימו מחדש את בתיהם במרכז העיר. שבלי לבשה צביון של עיר חדשה ומודרנית.

• התפתחות העיר בתחום הכלכלי:

תוך שנתיים שוקמו מפעלי התעשייה והוקמו מפעלים, שהיו בבעלות יהודית, ובכללם בתי החרושת לעורות ולנעליים, שהיו בבעלות משפחת פרנקל. מפעלים רבים רכשו שווקים חדשים בארצות אירופה. הבולטים שבהם: בתי חרושת לטכסטיל, לכלי אלומיניום, למסמרים, לרהיטים, לצבעי שמן, לתרופות, לכימיקלים, טחנת קמח ועוד. גם בית מלון נוסד בשבלי, וכן חנויות רבות, ביניהן חנויות מזון וביגוד ו – גלידה.

רוב הפועלים במפעלים אלה היו יהודים, וכן כל הפקידים.

יחד עם זאת חלה ירידה באחוז היהודים בקרב בעלי-המלאכה לעומת התקופה הקודמת.

באותה עת הוקמו גם מוסדות אשראי חדשים: נפתח סניף הבנק המרכזי, בנק עממי יהודי, אגודה לאשראי הדדי, סניף של הבנק המסחרי ובנק פרטי אחד.

בשנות השלושים הטילה הממשלה הליטאית מסים כבדים על הקהילה היהודית בשבלי, תוך אפליה ברורה לטובת המפרנסים הליטאיים. למרות זאת הייתה הקהילה אחת האמידות במדינה.

• ההתפתחות בחיים הציבוריים:

– שופץ בית-הכנסת הגדול.

– גדל מספר בתי-התפילה והגיע ל-15; נוסדו בתי מדרש (קלויזים) לפי קבוצות בעלי-מלאכה.

– נוסדו בית-ספר עברי (400 תלמידים), גמנסיה עברית, בית-ספר דתי "ייבנה" (בנים ובנות ביחד), בית-ספר עממי אידי (300 תלמידים), ישיבה קטנה, בית-ספר חילוני בשם "תלמוד תורה", ואפילו גני-ילדים עבריים. כמו כן נוסדו שתי ספריות גדולות, נוסף לאלו שבבתי הספר, אחת של הציונים והשניה של האידישיסטים.

– בתמיכת עשירי הקהילה הורחב בית החולים,

במדיניות השלטון הסובייטי כלפי היהודים בלטו שתי מגמות סותרות לכאורה: מצד אחד, הופעלה יד תקיפה נגד כל ניסיון לפגוע ביהודים. נוהל מאבק חריף באנטישמיות, אשר נתפסה כאחד הביטויים של ה"שוביניזם המערבי", המנוגד לערכי "אחוות העמים" וה"שוויון". מצד שני, ננקטה זהירות במינויים של יהודים לתפקידי מפתח ובקבלתם לחברות במפלגה הקומוניסטית, וזאת כדי למנוע פתחון-פה מצד הליטאים, שמא יטענו שהשלטון החדש הינו "שלטון יהודי".

יהודי שבלי – כשאר היהודים שנאלצו להסתגל למשטר החדש – היו ביניהם שיצאו נשכרים מבחינה כלכלית (בעלי-המלאכה, בעלי המקצועות החופשיים, ושכבת השכירים והפועלים), והיו שנפגעו קשות – בעיקר אנשי מסחר ותעשייה, שעסקיהם הולאמו. בכל תחומי האוטונומיה של היהודים (תרבות, חינוך, דת ופוליטיקה) נסתמנה פגיעה קשה:

- בוטל האישור להוצאת יומונים.
- חוסלו הספריות העבריות והאידישאיות, שכללו ספרים בנושאים ציוניים (השלטונות נהגו לשרוף ספרים, ובשבלי נעשו מאמצים עליונים למניעת הגזירה ולהצלת הספרים).
- רשת החינוך האידיית והעברית הועברה לסמכות קומיסריון החינוך.
- לימוד העברית בוטל כליל, ונקבעו תכניות לימודים חדשות.
- יום א' נקבע כיום המנוחה הבלעדי.
- הצטמצם מספר המתפללים ותלמידי הישיבות (עקב קשיים כלכליים).
- הוצא צו חיסול כל המפלגות, האירגונים והמוסדות הלאומיים, התרבותיים והכלכליים. בעקבות זאת חוסל ועד הקהילה היהודית בשבלי, נסגרו כל מוסדות החינוך העבריים ופוזרו התנועות הציוניות.
- בעתונות הופצה תעמולה נגד הרבנים וכלי הקודש. יחד עם זאת, כל מוסדות החינוך להשכלה גבוהה ולהכשרה מקצועית נפתחו בפני יהודים, אשר נטו לנצל הזדמנות זו.
- כמורכב, נשמרו חלק מהזכויות הדתיות של היהודים באמצעות הקמת "ועדת יהודים דתיים", לצורך ניהול בתי-קברות ומוסדות יהודיים.

הוקמה חברת "ביקור חולים" לסעד בחולים, וכן הוקמו מושב זקנים, בית-מחסה לעניים ובית-יתומים.

– מוסדות הקהילה נוהלו על יסודות דמוקרטיים וחבריה ניהלו יחסים של שתוף פעולה עם תושבי העיר הליטאיים:

- ♦ 40% מהכנסות הקהילה באו מתקציב העיריה, אשר גם תמכה בועד הקהילה בהחלטות שונות.
- ♦ 1400 יהודים בעיר היו בעלי זכות בחירה.
- ♦ בקרב 21 צירי המועצה, היו 4 יהודים.
- ♦ סגן ראש העיר ומנהל עיריית שבלי בפועל היה יהודי.

– בשבלי, שרוב יהודיה היו ציונים, חודשה הפעילות הציונית והתרחבה: הוקמה אגודת "הזמיר" הציונית, שערכה נשפים ספרותיים וערבי מוסיקה לחבריה. יוזמת הוועד הציוני נוסדו מוסדות תרבות וחינוך (ראה לעיל). תנועות נוער ציוניות פעלו בשבלי – החלוץ, נצ"ח, השומר הצעיר, בית"ר, המזרחי, גורדוניה והנוער הציוני. חברי התנועות עברו הכשרה חלוצית במפעלי תעשייה ובנקודות חקלאיות. מאות עלו ארצה בעליה השלישית. אגודות ספורט "מכבי" ו"הפועל" היו ביטוי נוסף ללהט הציוני. בשבלי התקיימו גם מפלגות ציוניות (המזרחי, הציונים הכלליים, צ.ס. הצה"ר, ויצ"ו), לצד מפלגות לא ציוניות (אגודת ישראל, צעירי אגו"י, ידישיסטים, אגודת בעלי מלאכה יהודיים והקומוניסטים).

ג. תקופת השלטון הסובייטי בליטא: יוני 1940 – יוני 1941

בספטמבר 1939 נחתם הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, שבעקבותיו נקלעה ליטא להשפעה הסובייטית, כמו גם שאר הארצות הבלטיות – לאטביה ואסטוניה. ביוני 1940 השתלט הצבא האדום על המדינות הבלטיות. באוגוסט 1940 סופחו המדינות הבלטיות רשמית לברית המועצות.

התקופה מאופיינת באמביוולנטיות לגבי היהודים: מצד אחד, היא השרתה אורית "רווח והצלה", שכן השלטון הסובייטי נתפס כרע במיעוטו בהשוואה לשלטון הנאצי, שכבר שלט בפולין הסמוכה; מצד שני, אף על פי שתקופה זו דחתה זמנית את שואת יהודי ליטא, הרי שהיא חרפה והגדילה את מימדיה בשל העמקת הפער בין הליטאים והיהודים והגברת שנאת הליטאים ליהודים.

בהיות שבלי נקודה אסטרטגית חשובה וצומת מסילות רכבת, נבנו בה מבנים צבאיים, הורחב בה שדה-התעופה והפך לצבאי וגייסות סובייטיים רבים חנו שם. מה היו הלכי-הרוח בציבור היהודי בעקבות תמורות אלו?

ככל שחלף הזמן, התפכח הציבור היהודי, וגברה הסתייגותו מהמשטר.

כתוצאה מכך, התפתחה פעילות מחתרתית, שפעילה היו, מן הסתם, חברי תנועות הנוער. בין פעולותיהם:

- חיפוש נתיבי העפלה לא"י
- הסתרת ספרים עבריים
- הוצאת עיתון ציוני
- פעילות להגנת החינוך היהודי
- טיפוח ערכים לאומיים

פעילות זו, שלבשה אופי רומנטי, ושילבה בתוכה התרפקות על המסורת, היוותה בסיס להתארגנות המחתרתית בתקופת הכיבוש הנאצי.

ב-15 ביוני 1941 היגלו השלטונות הסובייטיים "אלמנטים עוינים למשטר" אל מחנות-עבודה בעמקי רוסיה. ביניהם היו כ-12,000 יהודים, ודוקא מבין אלה נותרו רבים בחיים אחרי המלחמה.

כבר ביום המתקפה הגרמנית על ברית המועצות (מבצע ברברוסה, 22 ביוני 1941), החל הצבא האדום לפנות את העיר. הצנזורה הסובייטית מנעה פרסום ידיעות אמת על כמות הכוחות הגרמניים, אשר התקדמו במהירות רבה מאוד. עובדות אלה הובילו לכך שרק כ-1000 מיהודי שבלי הצליחו להימלט לתוך ברית המועצות, עד אשר חסמו הסובייטים את גבולם בפני הפליטים. הגרמנים הפציצו את הדרכים ואת מסילות הרכבת, וכך נחסמו למעשה דרכי הבריחה.

סיכום

מראשית ימי הישוב היהודי בשבלי, אנו עדים לעליות ולירידות תכופות במצבו. הישוב ספג מכות ממכות שונות – אם מידי הטבע (בצורת ומגיפות) ואם מידי אדם (פרעות, גירוש, מלחמות) – ולאחר תקופת נסיגה הוא שב ומתאושש, כשההתאוששות מתבטאת בהתפתחות בכל תחומי החיים בהשוואה לתקופה קודמת. אי אפשר שלא להתפעל מהיקף היצירה של יהודי שבלי בעשרות השנים שטרם-שואה: קהילה קטנה יחסית, הקימה ופיתחה באופן עצמאי בתי-חרושת ומרכזי מסחר, שהיוו צומת כלכלי חשוב ממדרגה ראשונה בכל האזור ואף מחוצה לו. יהודי שבלי היו חלוצים בתחום התעשייה ובתחום הפיננסי

– עובדה שתרמה רבות לרווחתם ולאפשרויותיהם להשקיע בתחומי חברה ותרבות יהודית.

מהתבוננות בשפע מוסדות החינוך, הדת והעזרה ההדדית בשבלי, מצטיירת תמונה של חיים חברתיים תוססים ביותר, בה ניתן מענה לצרכיו המגוונים של הפרט. לצד כל אלה בלטה הפעילות הפוליטית והציונית בשבלי, פעילות שהלכה והתרחבה בתקופת עצמאותה של ליטא: מספר המפלגות ותנועות הנוער הפעילות בעיר זו, העמיד אותה בשורה אחת עם ערים בעלות שם כוילנה וקובנה – ערי הבירה (לסירוגין) של ליטא. תקופת ליטא העצמאית העמידה במבחן את יחסי היהודים והליטאים – יחסים שנחשבו עד אז לנוחים יחסית, ובמסגרת מבחן זה נתגלו כבר, לצד דוגמאות של שיתוף פעולה בין העמים, אותות מבשרי רע, אשר ניתן להם ביטוי אכזרי כל כך עם הכיבוש הנאצי.

ערב כיבוש זה, היינו בתקופת הכיבוש הסובייטי, הגיע לשיאו עירעור המבנה הכלכלי והחברתי של היהודים בליטא, ושל יהודי שבלי בכלל זה – אם כי הבסיס היציב אותו בנו בתקופת ליטא העצמאית מנע הידרדרות בולטת ומצבם הכלכלי של יהודי שבלי הוסיף להיות טוב יחסית.

ההידרדרות הבולטת ניכרה בתחום היחסים בין היהודים לבין הליטאים, על רקע התגברות הגילויים האנטישמיים. כמו-כן חל עימות בין היהדות בעלת ההכרה הלאומית לבין המעצמה הסובייטית, אשר הכבידה את ידה על הקהילה היהודית.

תמורות משמעותיות חלו במסגרות המסורתיות ובמנהיגותן – דבר שמילא תפקיד חשוב בתקופת השואה, שכן המיעוט היהודי נותר מבודד, בלי מוסד-גג אירגוני ובעל סמכות. זאת בניגוד למיעוטים אחרים בליטא, כגון הגרמני, הרוסי והפולני.

הערות

1. בשנים 1945-1991 הייתה שבלי חלק מברית המועצות.

2. ראה עזריאל שוחט, "ראשיתה של האנטישמיות בליטא העצמאית", **קובץ יד ושם**, כרך ב', עמ' 7-8; וכן 34-37, וראה גם הרצאתו של פרופ' דוב לויין בכנס הבינלאומי של בני הדור השני של שרידי השואה, 9 ביולי 1992 במרפ"ד "משואה".

נתונים

1941

גטו שבלי היה גטו עם ממוצע גילאים צעיר יחסית. היה זה גם גטו בעל אופי משפחתי מאוד. הבודדים בגטו היו בעיקר הפליטים מהסביבה, או יוצאי תנועות-נוער ציוניות, שברחו מפולין הכבושה, והגיעו לליטא לפני פלישת הגרמנים אליה.

כ-20% מתושבי שבלי נמנו על "האינטליגנציה": פעילי ציבור, מורים, רופאים, עורכי-דין. לאחר שרבים מהם הוצאו להורג (הקומוניסטים מביניהם היו הראשונים), נשארו בגטו בעיקר טכנאים, עובדים מנהליים, רופאים ומורים.

25% מאוכלוסיית הגטו היו ה"מומחים" ומשפחותיהם – בעלי הכשרה טכנית ומינהלית, עובדי בית-החרושת לעורות של פרנקל ובית-החרושת להנעלה 'באטאס'. אוכלוסייה זו הייתה בעלת מעמד מועדף בשל חיוניותם לגרמנים.

15% מאוכלוסיית הגטו היו בעלי-מלאכה "פשוטים": חשמלאים, שרברים, גרים, סנדלרים וכיוב', שעבדו בעיקר בבתי-המלאכה של ה'ינציגות' ובסדנאות מחוץ לגטו.

40% הנותרים עבדו בעבודות-כפייה שונות. מצבם היה הקשה ביותר: לא היו להם הקלות כתוצאה מקשרים עם גרמנים או ליטאים ועל כן סבלו יותר מרעב.

בראשית המלחמה חיו בשבלי כ-8000 יהודים, חלקם פליטים מפולין.

כ-1000 מתוכם הצליחו לברוח לברית-המועצות ועוד כ-500 ברחו לערים אחרות.

כ-1000 יהודים נרצחו בפרעות ובי'אקציות הראשונות בין יוני לספטמבר.

מתוך כ-5500 הנותרים, שאמורים היו להיכנס לגטו, נרצחו עוד כ-1000 יהודים בז'אגר ועוד כ-750 יהודים נרצחו בי'אקציות שנערכו בדצמבר 1941.

1942-1943

בראשית 1942 חיו בגטו שבלי כ-3750 יהודים מתושבי שבלי הוותיקים. במשך סתיו וחורף אותה שנה הגיעו לגטו עוד פליטים ממקומות סמוכים.

מצויים בידו נתוני מפקד סטטיסי שנערך ב-1 בינואר 1943 ולפיו חיו אז בגטו 4836 תושבים: 2502 בגטו קאווקז ו-2334 בטרקו.

65% מהם היו נשים. נשים היוו רוב בגטו, לאחר שרוב הנרצחים בגלי הרציחות הראשונים היו גברים.

גדול יחסית היה גם מספר הילדים בגטו. בשנת המפקד נספרו כ-1156 ילדים עד גיל 13.

השלבים העיקריים בחיסול יהודי שבלי

השלב הראשון:

מהכיבוש עד הקמת הגטו

יוני 1941 עד אוגוסט 1941

- הנהגת הקהילה על כל פלגיה (עסקנים, רבנים, פעילים קומוניסטיים) נאסרה, ובעקבותיה נאסרו "בעלי מראה אינטליגנטי". פעולות אלה בוצעו בידי קבוצות של "פרטיזנים" ליטאים (או כפי שהם כינו עצמם – "פלוגות הגנה עצמית"). מעשיהם בוצעו בעידודה ובחסותה של איינזאגרופה A, שפעלה באזור.

- בתחילת יולי 1941 הגיעה לשבלי יחידת ה'איינזאקומאנדו' A/2. יהודים נאסרו בבתי הסוהר המקומיים, ומשם נלקחו לבורות, שהוכנו מראש ביער הסמוך, קוז'אי (Kuziai), ונרצחו.

- במקביל לרצח הוציא המימשל הצבאי הגרמני תקנות, שכללו את החובה לשאת סימן היכר (מגן

- ב-26 ביוני 1941 נכנסו כוחות צבא גרמניים לעיר שבלי.

- מרבית יהודי העיר לא הצליחו להימלט ממנה. הם נותרו כלואים בקרב אוכלוסייה עוינת. פליטים יהודים אשר ברחו מערי הסביבה, הגיעו לשבלי.

- בשלושת הימים הראשונים לכיבוש הגרמני הפכו יהודי שבלי מטרה להתעללויות, מאסרים ורציחות. "ציד היהודים" נערך על ידי ליטאים. בפרעות ראשוניות אלה נרצחו כ-500 יהודים מתושבי העיר.

דויד צהוב מלפנים ומאחור), וכן הגבלות תנועה שונות.

- בשבועיים הראשונים לכיבוש נרצחו כ-1000 איש. מיספר דומה של אנשים נאסרו.

- החודשים יוני-יולי אופיינו בחוסר בהירות לגבי הגורם, שיופקד על יהודי שבלי – השלטונות הצבאיים הגרמניים או שמא הליטאים?

- מסוף יוני עד מחצית יולי הצליחו להשתחרר מרבית העצורים מבית הסוהר, לאחר שהוכיחו את היותם "מועילים" לשלטונות הכיבוש הגרמניים. שחרורם התאפשר בין השאר בזכות שתדלנותם של ראשי הקהילה, ובזכות מגבית כספית שערכו בקרב עשירי הקהילה לצורך מתן שוחד.

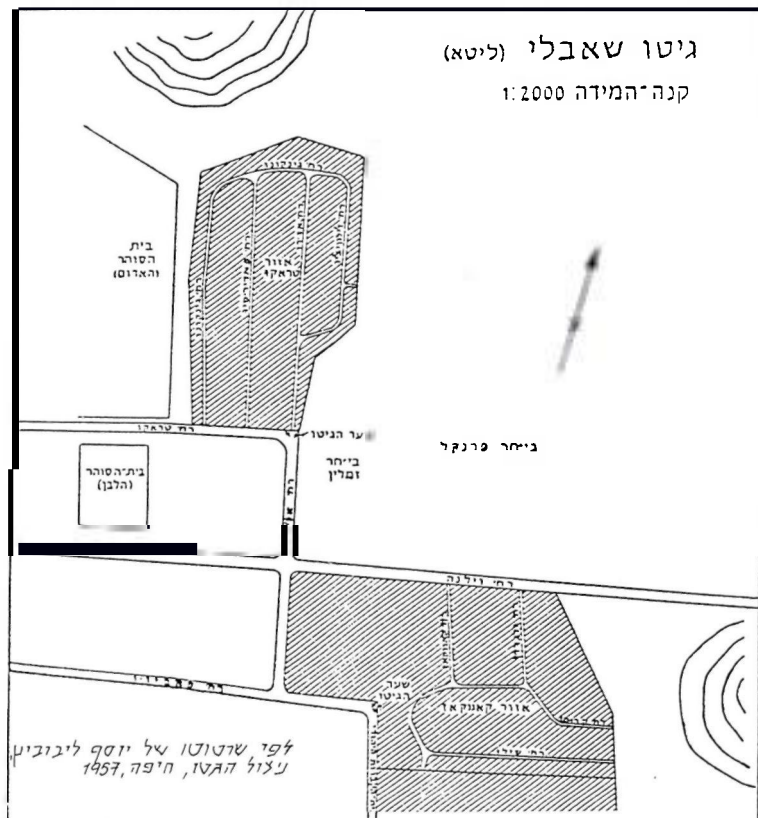
- יולי 1941 – תכנית הפינוי לז'אגר, וסיכולה: ב-10 ביולי 1941 מונה עורך-הדין לינקיאוויציוס לראש העיר הליטאי מטעם שלטונות הכיבוש הגרמניים. החוגים הלאומניים בקרב הליטאים ראו זאת כשעת כושר להגשים את תכניתם: "שבלי נקייה מיהודים". מטרה זו אמורה הייתה להיות מושגת על-ידי פינוי יהודי העיר לז'אגר הסמוכה.

תוכנית הפינוי לא יצאה בסופו של דבר לפועל. הקהילה היהודית פעלה בכל הדרכים האפשריות לסיכול התכנית. יש לציין, שהגרמנים ניאותו לבקשת היהודים גם בשל מחסור באמצעים להעברת היהודים, וגם משום רצונם לנצל את כח העבודה היהודי הזול במתקנים גרמניים חיוניים. במיוחד מעוניינים היו הגרמנים בהפעלת בית-החרושת לעורות מחדש. בסוף יולי בוטלה תכנית ז'אגר סופית.

- אוגוסט 1941 – הכליאה בגטאות: גטו שבלי הורכב משני רובעים שונים, שהופרדו ביניהם על-ידי רחובות "אריים". שני הרובעים היו רובעי עוני של העיר, שפנו מתושביהם הליטאיים. הגטו, על שני אגפיו, מנה בראשיתו כ-5500 בני-אדם.

רובע קאווקז

רובע אחד נקרא "קאווקז", על שם הגבעה עליה עמד. היה זה שטח בן כ-365 דונם בדרום מזרח העיר. חלק זה של הגטו אמור היה להכיל את 400 ה"מומחים" מבית-החרושת לעורות של פרנקל. למעשה נדחסו אליו כ-2800 בני אדם בחמש סימטאות של בתי עץ רעועים. מיקומו של רובע קאווקז איפשר מגע עם האוכלוסייה הליטאית.

רובע טראקו

הרובע השני נקרא "טראקו". היה זה שטח בן כ-225 דונם צפונית מערבית לקאווקז, ובמרחק של כחצי ק"מ ממנו. רובע זה היה מנותק מן העיר, ומסוגר כמעט לגמרי: מוקף בבית-החרושת ובחוף אגם. (בשל עובדות אלה חוסל רובע קאווקז קודם לחיסול טראקו). רובע טראקו הוקצה לגטו רק לאחר ביטול תוכנית ז'אגר, ומצב הבתים בו היה משופר יחסית לקאווקז. ברובע זה שכנה גם ה'נציגות', ולכן יוחסה לו חשיבות-יתר במידה מסוימת.

הכניסה לגטו

על הכניסה לגטו פיקחו שבע ועדות בראשות ליטאית, שחילקו "אישורים כחולים" למגורים, ורשמו את הרכוש, שמביאים איתם היהודים לגטו. ב-1 בספטמבר נסגרו סופית שני חלקי הגטו; נקבעה מיכסת המזון ליהודי הגטו, מיכסה שהייתה בתחתית הסולם שקבעו הגרמנים לאוכלוסייה בשטחים הכבושים, ונועדה לאפשר קיום מינימלי בלבד.

השלב השני:

תקופת האקציות

ספטמבר 1941 עד דצמבר 1941

• **3 בספטמבר** – רצח בבורות בוביא. הקורבנות הראשונים לאקציות היו מי שלא קיבלו את האשרות הכחולות (הכשירים לעבודה ובני משפחותיהם), ולא הורשו להיכנס לגטו. אנשים אלה רוכזו בבית הכנסת 'לאנד קרמר'. מטרת הריכוז הוסתרה מאנשי ה'נציגות', ונאמר להם שהאנשים ממתניים בבית הכנסת עד שיוקם גטו נוסף שיקלוט אותם. ב-3 בספטמבר הוצאו אנשים אלה בחשאי, והוסעו לבורות שהוכנו מראש בבוביא, שם נורו.

• **6 בספטמבר** – רצח 47 ילדי בית-היתומים, המורה ומנהלת משק הבית.

• קבוצות אחרות שמקרבן הוצאו להורג במסגרת 'אקציות' היו: מבוגרים, אינטלקטואלים (מורים, עורכי דין, רופאים) ואחרים.

• **13 בספטמבר 1941** – הוקמה ועדת מיון חדשה, בראשות סטאנקוס, שהחלה לחלק אשרות שהות חדשות בגטו (האשרות הצהובות). הקריטריון לקבלת האשרה היה כושר-העבודה. ה'בלתי כשירים' – כ-1000 איש – הוסעו לבית-הכנסת ואחר כך לז'אגר, שם נרצחו ביריות בכיכר השוק.

מספר הנרצחים בכל האקציות שתוארו עד כה הסתכם ב-2236 אנשים.

ה'נציגות' עשתה, על פי העדויות, כמיטב יכולתה להשיג טפסים ריקים ובדרך זו לאפשר למספר אנשים להתחמק מהופעה בפני הועדה.

• **ראשית ההתבססות במקומות עבודה.** אנשים נלקחו לעבודת כפייה בשדה-התעופה, ופועלי בית-החרושת לעורות של פרנקל חזרו לעבודתם. אנשים משבלי עבדו גם בכפרי הסביבה, באישור. גורלם לא שפר עליהם: חלקם נרצחו והאחרים אולצו לחזור לגטו.

• **הושלם תהליך הגטואיזציה.** בסוף דצמבר נותרו בשבלי רק כ-4500 יהודים, שהיו נחוצים לעבודה, ובני משפחותיהם.

השלב השלישי:

תקופת "השקט היחסי"

דצמבר 1941 עד יוני 1943

• **קצב ההשמדה הואט, והורחבה עבודת הכפייה:** רוב הכשירים לעבודה הועסקו במפעלים של שבלי, בבתי-המלאכה שהקימה ה'נציגות' ובמכרות הכבול שבסביבה.

• **פעילות תרבותית:** נערכה פעילות תרבותית, שכללה חוגים ואסיפות, אם ביוזמת ה'נציגות' ואם ביוזמת תנועות הנוער.

• **פקודת איסור הלידות בגטו:** ביולי פורסמה תזכורת לפקודה מיום 7 בפברואר 1942 ובה נאמר, שכל העובר על הפקודה דינו ודין משפחתו מוות. הגזירה נכנסה לתוקף ב-15 באוגוסט 1942.

• **הברחת מזון:** גברה התופעה של הברחות המזון לגטו, שנעשו תוך כדי העלמת עין מצד ה'נציגות'. הממונים על הגטו ערכו מאסרים והוציאו יהודים להורג בעוון ספסרות והברחות.

• **זרימת מידע לגטו על הנעשה בחזית ועל חיסול גטאות:** ביולי 1942 הגיעו לגטו ידיעות על התבוסה הגרמנית בסטאלינגרד. שמועות נוספות, שהגיעו לגטו בתקופה זו היו בנוגע לחיסולם של גטאות קטנים באזור וילנה וביילורוסיה. הידיעות נמסרו מפי שליחים מגטו קובנה, שהגיעו לבית-החרושת לעורות.

למגוון הידיעות שהגיעו לגטו מבחוץ הייתה השפעה רבה על אופני ההתנהגות של הפרט וההנהגה בגטו.

השלב הרביעי: ה'קסירקוט' וראשית תהליך החיסול של הגטו יוני 1943 עד אביב 1944

• **ב-21 ביוני 1943** פורסמה פקודת הימלר, לפיה יהפכו כל הגטאות למחנות ריכוז ברשות האס.אס. וזאת עד ל-1 באוגוסט 1943. למחנות ריכוז אלה יועברו אך ורק "הכשירים לעבודה". דינם של כל השאר יהיה "העברה למזרח", היינו למחנות ההשמדה בפולין.

• **ב-17 בספטמבר 1943** הפך גטו שבלי ל"מחנה הריכוז שבלי".

- אל השומרים הליטאיים הצטרפו חיילי אס.אס.
- כמעט כל סמכותה המינהלית של ה'נציגות' נשללה ממנה.
- האוברשטומפיהרר פרסטר הפך לממונה הגרמני על המחנה.
- הגטו הפך למעין 'בסיס' לתושביו, העובדים במחנות שמחוזה לו.
- רובע קאווקז חוסל כליל ורוב תושביו הועברו למחנות עבודה.

תקופת ה'קסירקוט' הייתה תקופה קשה לתושבי הגטו, שכן הם נאלצו להתמודד שוב עם מציאות משתנה ועם הצורך לפרשה.

• **זרימת מידע לגטו** בנושא ההשמדה ובנושא המצב בחזית: ידיעות על מחנות הריכוז וההשמדה בגרמניה הגיעו לגטו. רכבות מלטביה ומאסטוניה עברו בשבלי בדרכן לגרמניה, וכן עוררו דאגה שתי רכבות מקובנה שעברו דרך שבלי בדרכן לאסטוניה ב-25 בספטמבר וב-27 באוקטובר 1943. לחרדה ולבלבול הוסיפו גם הידיעות על גורל יהודי וילנה.

אולם במקביל זרמו לגטו גם ידיעות על קצב התקדמות הצבא האדום, וכן הגיעו ידיעות על הדחת מוסוליני, שליט איטליה, שהייתה בת בריתו של היטלר; על קשיי הגרמנים למדו אנשי הגטו גם מן העובדה שלמחנה הביגוד הצבאי A.B.A זרמו כמויות עצומות של חפצים אישיים של חיילים גרמניים מתים.

• **בספטמבר 1943** נשללו מנות המזון מ-700 ילדי הגטו.

• **ב-4 בנובמבר 1943** נערכו 'אקציות' במחנות העבודה, במהלכן אותרו ילדים שהוחבאו על-ידי הוריהם, ונלקחו להשמדה. ל'נציגות' לא הגיע מידע מוקדם על 'אקציות' אלה.

• **ב-5 בנובמבר 1943** נערכה 'אקציה' שנקראה מאוחר יותר 'אקציית הילדים'. ב'אקציה' זו נשלחו אל מותם: 574 ילדים, 191 זקנים, 26 נכים ו-4 נשים.

היה זה מבצע, שתוכנן מראש בהקפדה. הפעולה התבצעה בשעות העבודה, כשבגטו נשארו רק ילדים וזקנים. מעטים, שחשו שעומד להתרחש אירוע חריג, לקחו עימם את ילדיהם למחנה העבודה, בסיוע שוטרים יהודים. המשטרה היהודית, שנצטוותה לרכז את הנשארים, עברה מבית לבית והזהירה את יושביו. התוצאה הייתה, שנדרשה התערבות הגרמנים כדי להביא את האנשים למקום האיסוף. ראש המשטרה, אפרים גנס, הביא במו ידיו את ילדתו. שני חברי ה'נציגות', כ"ץ וקארטון, שהביעו בקול רם פקפוק בכוונות הגרמנים, צורפו גם הם ליוצאים.

בגטו נשארו 227 ילדים עד גיל 12, שהוסתרו על ידי הוריהם, וכמה עשרות ילדים, שהוסתרו במחנות העבודה.

לאחר 'אקציות' אלה, כבר היו ברורות לכול כוונותיהם הסופיות של הגרמנים.

מעמד ה'נציגות' ספג בתקופה זו מכה קשה. תקופת ה'קסירקוט' היוותה למעשה את סוף תקופת הגטו כיחידת מינהל נפרדת.

• **בפברואר 1944** מונה גיאורג פאריזר למנהל מחנה הריכוז שבלי: בתקופה זו עלה בגטו שבלי — כבכל הגטאות בשלב זה — מעמדם של אנשים, שפיתחו בהדרגה יחסים הדוקים עם שירותי הבטחון הגרמניים. גאורג פאריזר, יהודי שהיה נשוי לגרמנייה, נאסר ושוחרר הודות למאמצי ה'נציגות', כיהן כמנהל משרד העבודה של הגטו. האופן בו מילא את תפקידו זה הוביל למינויו על-ידי פרסטר למנהל המחנה.

• **סיאנסים בגטו:** האווירה שנוצרה בגטו לאחר 'אקציית הילדים', הייתה אווירה של דיכאון ויאוש חריפים, שהתבטאו, בין היתר, בשכיחותם של סיאנסים ליליים.

• **נסיונות בריחה:** כתוצאה מתחושת הקץ הקרב התרבו מאוד נסיונות הבריחה מן הגטו, ובעקבותיהם החמירו ההגבלות על אנשי שבלי.

• **מאמצים להשגת נשק:** בתקופה זו הגבירו אירגוני הנוער בגטו ובמחנות העבודה את מאמציהם להשגת נשק.

השלב האחרון: החיסול הסופי של הגטו יולי 1944

ביולי 1944 החל החיסול המואץ של גטו שבלי:

— הגטו התמלא ביהודים, שפנו מכפרי הסביבה, ממחנות העבודה הסמוכים לגטו ומן המחנות בלטביה. מצבם הנפשי והגופני היה ירוד ביותר.

— ב־9 ביולי 1944 הפסיקו לחלוטין להוציא אנשים לעבודה.
— הפצצות הסובייטיות, שכוונו לבתי־החרושת הסמוכים לגטו, פגעו בגטו עצמו. מ. לייבוויץ, ראש ה'נציגות', נהרג באחת ההפצצות האלה. הוא נקבר ביום האחרון לקיום הגטו.
— ב־15 ביולי 1944 יצאה הרכבת הראשונה למחנות בגרמניה.
— ב־19 ביולי 1944 יצאה הרכבת האחרונה מגטו שבלי.

— ב־26 ביולי 1944 נכבשה שבלי על ידי הרוסים. בסך־הכול נשלחו כ־3000 יהודים למחנות, בעיקר לשטוטהוף ולאזור דכאו, שם הועסקו בעבודות כפייה בתנאים קשים ביותר.
— הגטו, הריק כמעט לגמרי (רק כ־100 יהודים נותרו בעיר) עלה באש, כתוצאה מהצתות הגרמנים ומההפצצות המרובות.
רק כ־500 איש מאנשי שבלי זכו להחזיק מעמד עד יום הניצחון על גרמניה הנאצית.

עבודת הכפייה של תושבי גטו שבלי

האתרים העיקריים בהם התבצעו עבודות הכפייה

א. עבודה בתחום העיר שבלי:

בית החרושת של פרנקל לעורות — היה זה מקום העבודה המרכזי בעיר.
בית־החרושת נחשב לגורם מכריע בקביעת גורל יהודי שבלי. המומחים היהודים היו חיונים ביותר לתפעולו של בית החרושת. הראייה לכך הייתה הפסקת הייצור בימי הכיבוש הראשונים.
כ־400 איש עבדו בבית־החרושת ב־1941, ומספרם עלה ל־760 בספטמבר 1943. עובדים יהודים היו גם במינהל בית החרושת, שם נהנו מזכויות יתר מסוימות. חלקם ניצלו את מעמדם כדי לסייע לתושבי הגטו.
המקום שימש לא רק כמקום עבודה חיוני, אלא גם כאמצעי קשר עם העולם החיצון: הופיעו בו שליחים מגטאות אחרים; התבצע בו סחר חליפין עם תושבים מקומיים; הגיעו אליו ידיעות מהחזית, וכיוב'.

בבתי־המלאכה — בבתי־המלאכה בגטו ובעיר עבדו חייטים, מכונאים, חשמלאים, מסגרים ועוד. עובדים אלו היו בעלי 'תעודות ורודות', שהעניקו את הזכות לצאת לעבודה ללא ליווי משטרה. בבתי־המלאכה של ה'נציגות' הועסקו גם עובדים חסרי מקצוע, שלא היו מסוגלים לצאת לעבודה מחוץ לגטו.
בגטו הופעלו בית־חרושת למברשות, מעבדה כימית מכבסה, סנדלרייה ומתפרה, שבה עסקו בעיקר בהכנת חפצי נוי עבור הגרמנים. בכל בתי־המלאכה עבדו כ־170 יהודים. חלק מהתוצרת נמכר בשוק, והכניס לגרמנים כ־60 אלף מרק בחודש, והחלק האחר יועד לתצרוכת הגטו.

בספטמבר 42' הועברו חלק מבתי־המלאכה לעיר, והושמו תחת פיקוח מרכז האספקה הצבאי הגרמני. מספר העובדים בבתי־המלאכה בגטו עצמו ירד למינימום, עובדה שנטלה מה'נציגות' מקור הכנסה.

A.B.A. — מחסני־צבא בפרבר גוברניה שבשבלי — היה זה המחנה האחרון, שהוקם במסגרת תהליך ה'קסירקוט'. בסוף נובמבר 1943 הועברו אליו כ־800 יהודים. המועברים היו כל בעלי־המלאכה של הגטו. ביניהם היו גם הורים שכולים (לאחר אקצית הילדים, 5 בנובמבר 1943) וילדים, ניצולי האקציה. שהותם של הילדים שם הותנתה בכך שיעבדו כמבוגרים, וכך היה. העבודה במחסני A.B.A הייתה עבודת תיקון, פריקה וטעינה של משלוחים מהחזית ואליה ותיקון נשק אישי. במחנה עבדו גם עובדי כפייה ליטאים ורוסים. העבודה התנהלה במשמרת אחת בת 12 שעות. מנות המזון היו סבירות יחסית. גניבות מהציוד היו עניין שבשיגרה. למחנה הייתה הנהלה יהודית בראשות ברוך ברוידא ואריק גדנסקי, שמינו משגיחים ומשגיחות יהודים, ואלה גילו יחס קשה לעובדים.
ניהול המחנה היה בידי הצבא הגרמני, שלא חפץ בהתערבות האס.אס.
ב־11 ביולי 1944 הועברו פועלי היהודים של המחנה לתוך שבלי, ונשלחו לגרמניה.

ב. עבודה מחוץ לעיר שבלי:

שדה־התעופה — בליל יכל נדריי, ספטמבר 1941, נחטפו 500 יהודים לעבודה בשדה־התעופה, כ־6 ק"מ מהעיר. הייתה זו עבודה מפרכת, שהתנהלה במשמרות תחת כיפת השמיים 24 שעות ביממה. בשל חשיבותו הצבאית, ייחסה ה'נציגות' חשיבות רבה לעבודה בו, כאמצעי להוכחת נחיצות תושבי הגטו לגרמנים.
לאחר ה'קסירקוט' הוקם בשדה־התעופה מחנה עבודה ל־400 איש. בראש המחנה עמד יהודי בשם סטמפל.

מחנות הכבול — לעבודה זו גוייסו תושבי הגטו בקיץ 1942. בזמן זה היו שלושה מחנות כבול בהם עבדו כ־950 איש. הייתה זו עבודה מפרכת בתנאי צפיפות

ומחסור, והיא נמשכה גם לאחר ה'קסירקוט', ועד
נובמבר 1943.

כריית הכבול התנהלה במספר אתרים ביניהם
באצ'יונאי שם פעלה מחתרת חמושה וראדווילישוק
שם ה'נציגות' הצליחה למנוע את פתיחתו מחדש של
מחנה הכבול ב-1943.

מחסני הנשק בלינקיאצ'י — כ-4 ק"מ מראדווילישוק.
העבודה במחסנים החלה בספטמבר 1942. לאחר
ה'קסירקוט' הפך המקום למחנה קבע, בו עבדו כ-80
אנשים. במחנה היו זוגות וילדים. הפועלים עבדו ביציקת
בטון לבונקרים לנסוי פצצות, פינוי הריסות וסלילת
כבישים, הקמת גדרות וכיו"ב. לאחר ה'קסירקוט'
העבודה המרכזית הייתה של פריקת פצצות וטעינתן.
מחתרת במחסני הנשק: לאחר ה'קסירקוט' גדל מספר
יושבי המחנה. נשלחו אליו עוד כ-1000 מתושבי הגטו.
בתוכם היו שתי קבוצות מחתרת, שהתארגנו עוד בגטו.
קבוצה אחת הייתה של יוצאי הכשרת דרור-פרייהייט
ונצ"ח. השניה — מיוצאי בית"ר בפולין ובליטא. שתי
הקבוצות התאחדו. המחתרת המשותפת מנתה 50
חברים, התארגנה בתאים (מהם שניים של נשים),
השיגה כסף, נשק וידעיות — באמצעות מזכירו הליטאי
של מפקד המחנה הגרמני. המחתרת ניהלה אימונים
בשטח המחנה. לזכותה נזקפים הצלת הילדים בזמן
האקציה, וניסיון לאירגון בריחה המונית. אולם עם
הגעת הרוסים ברחו מספר חברים מן המחנה על דעת
עצמם, וכך נכשלה התכנית.

במחנה התנהלו גם חיי חברה פעילים, שכללו בין השאר
ערבי קריאה ומקהלה.

בית-חרושת לסוכר בפאוונצ'אי — המקום שכן
במרחק של כ-30 ק"מ משבלי. יהודים עבדו שם
בקיץ 1942, ובקיץ 1943 עברו לכריית כבול. לאחר
ה'קסירקוט' הוקם שם מחנה קבע בו עבדו בעיקר
בייצור סוכר.

אקציה במחנה: ב-4 בנובמבר 1943 התקיימה במחנה
אקציה. רוב הילדים ומי שנחשבו זקנים הוחבאו, אולם
9 ילדים ו-2 מבוגרים נלכדו. המחנה חוסל בדצמבר
1943, ועובדיו פוזרו בין מחנות אחרים.

בית-חרושת ללבנים בדאוגל — לאחר ה'קסירקוט'
נשלחו כ-240 אנשים מהגטו למחנה זה, בו היה מספר
הילדים והמבוגרים גדול יחסית. העבודות כללו: כרייתת
עצים, הסעת קרונות טיט, יצירת כלי חרס, ייצור
לבנים ועוד. העבודה הפיסית הקשה, כבכל המחנות,
הייתה משותפת לנשים ולגברים כאחת. תנאי החיים

היו קשים ביותר: העובדים שוכנו באורווה חסרת
חלונות ובעלת גג דולף, בתנאי צפיפות בלתי נסבלים.
על מנת להתמודד עם מצב זה אירגנו נשות המחנה
מטבח משותף, ומאוחר יותר שופרו תנאי המגורים. גם
מנהל המחנה היהודי, זק, דאג לשיפור תנאי החיים.
המחנה היה מוקף ביערות, דבר שאיפשר מסעות
'שנוריתה' ('סחיבת' מזון) בכפרי הסביבה. מסעות אלה
הסתיימו לעיתים קרובות בלכידת היוצאים.

אקציה במחנה: בזמן האקציה הצליחו תושבי המחנה
להסתיר את רוב הילדים והאוכלוסייה הבוגרת. בסופו
של דבר נלכדו 8 ילדים ו-6 נשים. כל השאר הסתתרו
במקומות מחבוא, שהוכנו מראש בתנורי לבנים כבויים.
מחתרת בבית-חרושת לסוכר: גם במחנה זה פעלה
מחתרת, שהורכבה מקומוניסטים, בית"רים וחברי
נצ"ח. נשק — 3 אקדחים וכ-40 רימונים — נרכש
במאמצים מרובים. אימונים נעשו בצריף המגורים
או במחילות תת קרקעיות של בית-חרושת, שהיה
בתהליכי בנייה. היעד המרכזי של המחתרת היה יצירת
קשר עם אנשי הסביבה. נסיונות אלה הפכו קלים
יותר עם התקדמות הצבא האדום. מספר איכרים אף
הסכימו, תמורת כסף רב כמובן, להכין מקומות מקלט
למספר משפחות. פעילי המחתרת ניהלו גם קשרים עם
המחתרת הסובייטית, באמצעות פועלים ליטאים. נוצר
קשר עם חיילים סובייטים, שהסכימו לקבל קבוצה
חמושה מאנשי המחנה לשורותיהם. לאחר התלבטויות
הוחלט שלא לצאת. ההתלבטות נבעה מהצורך לבחור
בין לחימה אקטיבית בגרמנים ואפשרות להצלה אישית,
לבין האחריות לגורל כלל אנשי המחנה. תחושת אחריות
זו — היא שהכתיבה בסופו של דבר את ההחלטה.
בהתאם לכך תיכננה המחתרת את בריחת המחנה
כולו, אולם הלשנה והתמהמהות יתר מנעו את הוצאת
התכנית אל הפועל. רק כ-30 איש נמלטו. כל השאר
הוחזרו לשבלי, והועברו למחנות ריכוז בגרמניה.

מחנה נשים בוידוקלה — המחנה פעל באביב וקיץ
1943. כ-60 צעירות עבדו בו במפעל לזרעים. ה'נציגות'
פעלה למען החזרת הנשים לגטו, וביוני 1943 היא אכן
הצליחה בכך, והנשים חזרו לגטו.

מחנה לייצור סיד באוקמיאן — למחנה זה הועברו
בסתי-חורף 1943-1944 כ-250 איש מקרב מחוסרי
העבודה, ביניהם 50 ילדים. העבודה הייתה קשה
ומסוכנת, ונוספו עליה התעללויות השומרים הגרמנים
והליטאים.

באוקמיאן לא נערכה אקציה בנובמבר '43, אולם חודש
לאחר מכן נרצחו שם שמונה ילדים ואישה מבוגרת.

כינון מוסד ה'נציגות'

הצעדים המעשיים הראשונים של שלטון הכיבוש הנאצי, שכללו, בין השאר, הקמת היודראטים (מועצות יהודיות), גירוש היהודים וריכוזם בערים הגדולות, נוסחו במסמך הידוע – "אגרת-הבזק" של היידריך למפקדי האינזגרוּפן מיום 21 בספטמבר 1939. באגרת זו הורו הגרמנים להקים את היודנראט כמכשיר, שבאמצעותו התכוונו להעביר את הוראותיהם לציבור היהודי ולהבטיח את ביצוען.

לעומת זאת, רבים מבין היהודים שנטלו על עצמם את ניהול היודנראטים או החברות בהם, קיוו והאמינו שיעלה בידם לקיים מוסד בעל אופי יהודי, העומד על משמר האינטרסים היהודיים.

בדרך כלל, חוסלה ההנהגה המסורתית של הקהילות היהודיות עם גל החיסולים הראשון. רוב מועצות היהודים שהוקמו בשטחי הכיבוש מונו על ידי הגרמנים ולא נבחרו על ידי הציבור היהודי הכלוא בגטאות.

בגטו שבלי כונה היודנראט 'נציגות'. גוף זה התגבש תוך כדי המשא ומתן לסיכול תכנית ז'אגר (ראה לעיל). ראש ה'נציגות' מונה באופן אישי על-ידי קפטן סטאנקוס – הממונה הליטאי על ענייני היהודים בעיריית שבלי.

חברי ה'נציגות'

חמישה חברים היו ב'נציגות' של גטו שבלי:

מנדל לייבוויץ – יושב-ראש;

אהרון הלר,

ברל קארטון,

בר-מנשה אברמוביץ,

אהרון כ"ץ.

מזכיר ה'נציגות' היה אליעזר ירושלמי. הוא האיש שכתב את **פנקס שבלי – יומן מגטו ליטאי**.

חברי ה'נציגות' היו כולם דמויות ציבוריות מוכרות ומקובלות בקהילה היהודית בשבלי מלפני המלחמה. במקרה זה, לא היה מדובר, אפוא, במינויים כפויים של דמויות שוליים. כך אמנם קרה מאוחר יותר, כאשר הוסב גטו שבלי למחנה ריכוז, והגרמנים מינו לראש המחנה את גיאורג פאריזר, יהודי בלתי מקובל בקהילה, מתבולל, הנשוי לאישה גרמנייה, אשר אופי תפקודו בגטו היה שונה לחלוטין מזה של ה'נציגות'.

מוסדות בגטו באחריותה

של ה'נציגות'

כ-150 אנשי מינהלה פעלו בגטו, בכפוף ל'נציגות'. הם עבדו במשרדי עבודה, משטרה, בריאות, עזרה סוציאלית, חינוך, בתי-מלאכה, בתי-דין, בינוי ותזונה.

היו אלה אנשים בעלי קשרים טובים יחסית עם גורמים ליטאיים, ואף עם גרמנים ממשד העבודה הגרמני. חלקם השתמשו בקשרים אלה כדי להשיג היתרים לפעולה לפנים משורת הדין.

ה'נציגות' קבעה מספר תקנות שנועדו לאפשר לה שליטה על תקציב מסוים, ובעזרתו לסייע לפיתוח נושאים פנימיים בהם ראתה חשיבות. כך, למשל, נקבע, כי תושבים אמידים יחסית בגטו ישלמו מיסי חובה לקרן מיוחדת של ה'נציגות', שיועדה לאפיית לחם כתוספת מזון לתושבי הגטו הניזקקים. לקרן מיוחדת זו נכנסו גם חלק מכספי צוואות וירושות. בנוסף לכך שילמו כל תושבי הגטו מיסים, על פי הכנסותיהם. במקרים מסוימים אף נטלה לעצמה ה'נציגות' את הזכות להחרים רכוש פרטי תמורת פיצויים.

משרד העבודה

ה'נציגות' הייתה האחראית על אספקת כוח-האדם לעבודות הכפייה למען הגרמנים, לאחר שבחודשים הראשונים לכיבוש יהודים פשוט נחטפו ברחוב לעבודות אלה. משרד העבודה, שהוקם לצורך כך בשני חלקי הגטו, סיפק לגרמנים רשימות של תושבי הגטו, אשר הכילו מידע על יכולת העבודה שלהם. תחילה היה הליטאי סטאנקוס ממונה על משרד העבודה, אולם לאחר שהחליטו הגרמנים ליטול ממנו את סמכויותיו, הפך משרד העבודה-הגרמני של ה'גביטסקומיסריאט' לאחראי ישיר על משרד העבודה של ה'נציגות'.

משרד העבודה היה אחראי גם על מחנות העבודה השונים, ודאג שם לחלוקת נעליים לעובדים ולצורכי ביגוד אחרים.

משטרה – 32 שוטרים יהודים היו בגטו, 16 בכל רובע, ענודים סרטי זרוע בצבעים כחול-צהוב. השוטרים היו ברובם צעירים, משכילים, ותנאי לשירותם היה היותם חסרי עבר פלילי ובעלי ידע בשימוש בנשק. יחסית לגטאות אחרים, משטרת גטו שבלי לא עוררה שנאה ופחד, אם כי היו ביניהם אנשים שהיכו ופגעו. היו שוטרים שנהגו להתריע מפני סכנות, ואף סייעו למחתרת בהשגת נשק ובאימונים.

קואופרטיבים למזון – הקואופרטיבים, אחד בכל רובע, היו מעין חנויות בהן קיבלו תושבי הגטו מנות מזון בהקצבה. העובדים בגטו קיבלו חלק משכרם בתלושי מזון באמצעות הקואופרטיבים.

מנת הלחם הרשמית הייתה 200 גרם לעובדים, 125 גרם ללא עובדים. לעיתים קרובות המנות היו קטנות יותר. ה'נציגות' סיפקה, באמצעות הקואופרטיבים, עוד 200 גרם לחם לעובדים עבודה פיזית קשה.

עד ינואר 1943 השכר היה 1.5 מארק ליום. העבודה בקואופרטיבים הייתה אחת העבודות המבוקשות יותר בגטו. ה'נציגות' נאבקה בתופעות של גניבות וחלוקת טובות הנאה על-ידי עובדים אלה, לא תמיד בהצלחה.

בית-הדין – ה'נציגות' ייחסה חשיבות רבה למשמעת ברחבי הגטו. בהתאם לכך הוקם בגטו ב-20 באוקטובר 1941 בית-דין, ופעל עד ה'קסירקוט', כלומר עד ה-9 בספטמבר 1943.

בפני בית-הדין הובאו אנשים למשפט על עבירות אי תשלום חוב, עלבונות, גניבות, הפרעות לסדר הציבורי, השתמטות מעבודה וכיו"ב.

העונשים היו קנסות, נזיפות ולעיתים רחוקות – גם מאסר בבית הסוהר של ה'נציגות'.

בתי-החולים – בית-החולים היהודי, שנבנה מכספי תרומות של משפחת פרנקל, לא נכלל בתחומי הגטו. הדבר היווה בעיה חמורה משום הצו, שהוצא ביוזמת הרשויות הליטאיות, לסילוק החולים היהודים מבתי-החולים העירוניים. החולים היהודים הפכו לאחת הבעיות החמורות ביותר איתן נאלצה ה'נציגות' להתמודד. בפעולה מהירה הצליחה ועדת הבינוי של ה'נציגות' לארגן בית-חולים מאולתר בעל 40 מיטות בבנייני הטהרה שליד בית העלמין היהודי. ואכן, בית-החולים נפתח ב-25 בדצמבר 1941, והתקיים עד מועד חיסול הגטו. היו בו כל המחלקות העיקריות, וגם מחלקה למחלות מידבקות, שפעלה ללא ידיעת השלטונות. רמת הטיפול הייתה גבוהה למדי.

בגטו היו 18 רופאים. 6 מביניהם וכן 4 אחיות עבדו בבית-החולים המאולתר, והשאר עבדו בשתי המרפאות שבשני רובעי הגטו. לכמה מהרופאים היו רשיונות עבודה בי"צ האר"י, והם נקראו לעיתים לשירותם של הגרמנים.

כדי לפקח על עבודת בית-החולים הקימה ה'נציגות' **לשכת בריאות**, שאיגדה את כלל הרופאים, ופיקחה על כלל רשויות הבריאות.

ה'נציגות' גם הקציבה את רוב כספי התקציב של העבודה הסוציאלית לבית-החולים. באמצעות קשרים בי"צ האר"י הושגו ציוד ותרופות בכמות מספקת. ד"ר פסחוביץ, שנהג לטפל גם בחולים בי"צ האר"י, נהג לבקש בתמורה תרופות או זכות שימוש בציוד בבית-החולים העירוני. הטיפול היה חינם בדרך כלל. במקרים של חולים אמידים במיוחד גבו תשלום.

רופאי הגטו נאלצו ליטול חלק בוועדות להצבת אנשים במחנות-עבודה.

רופאי הגטו נאלצו להמית תנוקות, שנולדו לאחר האיסור על הלידות (15 באוגוסט 1942), ולערוך הפלות. מצב מוסדות הבריאות השתנה לרעה לאחר

ה'קסירקוט' משום שהוצמד להם פיקוח ישיר של האס.אס., שחתימתו נדרשה מאז על אישורי פטור מעבודה.

ועדת הבינוי – ועדה זו הוקמה על-ידי ה'נציגות' כדי להתמודד עם אחת הבעיות המרכזיות בגטו, המחסור במקומות דיור. שטח המגורים הממוצע לנפש היה 2 מ"ר. תפקיד ועדת הבינוי, שמנתה בתקופות מסוימות כ-100 איש, היה להרחיב את שטח המגורים בגטו ולשפרו. הוועדה ריכזה בעלי מקצוע, שביצעו עבודות כמו הסבת עליות-גג, מחסנים, רפתות וכיו"ב למבני מגורים או למבנים ציבוריים, כבתי-חולים, קואופרטיבים ובתי-מלאכה.

המהנדס יוסף לייבוביץ עמד בראש המחלקה. עבודה זו דרשה מידה ניכרת של אילתור, משום שחומרי בניין היו נדירים בגטו. על כן היה צריך לפרק מבנים קיימים כדי להוציא מתוכם חומרים.

בית-הספר – היוזמה להקים בית-ספר יסודי בגטו באה מצד המורים, שנותרו בגטו לאחר האקציות בסוף 1941. הרשיון להקמתו ניתן על ידי הממונה הליטאי על הגטו, סטאנקוס. צוות המורים אושר על-ידי משרד העבודה. צוות בית-הספר, שנפתח ונסגר לסירוגין בהתאם לאירועים שהתרחשו בגטו, הקדיש תשומת לב רבה גם לנקיון הילדים ולתזונתם. עם פתיחתו למדו בבית הספר 200 תלמידים. מספרם גדל עד ל-360 בסוף יוני 1943. הלימודים נערכו בשתי משמרות: משמונה בבוקר עד ארבע אחר-הצהריים, ומשעה זו ועד שמונה בערב. בבית-הספר לא היו כיתות – הילדים למדו בקבוצות קטנות בדירות פרטיות. מאוחר יותר הוקצו בשני הגטאות מקומות לימוד בבתי-הכנסת. מנהל בית-הספר היה אליעזר ירושלמי. ה'נציגות' הקצתה חומרי לימוד, ודאגה לשחרר מורים מעבודות-כפייה. בית-הספר נסגר בראשית אוקטובר 1943, בשל חובת העבודה הכללית, ובשל הגדרת ההוראה כעיסוק "בלתי פרודוקטיבי". הילדים הגדולים צורפו לעבודות הכפייה, ואילו הצעירים נותרו ללא השגחה. בני 10 עד 13 יצאו לעבוד מיוזמתם כדי להוכיח את נחיצותם.

משטרת-ילדים – יוזמה נוספת של מורים בגטו הייתה אירגון הילדים לגוף שכונה 'משטרת ילדים'. תפקידה היה לפקח על הגינות ועל נקיון הגטו.

מוסדות דת – גם מוסדות הדת בגטו היו באחריות ה'נציגות'. ה'נציגות' הקצתה בכל רובע שני צריפים, שהוסבו מבתי מגורים לבתי כנסת. בתי-כנסת אלה הפכו למרכזים קהילתיים ללימודי יהדות. ה'נציגות' גם איפשרה לבחורי הישיבות לפנות לרבה של קובנה

לשם קבלת הדרכה רוחנית. מדיניות זו של ה'נציגות' הייתה חשובה לצורך שימור חיי הדת, שכן המנהיגות הדתית של קהילת שבלי נרצחה כבר בימים הראשונים למלחמה. בתי הכנסת של שבלי נבזזו על ידי פורעים ליטאים, ורק חלק מתשמישי הקדושה שנותרו לפליטה הועברו לגטו.

מאפייני המדיניות של ה'נציגות' בשבלי

המשימה שעמדה בפני חברי ה'נציגות', הייתה לתמרן בין רשויות הגטו הגרמניות הליטאיות ובין צורכי האוכלוסייה היהודית, על מנת להבטיח את קיומה זמן ארוך ככל האפשר. "מיר וועלן זיי אריבערלעבן" (אנחנו עוד נראה במפלתם) – הייתה הסיסמה באידיש של חברי ה'נציגות'.

אנשי ה'נציגות', שראו עצמם כהנהגה הקולקטיבית של הגטו, שיתפו פעולה עם כל גורם שנראה היה כבעל יכולת להגיע להישגים כלשהם עם רשויות הגטו הגרמניות והליטאיות. הם סברו כי יכולת המיקוח והשכנוע שלהם, תסייע להם לשמר את הקיים. אמונה זו הוסיפה להדריך את ה'נציגות' במדיניותה גם לאחר שהתקבלו בגטו ידיעות על תכניות הגרמנים לגבי היהודים, וזאת כבר בשלב מוקדם יחסית.

עד סוף 1943 האמינו אנשי ה'נציגות' ש"עבודה ושקט" הם המתכון להמשך קיום הגטו, לכן ה'נציגות' התנגדה לכל הפסקה בעבודת הכפייה או לשיבושה. בהתאם למדיניות זו שלחה ה'נציגות' יהודים חסרי מקצוע, בודדים ופליטים למחנות העבודה המרוחקים מן הגטו. למחנות אלה נשלחו גם אנשים כעונש על השתמטות מחובת העבודה. מעניין, בהקשר זה, לבדוק את ההערכות הגרמניות לגבי גטו שבלי. גטו שבלי נודע במקורות גרמניים כ"גטו השקט והחרוף ביותר באוסטלנד". פקידים גרמניים הדגישו לא פעם, שאם תעמוד סכנה של 'אקציה' המונית לגטו – ינבע הדבר ממדיניות כללית ולא בשל התנהגות הגטו עצמו. אי לכך, נוצרה, מבלי להתכוון לכך מראש, מעין אחדות אינטרסים בין מדיניות ה'נציגות', ובין האינטרסים וההערכות הגרמניות לגבי הגטו.

יחד עם זאת, יש לציין כי חברי ה'נציגות' ניסו ככל יכולתם להימנע מלבצע פקודות שנראו מזיקות. למשל, הם ניסו להימנע מלבצע רישום אוכלוסין, אם כי בסופו של דבר נאלצו לבצעו.

ניתן לבקר את ה'נציגות' של גטו שבלי על כך שלא העבירה את כל המידע, שהיה בידה, לכלל תושבי הגטו. ניתן גם לשאול, מדוע סברה שגורל יהודי שבלי יהיה שונה מגורלם של יהודי הגטאות הסמוכים – ריגה, קובנה ווילנה ואחרים, שחוסלו. אולם, ה'נציגות' של גטו שבלי, ככל יודנראט אחר, פעלה במציאות שקווי היסוד שלה נקבעו על ידי גורם חיצוני ועויין. גורם זה טיפח באופן פעיל את אשליות ה'נציגות' לגבי יכולת המיקוח שלה.

בהתחשב בכל האמור לעיל, וגם מתוך השוואה לאופני התנהגות של יודנראטים אחרים, ניתן בהחלט לומר, שמועצת היהודים של גטו שבלי פעלה מתוך דאגה כנה לגורל קהילתה. מועצה זו עשתה ככל יכולתה להילחם בתופעות של שחיתות ופשע, והשקיעה את מירב המאמצים למען הצלת חיי אדם בגטו – המטרה הנעלה מכל.

ה'נציגות' אימצה לה כמדיניות לעשות הכול למען הצלת יהודים, שנפלו בידי המשטרה הליטאית או הגסטפו, גם כשמדובר היה באנשים שלא היו בתחומי האחריות הישירה של ה'נציגות'. דוגמא לכך היא פעולתה של ה'נציגות' למען פליטי העיירה טלו בחורף 1941-1942. כדי לא לדווח למשטרת הביטחון הגרמנית על הימצאותם של אלה בגטו, הסדירה ה'נציגות' את כניסתם לגטו על ידי הכנת טלאים צהובים מפח וצרוף האנשים לפלוגות החוזרים מן העבודה אל הגטו. מאוחר יותר הסדירו עבורם תעודות זיהוי ואישורי שהייה. במקרה אחר הביאה השתדלות ה'נציגות' לשחרור 31 יהודים, שהואשמו בהברחה, בטענה שהללו חיוניים לכריית הכבול. כאשר לא הצליחו המאמצים לשחרר עצירים ממאסר, עשתה ה'נציגות' מאמצים להבריח אליהם מוצרי מזון.

חברי ה'נציגות' אף לא נרתעו מפעולות כמו שיחוד סגנו של ראש המשטרה הליטאית וגניבת חומר ראיות מתוך מגירתו, כדי למנוע הרשעתם של שני אנשים, שהואשמו בגניבת רכוש הרייך – עבירה שהעונש עליה היה מוות. עם זאת, לא תמיד יכלה ה'נציגות' להושיע. ידוע במיוחד המקרה של בצלאל מזובייצקי, שהואשם בספסרות כאשר נתפס וברשותו סיגריות ומוצרי מזון. מזובייצקי נתלה בפומבי ב-6 ביוני 1943, לאחר שכל המאמצים להצילו עלו בתוהו.

שאלת ההתנגדות המזוינת בגטו שבלי

הוציאו עיתון, קיימו ערבי הווי בימי חג, וכן הרצאות בנושאים ציוניים ובנושאים אחרים. ערבים אלה אורגנו בעיקר על ידי מוריה ותלמידיה של הגימנסיה העברית, שחדלה מפעולה כבר בזמן הכיבוש הסובייטי. פעילות מחתרטית זו המאורגנת בגטו במסגרות הבאות:

תאים מחתרתיים החלו להתארגן בגטו כבר לאחר האקציות הראשונות בספטמבר 1941, אולם החלטות מעשיות על פעולה נגד הכיבוש הגרמני לא התקבלו. בשלב הראשון לקיומם קיימו התאים המחתרתיים פעילות, שהייתה תרבותית-חברתית באופיה: הם

היו בעלי השקפה פוליטית משותפת. כ-8% מהחברים לא היו מתושביה המקוריים של שבלי.

"זעלבסטשוץ", ההגנה עצמית

התכנית להעברת 2000 איש מתוך הגטו למחנות העבודה היא שהניעה את כלל חברי המחתרות להתאגד למסגרת פעולה בשם "זעלבסטשוץ" (הגנה עצמית). במקביל ל"מסדה" התקיימו, אפוא, בגטו בפרק זמן מסוים אירגוני מחתרת נוספים, שקמו על בסיס השתייכות לתנועות הנוער השונות. לא תמיד קיימו האירגונים קשרי שיתוף והחלפת מידע ביניהם.

במסגרת "זעלבסטשוץ" היו חברים מ"מסדה", "נצ"ח", "החלוץ", "בית"ר" והקומוניסטים. בקיץ '43 הקיף האירגון כ-200 חברים. מטה הפעולה שעמד בראשו הורכב מנציגי כל התנועות החברות. לאחר ה'קסירקוט' נותר מטה הפעולה בגטו בתפקיד של תאום והנחיה בלבד. מוקדי הפעילות עברו למחנות העבודה, ובמקרים רבים נתן המטה אישור בדיעבד לפעולות שנערכו שם.

בעיות מרכזיות בהקמת מחתרת לוחמת

- **כמות נשק דלה:** בגטו המרכזי היו כ-10 אקדחים ומספר קטן של רימונים. במחנות, במיוחד במחסי שדות-התעופה, נגנבו כלי נשק מחפציהם האישיים של גרמנים. במחנות הייתה אף התחלה של ייצור עצמי של נשק. המחתרת דאגה גם להכנתו של נשק "קר": פגיונות, קלשונים וכד'.

- **חוסר ניסיון כלשהו בפעילות קרבית:** חוסר ניסיון זה היה נחלתם של רוב תושבי הגטו כולל הצעירים שבהם, ועובדה זו תרמה לחששות מפני נקיטת יוזמות הכרוכות בשימוש בנשק ובשיקולים אסטרטגיים.

- **מיקום גיאוגרפי בעייתי:** מבחינה גאוגרפית שכן הגטו באזור בו לא היו יערות מרובים, שיכלו לשמש מקום מסתור מוצלח לבורחים מן הגטו. כמו כן שכן הגטו בלב אוכלוסייה ליטאית עוינת.

- **פיזור תושבי הגטו במחנות עבודה מרוחקים זה מזה:** עובדה זו הקשתה על התיאום בין התאים המחתרתיים השונים.

- **חשש מהלשנות:** החששיות בפעילות המחתרת נשמרה בדרך כלל, ומעטים היו מקרי ההלשנות. יחד עם זאת, ידוע על הלשנה במחנה דאוגל, בעקבותיו הוחרם מצבור נשק על-ידי הגרמנים.

א. הגוש הציוני-סוציאליסטי

גוש זה כלל קבוצת חלוצים יוצאי פולין, שהגיעו להכשרה בשבלי לפני הפלישה הגרמנית; שרידי הקן המקומי של "נצ"ח" (נוער ציוני חלוצי) ו"השומר הצעיר"; וכן מספר חברים מבוגרים ממפלגת הציונים-הסוציאליסטים.

ב. הגוש הרוויזיוניסטי

גוש זה כלל את שרידי קן בית"ר המקומי, קבוצת בית"רים יוצאי פולין וחברי המפלגה הרוויזיוניסטית המקומית.

ג. הגוש הקומוניסטי

גוש זה כלל קומוניסטים ותיקים וחברים שהצטרפו אליו בתקופת הכיבוש הסובייטי. גוש זה, להבדיל מהגושים הציוניים, איבד עם הכיבוש את בטחונו האידיאולוגי ואת מסגרות הפעולה שלו.

נקודת המיפנה מבחינת ההתארגנות המחתרתית הייתה הגעתה של השליחה הנוצרית אירנה אדאמוביץ, שהגיעה לגטו ב-1942 בשליחותם של אירגוני המחתרת מוורשה ומווילנה. היא נפגשה עם נציגי "החלוץ", "נצ"ח", ו"השומר הצעיר" וגם עם אנשי ה'נציגות'. אדאמוביץ מסרה מידע על הנעשה בגטאות של ורשה, ביאליסטוק, וילנה וקובנה, והדגישה את הצורך להתארגן לקראת התגוננות.

"מסדה"

תנועת המחתרת המרכזית של גטו שבלי, "מסדה", קמה באוגוסט 1942, ופעלה בגטו המרכזי ובמחנות העבודה השונים לאחר ה'קסירקוט'.

"מסדה" היוותה מעין אירגון גג, שהצטרפו אליו על בסיס אישי ולא מפלגתי. לפיכך, היו ב"מסדה" חברים מכל קצוות הקשת הפוליטית. הקומוניסטים וחלק מחברי הנוער החלוצי לא הצטרפו ל"מסדה", בטענה שזהו "אירגון בורגני". הרעיון שעל בסיסו הצטרפו רבים לאירגון, היה חיוב התגוננות מזוינת. סיסמת האירגון הייתה "תמות נפשי עם פלישתים", ודי בה כדי ללמד על הלכי הרוח של החברים ב"מסדה": מורדי מצדה – הלוחמים ללא סיכוי הצלה – הם שנבחרו כמוקד הזדהות. מטרתה הראשונית של המחתרת הייתה, אפוא, מוות בקומה זקופה.

חברי המטה של "מסדה" בגטו היו שלושה: יוסף לייבוויץ, ישראל וייץ ולוי שליט. מספר החברים לא היה רב. מדובר היה בכ-200 חברים פעילים. מספר האוהדים היה גדול יותר והוא כלל גם מבוגרים וילדים. מרבית החברים הפעילים היו סטודנטים ובוגרי תיכון, שהתארגנו בתאים בני חמישה חברים, ובדרך כלל הם

• **נסיונות כושלים להידברות עם המחתרת הליטאית:**
המחתרת הליטאית השיבה ריקם את פניות היהודים לשיתוף פעולה עמה בטענה, שאין לה נשק עבור היהודים ושהיא עלולה להתקל בקשיים בהסוואת זהותם של היהודים, אם יצטרפו אליה.

• **בעיות בפרשנות המידע בנוגע לתכניות הגרמנים:**
ידיעות על תכניות הגרמנים לגבי הגטו התקבלו ממספר מקורות: מהרדיו, מהאוכלוסייה המקומית ולעיתים מהגרמנים עצמם. ביוני '44 כבר התברר, כי מועד חיסול הגטו והמחנות קרב, אולם עד אז שררה בגטו תחושה לפיה "המצב אינו כה גרוע" וכי הגטו העובד חיוני לגרמנים. תקופת ה"שקט היחסי" בין חורף '41 לחורף '43 חיזקה תחושות אלה, לפיהן אין להעניק לגרמנים עילה לפעולה נגד יהודי הגטו.

• **חשש מסיכון חייהם של כלל תושבי הגטו:** נסיונות להצטרף לפלוגות פרטיזניות מחוץ לגטו, נכשלו אף הם. למשל, נדונה האפשרות להצטרף לפלוגה יהודית בת 30 איש ואישה, בראשות האחים חלוזין, שהסתובבה באזור והטילה אימתה על איכרי הסביבה בנשקה המועט. הפלוגה באה במגע

עם הגטו, ואף קיבלה ממנו אספקה. אולם, איש מתושבי הגטו לא העז להצטרף אליהם, משום החשש לסיכון כלל תושבי הגטו אם יתגלה הדבר. הצעות דומות נידחו גם בשל העובדה שהוצאת קבוצות של צעירים חמושים למזרח ליטא נתפס כהפקרת הנשים והילדים.

• **קשיים בביצוע רעיון הבריחה ההמונית:** המגמה ברוב רובם של מחנות העבודה הייתה לארגן בריחה המונית של כלל תושבי המחנה. הבריחה אמורה הייתה להתבצע סמוך למועד חיסול המחנה, תוך כדי פריצת הגדר, והצטרפות לפרטיזנים ביערות. אולם כל תכניות הבריחה ההמונית נכשלו. במחנה דאוגל, למשל, נרתעו אנשים ברגע האחרון. רק 5 חברי מחתרת ומספר משפחות ברחו. בלינקאיצי ברחו מספר אנשי מחתרת עם משפחותיהם לפני מתן אות הבריחה, וכך נחלש כוח ההתנגדות. ב-A.B.A. עוררו מספר בריחות ספונטניות את חשדם של הגרמנים. התוצאה הייתה הגברת שמירה בצורה שלא איפשרה בריחה. גם בגטו נשאר רעיון הבריחה ההמונית בגדר חלום בלבד. בסך הכול, ברחו כ-150 אנשים. רובם הצליחו להגיע לכוחות הסובייטיים, וחלק מהם אף הצטרף לשורות הצבא האדום.

מדיניות ה'נציגות' כלפי המחתרת בגטו:

האפשרויות שעמדו בפני ה'נציגות' היו:

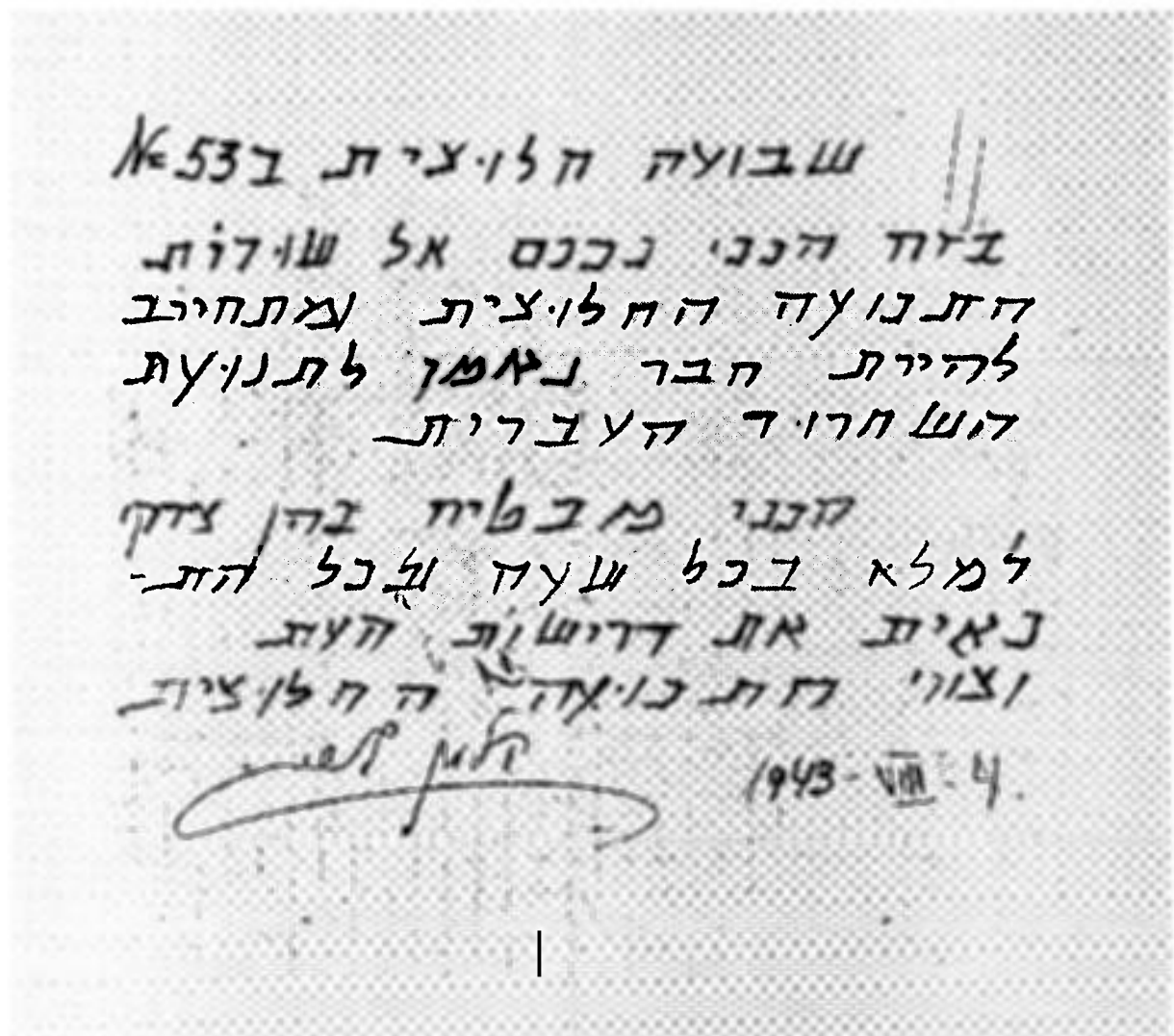
- לתמוך בקיום מחתרת
- להתנגד לכך באופן פעיל
- להתעלם מקיומה של המחתרת.

באופן עקרוני תמכה ה'נציגות' במחתרת המרכזית של הגטו – "מסדה". יוסף לייבוניץ, אחיו של מנדל לייבוניץ, היה אף אחד מראשיה. חברי "מסדה" קיימו קשרים עם ה'נציגות', באמצעות אהרון כ"ץ, ונהנו משיתוף פעולה מסוים איתה שכלל: רשות לשימוש בחדרים, הקצבת סכומים לרכישת נשק והסכמה כי מרבית חברי המחתרת ירוכזו במחנה עבודה אחד, כדי שייקל עליהם לפעול בצוותא.

תמיכת ה'נציגות' ב"מסדה" הותנתה בכך, שלא תעשינה פעולות העלולות לסכן את כלל הגטו שלא לצורך. רוב תקופת קיום הגטו התנגדה ה'נציגות' לפעולה מעשית כלשהי כנגד הגרמנים, ובכלל זה התנגדה לבריחה מן הגטו ופעלה למניעתם של נסיונות בריחה. היא חייבה פעולה רק במקרה, שבו יהיה ברור שאין יותר אפשרות הצלה לתושבי הגטו. המציאות הטרגית של גטו שבלי ושל גטאות אחרים הייתה, שכשהתברר באופן חד משמעי שאכן כלו כל הקיצין – כבר היה מאוחר מדי מכדי לפעול. רק בסוף 1943, לאחר 'אקציית הילדים' ב-5 בנובמבר, שונתה מדיניות ההתנגדות לבריחות. אולם תוכניתו של מ. לייבוניץ לבריחה המונית מהגטו סמוך למועד חיסולו לא התקבלה.

זאת, מגטו זה שרדו יותר יהודים יחסית לגטאות
אחרים — כ-15% מתושבי הגטו.

לסיכום, תנועת המרי של גטו שבלי הייתה, להערכתו
של ההיסטוריון פרופ' דוב לוי, תנועת המרי הפחות
יעילה והפחות מפותחת מכל גטאות ליטא. יחד עם

"שבועה חלוצית" של חברי המחתרת בגטו שבלי (4.8.1942)

על כותבי המקורות

גרמניה לרוסיה. מרדכי היה פעיל בקרב הנוער בשבלי, ושם, בפסח 1942, נישא לרבקה. בסוף 1943 נלקח מרדכי משבלי לעבודות כפייה במחנות ריכוז שונים משטוטהוף בצפון ועד דכאו בדרום גרמניה. יום השחרור השיגו בתוך "צעדת המוות". מרדכי הצליח לאתר את אשתו, רבקה, וב־19 בספטמבר 1945 הגיעו יחדיו לחופי הארץ במסגרת העלייה הבלתי־לגאלית. מאז הם חברי קיבוץ שפיים, שם עסק מרדכי שנים רבות בהדרכה במסגרת משרד החקלאות. לדבריו, כתב את ספרו לאחר 40 שנות שתוקה.

רבקה ברום-קלפשטיין

ילידת העיר קונין, בת למשפחה מסורתית, חניכת תנועת הנוער "החלוץ הצעיר". עם פרוץ המלחמה ברחה לוויילנה, ולאחר הפוגה קצרה, עברה לשבלי, במטרה לייסד שם "קיבוץ הכשרה". לאחר שהייתה עדה למצוקה, לטרור ולאקציית הילדים בגטו שבלי, נלקחה משם למחנות עבודה בלינקייץ ובדכאו. במחנות אלה החזיקה מעמד, והצליחה לשרוד גם ב"צעדת המוות". לאחר תקופה קצרה במחנות העקורים בגרמניה, הפליגה יחד עם בעלה, מרדכי, לחופי ארץ ישראל, ויחדיו הקימו כאן משפחה עניפה.

אהרון פיק

יליד קיידאן. בן למשפחה מסורתית. למד רפואה בפריס ושימש רופא בדרום צרפת בזמן מלחמת העולם הראשונה. לאחר המלחמה חזר לשבלי ושימש כמנהל המחלקה הפנימית בבית החולים העירוני, ואחר־כך שימש כאחד מרופאי הגטו. הוא חיבר יומן אישי, בעברית, שנקרא "רשומות מגיא ההריגה" — זכרונות כתובים בגטו השבלאי, תש"ב-תש"ג-תש"ד. ד"ר פיק תיעד את אירועי הגטו במשך שלוש שנים. הוא נפטר ממחלה כחודש לפני חיסול הגטו. היומן שכתב נשמר אצל בנו טדיק, פעיל בתנועת הנוער החלוצית "נצח"י, שניצל, ועלה לארץ. היומן נשמר בקיבוצו, נצר סירני, ועדיין לא יצא לאור באופן רשמי.

את מניעיו לכתיבה מתאר ד"ר פיק ביומנו:
(מתוך כתב־היד)

ד"ר אליעזר ירושלמי

יליד מינסק. הוסמך כהיסטוריון מטעם אוניברסיטת קובנה. בשבלי שימש כמורה בגימנסיה העברית. היה פעיל במפלגה הציונית־סוציאליסטית. בשבתו בגטו שבלי, שימש אליעזר ירושלמי כמזכיר ה"נציגות" היהודית בגטו. הוא התחיל בכתיבת יומן ובאיסוף מסמכים מיד עם פלישת הגרמנים לשבלי, והמשיך בכך גם לאחר הכניסה לגטו עד חיסולו. עבודתו במזכירות ה"נציגות" איפשרה לו גישה לחומר רב ובעל ערך. זמן קצר קודם לחיסול הגטו הוחלט להטמין את כל החומר שנכתב ושנאסף בשני ארגזי־פח בגטו. בארגזים היו כשלוש מאות פרוטוקולים, כמה עשרות דו"חות של מוסדות הגטו, כשישים עדויות, כאלפיים וחמש מאות מסמכים אחרים ויומן לפרק הזמן 22 ביוני 1941 עד 9 ביולי 1944. לאחר השחרור נמצאו הארגזים, ונמסרו למפלגה הקומוניסטית ברוסיה. לאחר מאמצים קשים ביותר — המפורטים במבוא לספר **פנקס שבלי** — הצליח אליעזר ירושלמי לקבל לידייו צילום של יומנו בלבד. הארכיון המלא נשאר בידי הרוסים. יומן זה מהווה, אפוא, את הבסיס העיקרי לידיעות שיש בידינו על קורותיו של גטו שבלי. יחד עם זאת, יש לזכור כי בהיות ירושלמי מקורב מאוד למוסד ה"נציגות", הרי שיש לראות ביומן, בין השאר, את דברה הסובייקטיבי של ה"נציגות".

שרה ירושלמי

אשתו של אליעזר ירושלמי, ואם ילדיהם, מרדכי ויוסף, ילידי שבלי. שרה הצליחה למלט את ילדיה מאקציית הילדים בגטו (5 בנובמבר 1943). זמן קצר לאחר מכן, הצליחה לברוח מן הגטו יחד עם שני ילדיה, שהצעיר ביניהם היה אז כבן שבע וחצי. לאחר מאבק הישרדות, תוך חיפוש מתמיד אחר מקומות מסתור, הצליחו שרה וילדיה להגיע ליום השחרור ולהתאחד מחדש עם אבי המשפחה. ב־1949 הפליגו יחדיו לישראל.

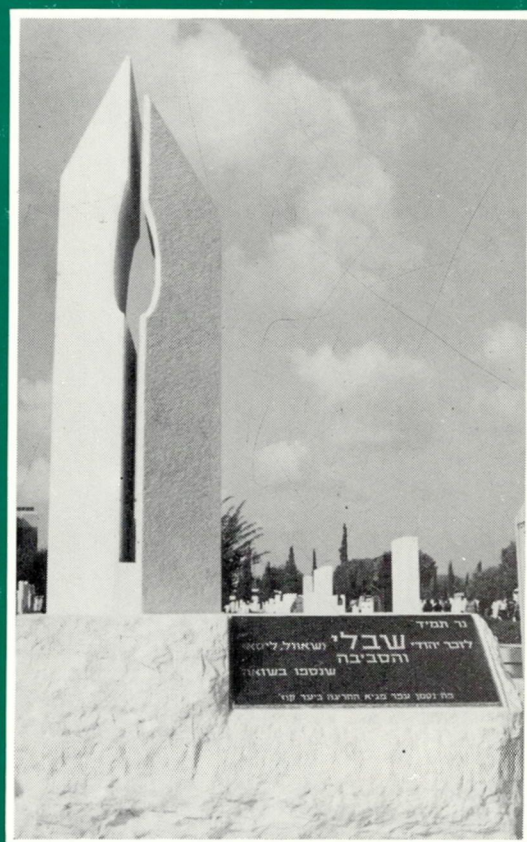
מרדכי (מוטק) ברום

יליד ויילון, אשר הגיע לשבלי מוויילנה, כחבר "קיבוץ הכשרה" של אחת התנועות החלוציות שהתרכזו בעיר לאחר פתיחת החזית בין

"...כדי שנכדינו יקוננו על שברנו... ויגילו וישמחו בספרם ב"יציאת מצרים" חדשה ובניסים ונפלאות רדשים... יקראונו לעתיד לבוא המוחננים בלב רגיש... את חיינו המרים ואת עינויי נפשנו, וישתוממו עד היכן מגיע כוח הסבל וכמה יכול לשאת ולסבול יצור חלש זה הנקרא יהודי..."

ביבליוגרפיה

- ♦ סימה איציקס, "קורות גטו שאוולי 1941-1944", **יהדות ליטא**, כרך רביעי, 1984, עמ' 183-230
- ♦ יצחק ארד, "הפתרון הסופי בליטא באספקלריית התיעוד הגרמני", **קובץ יד ושם**, כרך י"א, תשל"ו (1976) עמ' 181-209
- ♦ יצחק ארד, "שואת יהודי ברית-המועצות", **קובץ יד ושם**, כרך כ"א, תשנ"א (1991), עמ' 1-41
- ♦ יהודה באואר, "תגובותיה של המנהיגות היהודית למדיניות הנאצים", **ילקוט מורשת**, כרך כ', דצמבר 1975, עמ' 109-127
- ♦ מרדכי (מוטק) ברום, **פרקי חיים**, פנקסי עדות, בית לוחמי הגטאות, 1990
- ♦ רבקה ברום-קלפשטיין, **תמיד אדם**, פנקסי עדות, בית לוחמי הגטאות, 1992
- ♦ ישראל גוטמן, "שנאה עצמית נוסח ארנדט", **ילקוט מורשת**, כרך ו', דצמבר 1966, עמ' 111-134
- ♦ וסילי גרוסמן ואיליה ארנבורג (עורכים), **הספר השחור**, עם עובד, 1991
- ♦ ראול הילברג, "הגטו כצורת ממשל", **ילקוט מורשת**, כרך כ', דצמבר 1975, עמ' 89-108
- ♦ טרונק ישעיה, **יודנראט – המועצות היהודיות במזרח אירופה בתקופת הכיבוש הנאצי**, יד ושם, 1979
- ♦ אליעזר ירושלמי, **פנקס שבלי – יומן מגטו ליטאי [1941-1944]**, הוצאת מוסד ביאליק ויד ושם, ירושלים, תשי"ח (1958)
- ♦ אליעזר ירושלמי, **ילדי השואה**, הוצאת ספרים "יובל" בע"מ, חיפה, 1963
- ♦ שרה ירושלמי, **לגטו לא חזרתי**, סדרה לנוער, יד ושם, ירושלים, תשי"מ
- ♦ דוב לוין, **לוחמים ועומדים על נפשם**, יד ושם, 1974
- ♦ דוב לוין, "יהודי הארצות הבלטיות בפריחתם ובכליונם", **משואה**, כרך י"ב, 1984, עמ' 17-41
- ♦ דוב לוין, "יולי 1944 – החודש המכריע עבור שרידי יהדות ליטא", **קובץ יד ושם**, כרך ט"ז, תשמ"ה (1985), עמ' 265-287
- ♦ שרה נשמית, "ההיסטוריוגרפיה הליטאית על יחסי יהודים וליטאים בימי מלחמת העולם השנייה", **השואה בהיסטוריוגרפיה**, יד ושם, 1987
- ♦ אהרון פיק, "רשומות מגיא ההריגה – זכרונות כתובים בגטו השבלאי, תש"ב-תש"ג-תש"ד", כתב-יד

זר תמיד
לזכר יחיד **שבלי**
והסביבה
נשאול לייסא
שנסמו בשואה
הל נסמן עבר מביא חורבנה ביער קוד